

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HÁRS JÓZSEF *olvasószerkesztő*, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Friedrich Károly 70 éves

Fábján Lajos: Friedrich Károly 70 éves

1517 előadás, 263 200 figyelmes hallgató, hat betű: SOPRON. Mennyi szépséget, önerejéből merített, megiffodásnak napjainkban ismételten tanújelét adó, városunk életét, múltját, jövőjét eleveníti meg előadása, a „Szép Sopron” (1951-től 1976. ápr. 8-ig).

Dr. Friedrich Károlyról határokon innen és túl több tízezreknek jut eszébe Sopron, neve elválaszthatatlanul összeforrott szülővárosával, élete-munkássága példázza az igaz városszeretetet.

Tisztelettel és szeretettel köszöntjük a 70. születésnapját ünneplő Friedrich Károlyt, városunk Pro Urbe emlékéremmel kitüntetett, szeretett és megbecsült közéleti személyiségét, a kiváló filmest, a fáradhatatlan lokálpatrióta propagandistát és idegenvezetőt, a lelkes idegenforgalmi szakembert, aki 1957 óta tagja a „Soproni Szemle” szerkesztőbizottságának is.

1906. augusztus 4-én született Sopronban. Édesapja a Városi Tanács szolgálatában tevékenykedett több mint 40 esztendőn át, nagyapjának bognárműhelye volt a Széchenyi téren. Alig töltötte be a 18. életévét, amikor a Városi Tanács szolgálatába állt. Ideiglenes, majd véglegesített napidíjas, illetve kezelő lett, 1931. jan. 1-ével kinevezték a Városi Mozi üzemvezető helyettesévé, majd 1933. jan. 1-től mint üzemvezető tevékenykedett. Színes, eredményekben, sikerekben gazdag másfél évtized volt ez: háromszor és végleg elnyerte a Metro-Goldwyn-Mayer filmvállalat nemzetközi díját, megalkotta jeles filmjét a

„Soproni Szimfóniát” (1931: Tavasz; 1933: Nyár; 1934: Tél; 1935: Soproni bor) és a háborús esztendőkből egyre erősödő náci-volksbundista nyomás ellenére bátran kiállt Sopron magyarsága mellett. A felszabadulás utáni hetekben az első kulturális megmozdulások színhelye a Városi Mozi volt, hangversenyeket rendeztek, majd folyamatosan bemutatták az új szabad élet filmalkotásait. (1945. máj. 1-én a Városi Moziban volt a „Nagy Péter cár” című szovjet film magyarországi ősbemutatója). A Városi Tanács tulajdonából a Mozgóképzemzeti Nemzeti Vállalat kezelésébe átkerült Városi Mozinak még két esztendőn át volt üzemvezetője, majd 1949. október 21-ével a Magyar Hirdető Nemzeti Vállalatnak lett a kirendeltség-vezetője. E tisztségét 1954. november 30-ig látta el. Ott volt az újjáéledő soproni idegenforgalom bölcsőjénél és mint üdülők helyi előadó lelkesen szervezte az üdülők városát, programjait, sokoldalúan foglalkozott az üdülők helyi fejlesztés kérdéseivel: 1957. február 15-ével a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal előadójává, majd főelőadójává nevezték ki. Jelenleg is lankadatlan buzgalommal munkálkodik Sopron idegenforgalmának felemelésén, a „Soproni Ünnepi Hetek”, a „Soproni Szüret” és más rendezvények szervezőjeként, 1973 szeptemberétől pedig a GYSEV idegenforgalmi és vendéglátó osztályának tanácsosa. A Soproni Városszépítő Egyesület propagandistájaként a „Szép Sopron” című diapozitív előadásával fáradhatatlanul járja az országot, hogy segítse a Sopron-barátok mozgalmának népszerűsítését. Sokoldalú [194](#) tevékenységének elismerését jelentik a Közlekedés Kiváló Dolgozója (1964), a Belkereskedelem Kiváló Dolgozója (1968), a Kiváló Idegenvezető (1971), a Szocialista Kultúráért (1973) kitüntetései, az 1970-ben Sopron Város Tanácsa által részére adományozott Pro Urbe emlékérem. Kívánjuk, hogy alkotó munkássága teljességében még sok sikere, öröme legyen családjá, fiai, unokái, valamennyiünk, a közösség, városunk javára.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth Melinda: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254)

Tóth Melinda: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254)

1. A soproni ispánoknak a korai időben nagyon hézagosan ismert sorát történeti kútfőink alapján a XIII. századtól kezdve tudjuk részletesebben is nyomon követni. IV. Béla korától az ispáni cím viselői többé-kevésbé zárt kronológiai sorba rendeződnek. Többszöri forrásbeli említésüknek köszönhetően ugyanakkor jóval többet tudunk róluk pusztán nevüknél és nemzetségbeli hovatartozásuknál: az országos politika eseményeiben való részvételük, a királyi udvarhoz fűződő kapcsolataik tényleges történeti szerepüket engedik vázlatosan rekonstruálni. A jelen tanulmány e XIII. századi soproni ispánok közül egyet emel ki: Buzád-nembeli Csákot, akit a tatárjárást követő harminc esztendő egyik érdekes és kétségtelen politikai jelentőséggel is bíró személyiségeként határozhatunk meg. Életpályája IV. Béla uralkodása idején jól dokumentálható, emelkedése, tisztségeinek váltakozása, vélhető politikai állása az idősebb és ifjabb király harcában aránylag biztos körvonalakkal engedi megrajzolni ennek a nyugat-magyarországi főúrnak az alakját. Személyiségének rajzát egy további vonással: a műpártolóival is kiegészíthetők véljük: ez utóbbi, művészettörténeti szempont az, amely kezünkbe adta a Csákkal való történeti foglalkozás fonalát.

Buzád-nemzetségbeli Csák történeti alakjának tisztázása azért is szükséges, mert a név, ill. a funkció azonossága folytán két másik személlyel is azonosnak vélte a történeti kutatás: a soproni comesi tisztelet a század harmincas éveinek második felében betöltő Csákkal, [1\(1\)](#) és az 1260-as években ismert Csák bánnal. [2\(2\)](#) Mindkettő a Csák-nemzetség tagja. Az első alighanem a tatárjárás eseményeivel [195](#) kapcsolatban tűnik el szemünk elől s ezáltal könnyebben választható el Buzád-nembeli névrokonától, a

másodikkal kapcsolatban viszont az összetévesztés lehetősége egy elég lényeges adat esetében továbbra is fennáll. Ifjabb Csák, az általunk vizsgált Csák fia, egy esetben ugyancsak nem különíthető el megnyugtató módon apjától.³⁽³⁾ Buzád-nembeli Csák identitását a fenti szempontok figyelembevételével a lehetőségekhez képest tisztázva, a személyére vonatkozatható forrásokat a függelékben tesszük közzé.

2. Csák a Délnyugat-Dunántúl jól ismert nemzetségének, a Hahót-nemnek, ennek három ága közül pedig a Buzád-ágnak⁴⁽⁴⁾ tagja. Apja, a „nagy” Buzád bán, a nemzetség kiemelkedő alakja: kísérője Béla ifjabb királynak apja elől való bujdosásában, majd a domonkosok rendjébe lépett szerzetes, kit utóbb a tatárok az oltár előtt koncoltak fel.⁵⁽⁵⁾ Öt fia közül a legjelentősebbéről; Csákról⁶⁽⁶⁾ a tatárjárás előtt semmi bizonyosat nem tudunk.⁷⁽⁷⁾ Valószínűnek látszik, hogy fiatalabb generációhoz tartozott mint azok, akik közül IV. Béla 1235. évi trónraléptekor fontos tisztségviselőit összeválogatta. Pályája azonban a tatárdúlást követően – talán épp az evvel kapcsolatos üresedések következtében – gyors emelkedésnek indult. 1245-től 1247-ig a lovászmesteri tiszt viselője;⁸⁽⁸⁾ eközben délnyugat-dunántúli birtokainak megfelelő másik funkciója is van: rövidebb ideig baranyai,⁹⁽⁹⁾ majd zalai¹⁰⁽¹⁰⁾ ispán. A II. Frigyes osztrák herceggel való leszámolás után, az e harcban érdemeket szerzett és nádorrá lett Rátót Loránt utódjaként talán már 1246-ban (legkésőbb a következő év júniusában) soproni comes, ¹⁹⁶mely tisztségben 1254-ig látjuk szerepelni.¹¹⁽¹¹⁾ Soproni hivatalnokskodásának második évétől 1259/60-ig IV. Béla tárnokmesterének rangját viseli.¹²⁽¹²⁾ Mint zalai birtokos, majd 1256-tól mint e megye ispánja¹³⁽¹³⁾ közvetlenül is érdekeltté válik Stájerország többéves magyar birtoklásában. 1254 áprilisában az ország három első méltóságával: Benedek esztergomi érsekkel, Rátót Loránt nádorral és Gutkeled István szlavonai herceggel egyetemben IV. Béla képviselőtében Budán tárgyal Ottokár követeivel. Mikor IV. Béla 1258-ban stiriai uralmát István ifjabb király stájer herceggé tételével erősítette meg, a hercegséghez többek közt Csák zalai ispánságát is hozzácsatolta (István székhelye az ispán muraközi birtokainak szomszédságában, Pettauban volt).¹⁴⁽¹⁴⁾ Csák ezáltal természetesen István szolgálatába került. Az ő számára védte meg szerviensével Lékát,¹⁵⁽¹⁵⁾ s talán hercegi küldetésben vonult Bulgáriába; hasonló nevű fia a stájer ¹⁹⁷herceg pohárnokmesterének címét viselte. Stájerország 1260. évi elvesztését követően Istvánnal, most ismét Transzilvánia hercegeivel Csák Erdélybe vonult, ahol a hajdani tárnokmester rövidebb ideig mint vajda (banus Transilvanus) tevékenykedett¹⁶⁽¹⁶⁾ – erre a funkciójára emlékezve később is meglehetősen rendszerességgel bánnak nevezik őt a források.

Az eddig ismert adatok bőségével szemben Csákról a hatvanas évek első felére vonatkozóan igen szűkszavúak a források. Zolnay László ebből arra a következtetésre jutott, hogy Csák a IV. Béla és az ifjabb király ekkor zajló viszályában István pártjára állt, s ezáltal a király kegyét, valamint méltóságait és birtokait is elveszítette.¹⁷⁽¹⁷⁾ Ilyen feltevéshez mindenesetre kiindulópontot szolgáltat az a tény, hogy Csákot hivataloskodása éveken át az ifjabb királyhoz kapcsolta; a hozzá való pártolás lehetséges következményeként lehetne értékelni ¹⁹⁸azt is, hogy bánágát követően országos méltóságot többé nem viselt. A kérdésben való tisztánlátást rendkívül nehezíti az, hogy Csák személye épp ebben a kritikus időszakban keveredik össze a forrásokban Csák-nembeli névrokonával, ki nemzetsége más tagjai példájára István pártjára állt.¹⁸⁽¹⁸⁾ A források vonatkozó adatainak alapos mérlegelése mégis inkább arra mutat, hogy a főúri csoportok extrém politikai átrendeződései Csákot személy szerint kevésbé érinthették. IV. Béla kegyét, epizódszerűnek mondható kivétellel, mindvégig megtartotta; Istvánhoz alig fűzte több, mint ami a hercegnél betöltött többéves szolgálatból következett, s egy-két „párttűt” rokonához is csak a rokonságból adódó kötelezettségek kapcsolták. Rövid mosonyi ispánkodását¹⁹⁽¹⁹⁾ követően, 1265 és 1269 közt immár harmadszor Zalában,²⁰⁽²⁰⁾ s 1269-ben utolsó hivatali posztján: Nyitrán²¹⁽²¹⁾ lett comes. Királyi megbízásból eljárta a nemesi birtokok visszaadása ügyében, ahogyan egy évtizeddel korábban, ugyancsak IV. Béla utasítására Zala és Varasd megyékben kivizsgálta az eladományozott várföldek kérdését.

1269-ben még a királlyal és első embereivel ítékezett egy birtokügyben. V. István 1270-es trónraléptétől fogva hivatalnokskodásának egyszerre vége szakadt, amit magyarázhat politikai állásfoglalása, azonban talán az is, hogy a királyváltást követően hamarosan meghalt.²²⁽²²⁾

3. Fiai közül jelentősebb hivatalt csupán Csák nevű fia viselt. Ahogy talán az utolsó időkben az apának, úgy fiának sem kedvezhetett István uralma. Valószínű azonban az is, hogy ifjabb Csák, Buzád és a három további testvér nem rendelkezett elegendő tehetséggel ahhoz, hogy apjukhoz: a két évtizeden át az ország első főurai közé számító, nehéz politikai korszakban megfontolt viselkedésű főúrnak nyomdokába léphessenek.

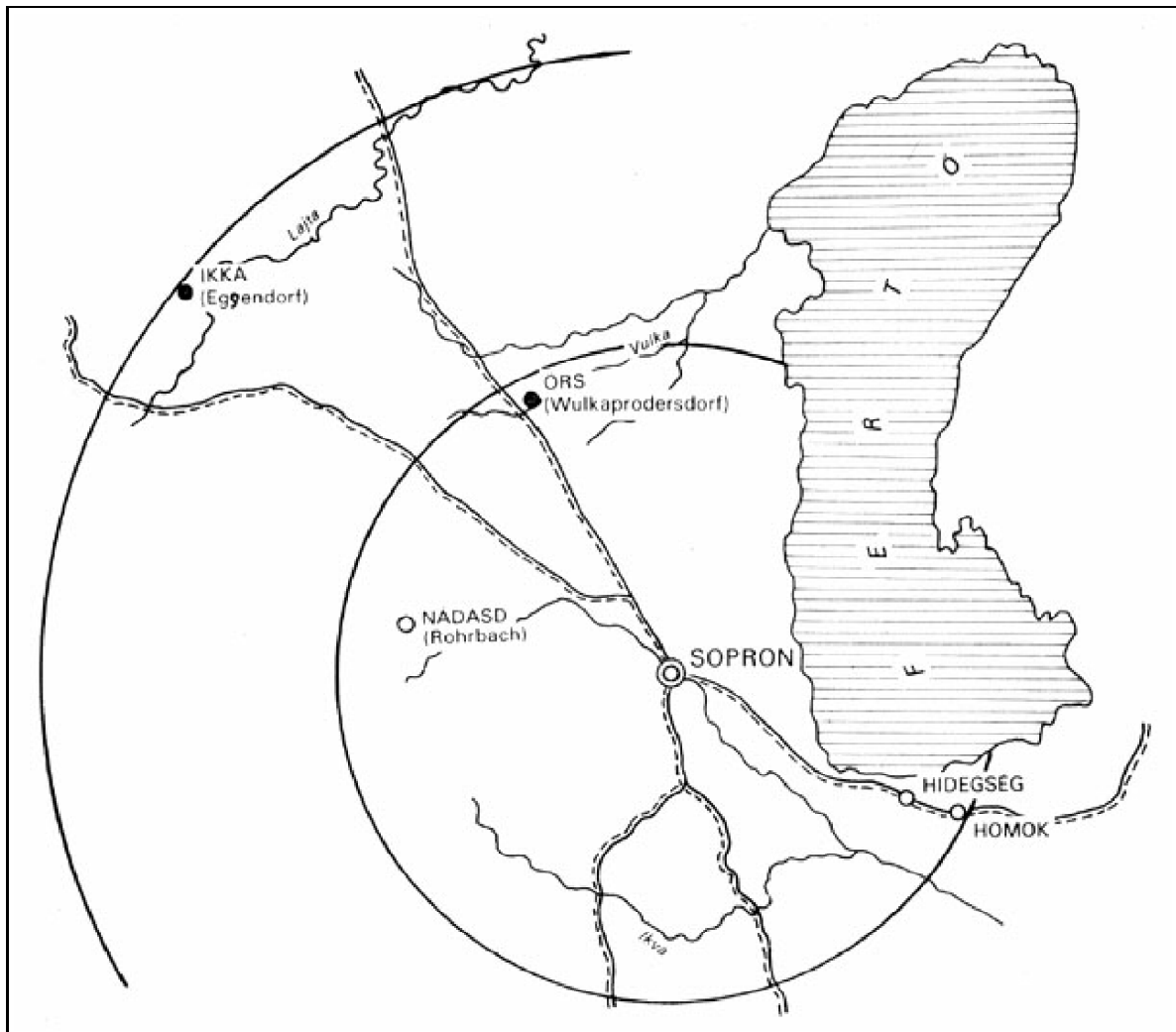
4. Kisebb vasi, sopronmegyei, somogyi, pozsegi fekvőségektől eltekintve a Hahót-nemzetség három ágazatának nagy birtoktestei Zalában terültek el.²³⁽²³⁾

199A történelmi Zala megyében állt az a három monostor is, melynek alapítása a nemzetség egyes tagjaihoz, egy-egy ágához fűződik. Ezek közül a hahóti bencés monostor alapításának, helyesebben: újraalapításának kérdését meglehetősen homály fedí. A Somogyvárnak alárendelt, bencés rendi Szent Margit-monostor alapítója kétségtelenül I. László, s ha a Hahót-nemzetség 1234. évi vonatkozó oklevele hamisnak bizonyult is, annyi valószínűsíthető, hogy az egyházat az oklevélben jelzett idő táján – talán újjáépítéssel kapcsolatban – ez a nemzetség, mindenekelőtt Arnold comes újonnan alapította.²⁴⁽²⁴⁾ A többször átírt hamis oklevél valószínűleg középkorban tartozhat az, hogy az újjáalapításban a nemzetség mindhárom ágának része volt. A premontreiek számára Rajkon alapított Szűz Mária-monostort, mint látni fogjuk, a jelek szerint a tanulmányunk középpontjában álló Csák hívta életre. Az alapítás dátumául fogadhatjuk el az 1248-as évet, Muraszemenye esetében, ahol a ferences kolostor Hahótfia Mihály kegyúri gesztusának köszönheti létrejöttét.²⁵⁽²⁵⁾ Nem véletlen, hogy ez az aránylag késői időre eső monostoralapítás koldulórenddel kapcsolatos. Rámutat arra, hogy a zömmel tatárjárás előtti nemzetségi monostoralapításokkal szemben a városiasodás és a kegyesség új irányai új utakat nyitnak az építkezések számára is. A század közepe tájától a magán kezdeményezésű egyházi alapítások jelentősen csökkennek, ezzel párhuzamosan az építetói érdeklődés – tatár és osztrák okozta károkon okulva – a városok, birtokközpontok erősítése, védelme felé fordul. A Hahót-nemzetség birtokterületein is meglehetősen nagyszámú várról, erősített udvarházról emlékeznek meg a XIII–XIV. századi források. A Hahótbirtokok középpontjában: Peleskén, valamint a Sopron vármegyei Feketevároson (Purbach) állott „castrum”-ot az Arnold-ág tulajdonaként már 1270-ben és 1272-ben említik; ha várszerű méreteik felől kétségeink lehetnek is, annyi bizonyosnak látszik, hogy a család saját építkezései közé sorolhatók.²⁶⁽²⁶⁾ A lendvai várral kapcsolatban a Hahót-ág birtoklása forrásszerűen ugyan csak 1278-ig vezethető vissza, topográfiai elhelyezkedéséből azonban talán ez esetben is arra gondolhatunk, hogy korábbi tulajdonról van szó, s hogy a vár legkorábbi magja a Hahótok építetói tevékenységének köszönhető.²⁷⁽²⁷⁾ A Buzád-ág építkezéseinek **200**három vár, vagy megerősített udvarház őrzi emlékét. Közülük kettőt: Buzádszigetet²⁸⁽²⁸⁾ és Terestyéntornyát²⁹⁽²⁹⁾ csak a forrásokból ismerjük, Csáktornya vára azonban, melyhez egy másik vár: Sztridó is tartozott, erősen átalakított formában ma is áll.

Csáktornya (Cakovec) a Muraközben, a Buzád-ágbeli birtokok centrumában van, így valóban kézenfekvőnek látszik a már Karácsonyi által kifejezésre juttatott feltevés, hogy névadója és építetője Csák.³⁰⁽³⁰⁾ A ma álló épület eredeti magjának kora egyelőre ismeretlen; mindenesetre fennáll annak lehetősége is, hogy a korai erősítés nem a bánhoz és zalai ispánhoz, hanem fiához: ifjabb Csák orbácsi ispánhoz fűződik. A tanulmányunk középpontjában álló idősebb Csákkal, mint már említettük, mást is összefüggésbe hoznak: a rajki premontrei monostor alapítását. Fuxhoffer Monasterológiája ismeretlen forrásból még évszámot is tud: a Csák-féle alapítás, sőt talán építés (?) eszerint 1239-ben történt

volna.³¹⁽³¹⁾ Az időpont Csák fentebb ismertetett pályáját figyelembe véve kissé korainak látszik. Tény azonban, hogy a monostor kegyurasága 1275-ben a fiaié,³²⁽³²⁾ s ugyanekkor egy birtokával kapcsolatosan Rajkot mint Csák bán egyházát említik.³³⁽³³⁾ A nyomtalanul eltűnt rajki monostor Csorna filiája volt. Azok közé az alapítások közé tartozott, melyek a XIII. század első felében Ócsától Árpás-Mórichidáig és Túrjéig e kanonokrend közkedveltségét bizonyították a dunántúli nemesség körében.

5. Csák építetői művét Csáktornyan és Rajkon tehát nem ismerjük. Van azonban egy alkotás, melyről okunk van feltételezni, hogy Csák kegyúri ténykedésével áll összefüggésben, s ez a hidegségi körtemplom kifestése, mely minden bizonnyal a soproni ispánkodás éve idején keletkezhetett.³⁴⁽³⁴⁾

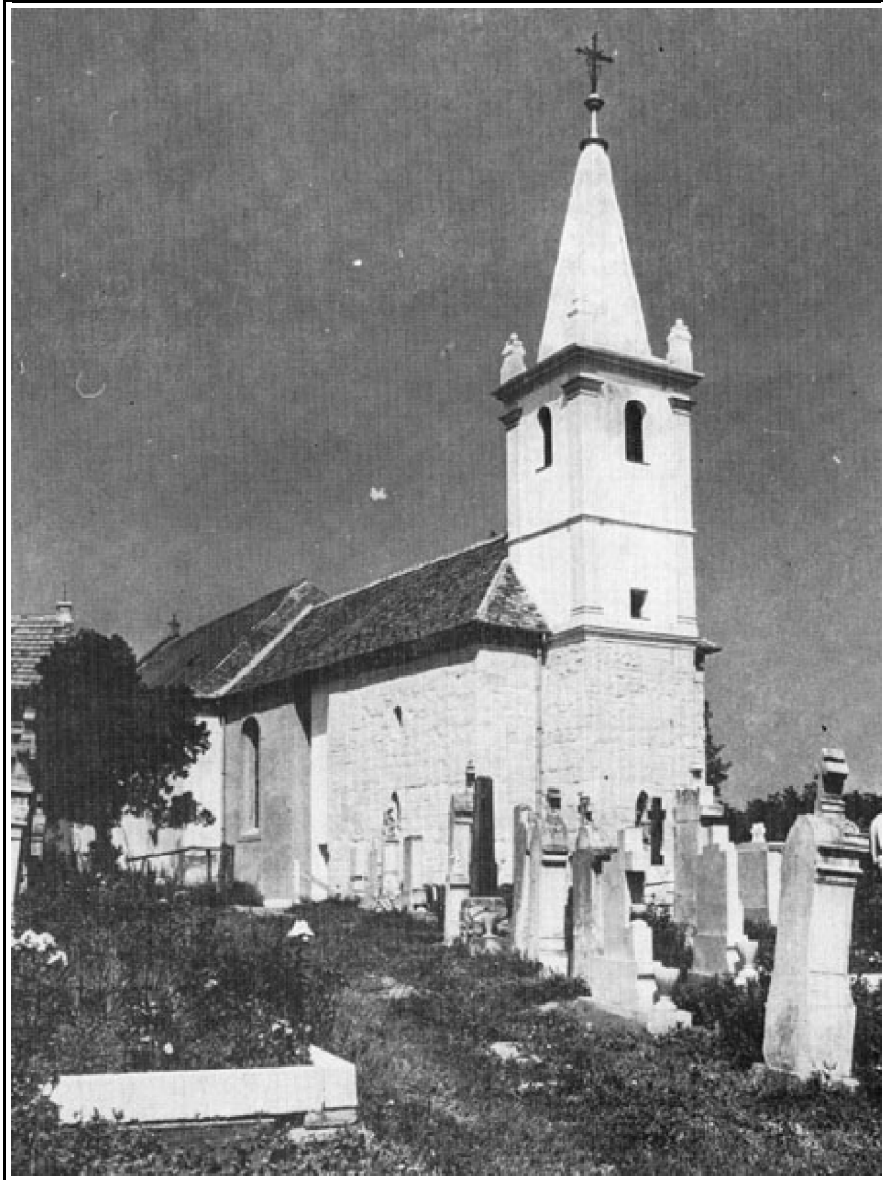

2011. Csák Sopron vármegyei birtokai

A Fertő-parti Hidegség a szomszédos Homokkal és három további faluval 1274-ben merül fel forrásainkban mint Csák bán fiainak közös tulajdona;³⁵⁽³⁵⁾ a 202fiúk e sopronmegyei birtokokban megosztóznak, melyből talán arra is gondolhatunk, hogy az örökül hagyó apa nem sokkal korábban hunyhatott el.³⁶⁽³⁶⁾ 1280-ban Hidegség és Homok birtokosai: Csákfia Buzád, Miklós és Feldrik

elzálogosítják e fekvőségeiket,³⁷⁽³⁷⁾ majd egy év múlva eladják a zálogbavevőknek; így kerül a két falu Osl Péter fiai és Veszvény Dénes, utóbb pedig kizárólag az Osliak és utódaik, a Kanizsaiak tulajdonába.³⁸⁽³⁸⁾ Hogy a Csákfaiak Sopron vármegyei birtokot engednek ki a kezükből, nem egyszeri eset, sőt szinte módszeres eljárásnak látszik, hiszen a század végéig túladsz ezeken a zalai birtokaiktól távol fekvő, nehezen kezelhető tulajdonaikon.³⁹⁽³⁹⁾ Mivel a család minden tagja mindig is elsősorban zalai birtokos volt, felmerül a kérdés, mikor és hogyan kerülhettek ezek a Sopron vármegyei fekvőségek a Buzádok tulajdonába? Szembetűnő, hogy e falvak aránylag kis, mintegy 15–35 km-es körzetben veszik körül Sopront (1. kép). Az ispáni székhely körüli elrendezésük alapján arra kell gondolnunk, hogy Csák soproni comes korában, azaz 1247 és 1254 között szerezhette őket annak jegyében, hogy hivataloskodása helyén kisebb birtokbázist építsen ki.⁴⁰⁽⁴⁰⁾

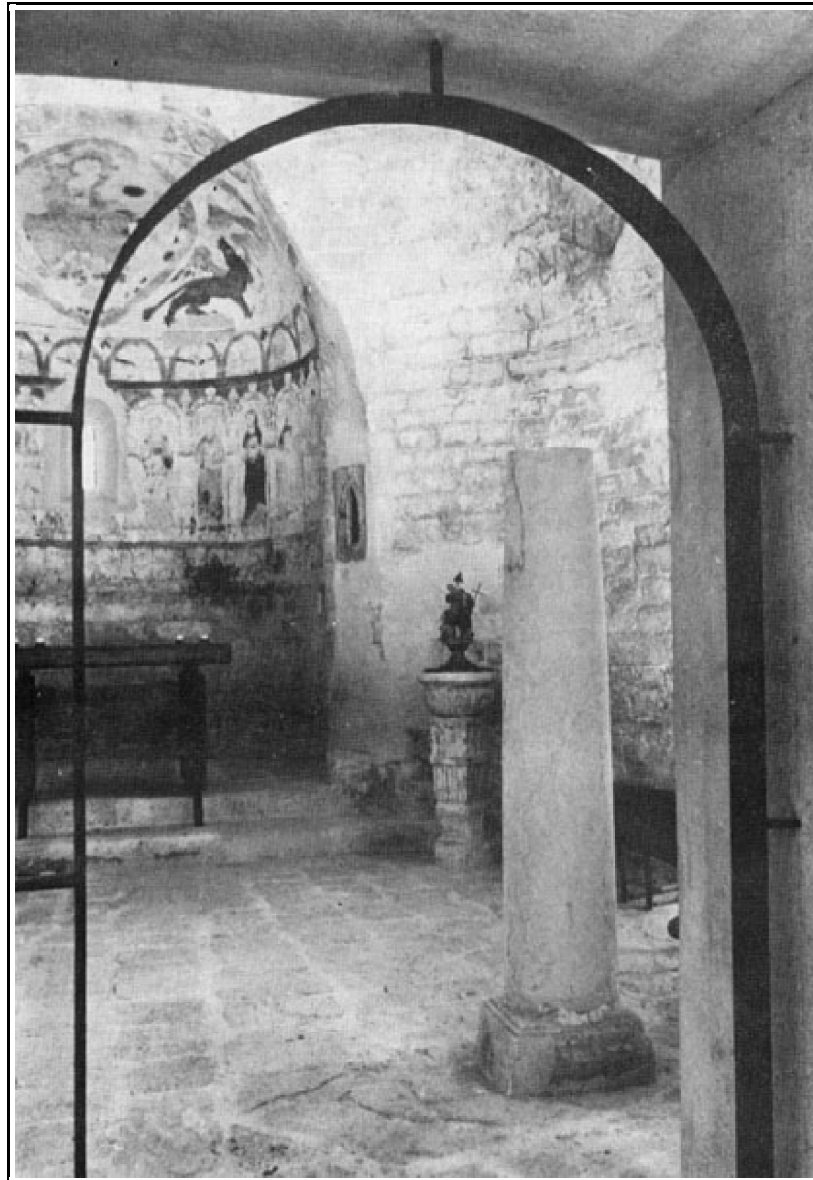
Hidegség és Homok későbbi állandó együtt-szereplése arra utal, hogy ez a két község korán egyetlen birtoktömböt alkotott. A terület fekvése kitűnő. Hidegségnek Soprontól való távolsága mindössze 15 km. Rajta és Homokon megy át a Győrt Sopronnal és ezen keresztül Béccsel összekötő út; Hidegségről út vezet Nyékre (Neckenmarkt), s a mosoni út a közeli Széplakon ágazik el.⁴¹⁽⁴¹⁾ E szempontok és egy további adat megvilágításában arra kell gondolnunk, hogy e két falu közül Hidegség Csák ispán sopronmegyei birtokközpontja lehetett. Az említett 1280-as oklevélben Csák fiai a községet „cum opere turris incoato”, azaz a félbemaradt toronyépítkezéssel adják zálogba. Hidegségen ennek a toronynak az emlékét az újabbkori forrásokban⁴²⁽⁴²⁾ és mai dűlőnévben is meglevő „Toronyhegy” elnevezés őrizte meg. A Toronyhegy a plébániaépület mögött emelkedő domb, átellenben avval a kiemelkedéssel, ahol a kis középkori körtemplom áll. Az 1280-ban még befejezetlen torony lehetett a Csák fiak félbemaradt építkezése, mindenképpen azt sejthetjük azonban, hogy olyan udvarház erősítését célozhatta, melynek eredete az apa: Csák soproni ispánsága idejére vezethető vissza.

2032. Hidegség. Románkori centrális templom a mai rk. templom keleti részénél (Mihalik Tamás felvétele)

2043. Hidegség. A románkori körtemplom apszisának falfestményei XIII. század közepe (Mihalik Tamás felvétele)

[2054](#). Hidegség. A románkori körtemplom belseje, bejárata mellett a nyugati karzat oszlopmaradványával (Mihalik Tamás felvétele)

A hidegségi templomdombon az elmúlt évek műemléki helyreállítása során szabadították ki későbbi hozzáépítései közül a későromán kori körtemplomot. (2. kép)[43\(43\)](#) A különleges alaprajzú: kívül szögletesen falazott, belsejében köralaprajzú hajóból és patkóformájú apszisból álló rotunda több rétegben őrzött meg falképeket, melyek közül a két régebbi a XIII. századból való. A legkorábbi falkép az apszisban található (3. kép). Az igen töredékes, újabban rendkívül gondosan restaurált[44\(44\)](#) festmény az evangélista szimbólumok között megjelenő [206](#)Majestas Domini-t és az árkádok alatt álló apostolokat mutatja. A meszelt háttérre élénk színekkel festett alakok nagy és kissé nehézkes részletformái, az ornamentális keretelés kedvelése, a dekoratív összhatás és a konzervatív ikonográfia együttesen arra készítetnek, hogy az összbenyomásában sikeresnek mondható, bár nem túlságosan igényes alkotás rokonsági körét az

ausztriai-délnémet falfestészetben keressük. Számításba véve azt, hogy ezek a hatások határvidéki falfestményünket a szomszédos osztrák területek felől közvetlenül, vagy más magyarországi alkotások közvetítésével érheték, keletkezésének korát a század negyvenes-ötvenes éveire tehetjük.⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Amint a régészeti kutatások kiderítették, a körtemplomnak, mely talán maga sem korábbi a XIII. századnál, ez az apszisfreskó nem eredeti díszítése.⁴⁶⁽⁴⁶⁾ Ugyanígy másodlagos keletkezésűnek, s ezáltal talán a freskóval egyidősnek látszik az a karzatépítmény is, amelynek tartórendszerét a köralaprajzú hajó nyugati részén az ásatás során sikerült megfigyelni (4. kép).⁴⁷⁽⁴⁷⁾

A korai falképreteget az építéstörténet által is támogatott művészettörténeti vizsgálat alapján tehát arra az időre tehetjük, amikor Csák mint soproni ispán Hidegséget birtokolja. A toronyhegyi rezidenciában székelő főúr a falu templomának patrónusa és kegyúri mivoltából természetesen adódik az, hogy a kis birtokközpont templomát, ahol kegyúri karzata is áll, freskókkal díszítetteti. Evvel a valószínű Csák-féle mecénáskodással függ össze az az egyébként e korban még egyáltalán nem általános jelenség, hogy egy kisméretű falusi templom festett díszet kapjon.⁴⁸⁽⁴⁸⁾ S ha ez a freskó dísz – a téma konzervatív jellegétől és a kidolgozás kisebb ügyefogyottságaitól eltekintve – meglehetősen figyelemreméltó módon és érdekes stílusban készült, az ismét elsősorban a megbízó személyét dicséri. Mindenekelőtt ezért látszott számunkra tanulságosnak Buzád-nembeli Csáknak: a magyar udvari környezetet és Stájerországot jól ismerő, nyugat-magyarországi birtokos főúrnak az életútjával való ismerkedés.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth Melinda: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254) / FÜGGELÉK

FÜGGELÉK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Tóth Melinda: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254) / FÜGGELÉK / 6. Buzád-nembeli Csák pályája a források tükrében

6. Buzád-nembeli Csák pályája a források tükrében

Az alább ismertetett okleveleket kiadásuk tényleges vagy valószínűsíthető ideje szerint állítottuk sorba. A zárójelbe tett szám a keltezetlen oklevél történetileg valószínűsített keletkezési éve. Amennyiben az oklevélben Csákkal kapcsolatban jelzett esemény az oklevél dátumával nem esik egybe, az előbbi idejére külön utaltunk. Az oklevél sorszama előtti kérdőjel az általunk vizsgált személlyel való azonosítás kérdésességét jelzi.

2071. 1234. (*hamis!*) II. András oklevele a hahóti monostor Hahót-nembeli alapítójáról és jótéviről; ezek közt Csák *magister* (Szentpétery 536. sz.). Az oklevél XIV. sz. hamisítvány (ld. Hóman, Történeti Szemle, 1918, 3, 2–3. jegyz.). A szereplő személyek genealógiája nagyjából helyes; Csák esetében a „magister” cím nyilvánvalóan az 1245 utáni címei (lovászmester, tárnokmester) anakronisztikus visszavetítése. Az évszámnak Csákkal kapcsolatban semmiféle hitelt nem adhatunk, ugyanakkor a hahóti monostor újraalapítása Arnold comes és rokonai által bizonyára a valóságnak felel meg. Csák bán életkorára csupán nagyon hozzávetőleges elképzeléseink lehetnek. Halálának éve ismeretlen (vö. a 49. jegyzetet); ha ez 1270 és 1274 közé eshetett, átlagos életkort véve, nagyjából 1210–1215 táján születhetett; fiatalember lehetett tehát még a tatárjárás előtt s ez össze is vág avval, hogy méltóságot nem viselt.

2. *1230-as évek; 1241 után?) Cs. comes és testvéreinek oklevele arról, hogy Muraszemenyét rokonuknak, Hahótfia Mihálynak engedik át (ÁUO X, 447–448). A keltezetlen oklevél számára a muraszemenyei adatok alapján terminus post quem az 1222. (ÁUO XI, 170), ante quem pedig az 1248. év (CD IV/2, 23). Az utóbbit korban talán nem sokkal előzte meg. A szereplők alapján mind a harmincas évekre, mind már a tatárjárás utáni esztendőkre való keltezés elképzelhető, mint ferences alapítás azonban valószínűbb a tatárjárást követő eredete.*
3. *1245. XII. 12. IV. Béla Miklós ispán fiainak és másoknak Rokonóc földjét adományozza (corroborator: Cs. főlovászmester és baranyai ispán. Szentpétery 823. sz.)*
4. *1246. Cs. zalai ispán Rubin pugilt a zalai várjobbágyok közé emeli (Századok 1889, függelék 92. = ÁUO VII, 218.)*
5. *1247. VI. 2. IV. Béla adománya a johannitáknak (corroborator: Cs. főlovászmester és soproni ispán. UB I, 311. sz. = Szentpétery 853. sz.)*
6. *1247. Cs. főlovászmester és soproni ispán és István nádor okl.: eljárnak a csornai egyház vicai birtoka ügyében (UB I, 312. sz.)*
7. *1248. X. 6. előtt. IV. Béla Cs. tárnokmester kérésére Ekch bán birtokzálogát visszaadja Osl Tamásnak (UB I, 317. sz. = Szentpétery 888. sz.)*
8. *1250. VII. 22. IV. Béla átírja Cs. tárnokmester és soproni ispán oklevelét ugyanez évből a johanniták és a soproniak megegyezéséről, Sopron várbeli házra és toronyra vonatkozólag (UB I, 327. sz. = Szentpétery 929. sz.)*
9. *1251. V. 19. Csák tárnokmester és soproni ispán az esztergomi káptalant vám teljes birtokába iktatja (CD IV/2, 343 = Knauz, F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii, 1874, 386.)*
10. *1251. A kapornaki konvent említi Csák tárnokmester és soproni ispán hasontárgyú oklevelét rajki Pósa és Márki osztozásáról (Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy I., Véghelyi D., stb. I. Bp., 1886, 21.)*
11. *1251. VIII. 27. IV. Béla adománylevele Detriknek (corroborator: Csák tárnokmester és soproni ispán. Szentpétery 950. sz.). Az oklevél hamis, corroboratiója azonban megbízható.*
12. *1251. XI. 23. IV. Béla adománylevele István szlavón bánnak (corroborator: Cs. tárnokmester és soproni ispán). (Szentpétery 957. sz.)*
13. *1251. XI. 23. IV. Béla István és Bribina comesek fiait és másokat Bribina megye birtokában megerősíti (corroborator: Cs. tárnokmester és soproni ispán. Szentpétery 958. sz.)*
- 208 *14. 1251. XI. 23. IV. Béla átírja István bán Possedaria birtokra vonatkozó oklevelét Slauogustus számára (corroborator: Cs. tárnokmester és soproni ispán). Az oklevél hamis, de corroboratiója megbízható.*
15. *1251. XI. 24. IV. Béla megerősíti a sebenicóiak kiváltságait (corroborator: Cs. tárnokmester és soproni ispán. Szentpétery 960. sz.)*
16. *1252. IV. Béla beiktatja a túróci premontrei prépostságot javaiba (corroborator: Cs. tárnokmester és soproni ispán. Szentpétery 979. sz.)*

17. 1253. Cs. *tárnokmester és soproni ispán* oklevele az előtte Aláson birtokára nézve történt megegyezésről (ÁUO VII, 356. = HO I, 27.)
18. 1254. IV. 5. IV. Béla oklevele Béla nevű muraközi birtok határjárásánál említi Cs. *magisternek* a királynétól kapott Kemen nevű földjét (Szentpétery 1006. sz.)
19. 1254. *április*. Benedek esztergomi érsek, Loránt nádor, István szlavón herceg és Cs. *tárnokmester és soproni ispán* oklevele: megegyezésük királyi megbízásból Ottokár követeivel Ausztria és Stájerország birtoklása felől (CD VII/1, 300.)
20. 1254. VI. 28. IV. Béla megerősíti a pilisi apátságot javai birtokában (corroborator: Cs. *tárnokmester és soproni ispán*. Szentpétery 1011. sz.)
21. (1247–54). IV. László 1273. évi oklevele említi Cs. *comes* ítéletlevelét Bezeneg soproni földdel kapcsolatban (UB II, 65. sz.)
22. (1247–54). A győri káptalan oklevele Család birtok határjárásánál említi, hogy István ifjabb királynak erre vonatkozó felhívását Cs. (Schacus) *soproni ispán* továbbította a káptalannak (CD IV/3, 306.)
23. (1248–54). Loránt nádor felhívja Cs. *tárnokmestert és soproni ispánt*, hogy az Osl bán özvegyével kapcsolatos peres ügyben az ítéletet végrehajtsa (UB I, 342. sz.)
24. 1255. IV. Béla birtokadománya olozkai Bocholeriusnak (corroborator: Cs. *tárnokmester*. Szentpétery 1058. sz.)
25. 1256. III. 24. IV. Béla meghagyja hat gorai nemzetség földjét, melyet a jogtalanul bírt várföldek visszavételekor Cs. *gorai ispán* akart visszavenni. (Szentpétery 1082. sz.)
26. 1256. (XII.) Dénes ispán, királyi kiküldött bíró az almádi konvent zalai földje ügyében Cs. *tárnokmester és zalai ispán* bevonásával jár el (HO VII, 59.)
27. 1257. III. 28. IV. Béla jóváhagyja Cs. *magister, fegyvernök (ensifer)* intézkedését Gerzenche megyei küldetésében, Draso fiainak földjével kapcsolatban (Szentpétery 1138. sz.)
28. 1257. III. 28. Mint 27. sz.; Cs. *magister, ensifer* Tiborc várjobbágy földjével kapcsolatos eljárása (Szentpétery 1139. sz.)
29. 1257. III. 30. Mint 27. sz.; Cs. *magister, ensifer* Sebret fia Farkas földjével kapcsolatos eljárása (Szentpétery 1141. sz.)
30. 1257. III. 30. *körül*. Mint 27. sz.: Cs. *magister, ensifer* Uzma várjobbágy földjével kapcsolatos eljárása (Szentpétery 1143. sz.)
31. 1257. III. 30. *körül*. Mint 27. sz.; Cs. *magister, ensifer* Tusk fia Márton földjeivel kapcsolatos eljárása (Szentpétery 1144. sz.)
32. 1257. VII. 8. IV. Béla átírja Cs. *tárnokmester és zalai ispán* 1257. VI. 25-i oklevelét és ennek alapján visszaad egy karkamenti földet (Szentpétery 1155. sz.)
20933. 1258. VII. 17. IV. Béla átírja Cs. *tárnokmester és zalai ispán* 1257-i oklevelét Kuppen, Hada és Lászlónak a kir. szerviensek közé való visszahelyezéséről és földjeikről (Szentpétery 1176.,

1188. sz.)

34. 1259. IV. Béla a pilisi várat a királynénak adja (corroborator: Cs. *tárnokmester és zalai ispán*. Szentpétery 1223. sz.)
35. (1259. nyár). A győri káptalan IV. Béla felmutatott levele alapján Urkundfia Péter Osl bán özvegyének szóló adósságának megfizetését Cs. *magisternek* a bulgár hadjáratról való visszatértére halasztják (UB I, 397., 399. sz. = Szentpétery 1258. sz.)
36. 1260. Cs. *tárnokmester és zalai ispán* oklevele, mellyel lezárja testvérei: Mihály és Lankrét birtokviszályát (ÁUO VII, 532.)
37. (1260. július.) István stájer herceg Cs. kérésére birtokot ad Tordának, ki Léka védelmében és Bulgáriában Cs. *stájer hercegi tárnokmester és zalai ispán* kíséretében magát kitüntette (UB I, 393. sz. = Szentpétery 1768. sz.) Az oklevélben idézett esemény ideje: 1258–59.)
38. 1260. (*hamis!*) István stájer és erdélyi herceg megjutalmazza Cs. *magister* szervienseit, kik magukat Ptujnál kitüntették (Szentpétery 1771. sz.). Ez utóbbi esemény a hamis oklevélben valóságos elem lehet (1259?).
39. (1260, vagy korábban). Syr Wilam computusa szerint Cs. *tárnokmester* a királytól két vég milánói aranybíort kap (Zolnay 81, 79. sz.)
40. 1261. IV. Béla megjutalmazza Cvrei varasdi civist egy zalai birtokkal, melybe Cs. *erdélyi vajda (banus Transilvanus) és szolnoki ispán* iktatta volt be és határjárását írásba foglalta (Szentpétery 1270. sz.). Az oklevélben foglalt esemény az oklevél dátumánál korábbi, még Cs. *zalai ispánsága* idejében történt.
41. 1261. IX. 2. IV. Béla Cs. *bánnak* adja Wrs-ot a Balatonnál (Szentpétery 1266. sz.).
- ?42. (1261. vagy később). Syr Wilam computusa szerint Cs. *bán* a királytól egy vég selyemszövetet kap (Zolnay 81: 84. sz.). Itt említjük meg a computus két további adatát, mely a király és bizonyos Csák közötti hat márkás zálogügyletről, ill. négy márká árá selyemszövet adományról szól (uo. 82: 104., 105. sz.). Mivel a személynév mellett semmiféle méltóságmegjelölés nincs, nem tudjuk eldönteni, hogy Buzád-nembeli vagy Csák-nembeli Csákról van-e szó (ha az e tétel elején idézett, 84. sz. bejegyzés az előbbire vonatkozik, akkor bizonyosra vehető, hogy e két bejegyzés is őrá vonatkozik.)
43. 1262. IV. Béla oklevele, melyben Omodé győri püspök, Henrik nádor, Loránt bán, Móric tárnokmester és Csák *bán* kivizsgálása alapján visszaítéli Osl fiainak a hegykői vásárjogot (UB I, 406. sz. = Szentpétery 1294. sz.)
44. 1264. III. 25. IV. Béla Kál felét Lippold mosonyi polgárnak adományozza; a területtel kapcsolatban Cs. *magister, mosonyi ispán* információjára támaszkodik (UB I, 443. sz. = Szentpétery 1399. sz.)
45. 1265. István ifjabb király adománya Rátót Istvánnak, kit IV. Béla megkárosított; evvel kapcsolatban említi Cs. *bánnak* IV. Béla általi elfogatását (Szentpétery 1840. sz.). – Az esemény ideje: 1264.
46. 1265. XI. 30. IV. Béla pártfogásába veszi Ryhter fiait Hahót ispánnal szemben, s megfenyegeti ez

- utóbbi és Cs. *mester zalai ispánt*, kit Hahóttal együtt eskü kötelez az ügyel kapcsolatban (UB I, 466., 467. sz. = Szentpétery 1458. sz.)
47. 1265. IV. Béla Antalius fiait szerviensekké teszi, hivatkozva Cs. *zalai ispán* 1265-i jelentésére (Szentpétery 1471. sz.; vö. még 1470. sz.)
21048. 1267. VII. 13. IV. Béla megidézi a feleket Ebed fiai és Ponith ügyében; említi, hogy a peres ügyet korábban Cs. *mester zalai ispánra* és Pál veszprémi püspökre bízta (UB I, 496. sz. = Szentpétery 1525. sz.)
49. 1267. IX. 15. körül. IV. Béla áttekinti az Ebed fiait háborgató Ponith ügyét, akinek rokona, Cs. *bán, zalai ispán* érdemeiért egyszer már megkegyelmezték; most Cs. és öt más főúr ítélete alapján jószágvesztésre és megbélyegzésre ítélik (UB I, 502. sz. = Szentpétery 1532. sz.)
50. 1267. XI. 16. IV. Béla oklevélbe foglalja Hahót mester és a Jüre nemzetség dolgában hozott egyezséget, mely Cs. *mester zalai ispán* közvetítésével jött létre (Szentpétery 1537. sz.)
51. 1267. IV. Béla ítéletlevele Péter trencsényi ispánnak és másoknak; a törvényszékben ülők közt említi Cs. *mester zalai ispánt*.
52. 1268. Cs. *mester zalai ispán* oklevele: bírótársaival, mint kiküldött bíró visszaadja Domonkos Maur fiának földjét (ÁUO VIII, 208–209.)
53. 1268. Cs. *mester zalai ispán oklevele*: bírótársaival, mint kiküldött bíró dönt Uk nevű birtok felől (ÁUO VIII, 210–211.)
54. 1268. III. 18. Erne országbíró előtt Ebed fiai lemondanak Ponith megbélyegzéséről; az ő, a király és a Cs. *bán, zalai ispán* kérésére lemondanak Ponith három birtokáról (UB I, 510. sz.)
55. 1268. IV. Béla István pozsonyi ispán megadományozásával kapcsolatban említi Cs. *comes Peresztég* nevű Vas vármegyei villa-ját (Szentpétery 1575. sz.)
56. 1268. IV. Béla jóváhagyja Komárom vára eladását Walterius ispánnak (corroborator: Cs. *bán, zalai ispán*). (Szentpétery 1577. sz.)
57. 1269. Cs. *bán, zalai ispán* oklevele: IV. Béla megbízásából visszafoglal egy Bucsa nevű földet (CD IV/3, 485.)
58. 1269. IV. Béla az esztergomi érseknek adja a nyitramegyei Kért Cs. *bán, nyitrai ispán* határleíró oklevele alapján (Szentpétery 1628. sz.)
59. 1269. IV. Béla Móric tárnokmesterrel, Lőrinc nádorral, Lőrinc főasztalnokkal és Cs. *bán, nyitrai ispánnal* elutasítja Henrik bán és rokonai birtokügyi keresetét (Szentpétery 1614. sz.)
60. 1269. IV. Béla Lothard fia Istvánnak adományozza Kokos nevű földet; ebbe az új birtokost Cs. *bán nyitrai ispán* iktatta be (Szentpétery 1638. sz.)
61. 1269. IV. Béla oklevele ifj. Csák orbászi ispán birtokadománya kapcsán említi apját, Cs. *bán nyitrai ispánt* (Szentpétery 1641. sz.)
62. 1269. IV. Béla megerősíti Herrandus főlovászmestert minden vagyonában (corroborator: Cs. *nyitrai ispán*) (Szentpétery 1644. sz.)

63. 1272. IX. 3. A székesfehérvári konvent előtt Arnold fia Miklós visszakapja Nicket, Pölöskét és Purbachot Miskolc-nb. Ponittól. A megegyezésnél Arnold oldalán megjelent rokona, Cs. *magister* (UB II, 37. sz.)
64. 1274. A zalai konvent előtt (néhai) Cs. *bán* fiai birtokaikon osztozkodnak: ifj. Csák és Dénes átadja Miklósnak és Buzádnak Őrsöt, Hidegséget, Homokot, Nádasdot és Ikkát (UB II, 100. sz.)
65. 1275. A zalai konvent előtt (néhai) Csák *bán* fiai Rajk monostoruk kegyuraságát rokonuknak: Tristan fia Mihálynak engedik át; ennek során említenek egy birtokot, melyet annak idején Cs. bán vett saját rajki monostorának (CD V/2, 299.)
66. 1280. A győri káptalan előtt a *néhai Cs. bán fiai*: Buzád, Miklós és Feldrik Hidegséget és Homokot, az előbbiben a megkezdett toronnyal egy évre elzálogosítják Osl Péter fiainak és Veszkény Dénesnek (Bártfai Szabó L.: A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. I. Bp., 1911, 494.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai. (1640–1690) (Befejezés)

211 Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai. (1640–1690) (Befejezés)

2.4.2. Ingenymunka. Már a Rába-vonal védelméről szóló fejezetben láttuk, a rábaközi lakosoknak a parancsoló szükség folytán bizonyos védelmi munkálatokat kellett végezniök. Így volt ez a megye többi népével is, azzal a különbséggel, hogy többnyire távolabbi végváraknak kellett szolgálnia. Az ingenymunkának két legfontosabb faja a különféle szállítások és a végvári munka.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai. (1640–1690) (Befejezés) / Szállítások

Szállítások

1658-ban az országbíró megkeresésére a megye (márc. 11-i gyűlésén) minden portától egy-egy kocsit ajánlott föl a (Sopron-)Keresztúr várához történő kő- és faszállításra. A porta nélküli nemesek tehetségükhöz mérten fognak hozzájárulni, a főispán pedig külön.¹⁴⁹⁽⁴⁹⁾ 1664 júniusában a Sopronban elraktározott gabonát és különféle harci eszközöket Kőszegre kellett szállítani. A király fölszólítására a megye is résztvett ebben: portánként – a mágnások és nemesek birtokairól egyaránt – egy kocsit rendelt ki; a taxátus nemesek és a zsellérek 4–4 ház után kötelesek egy kocsit kiállítani.¹⁵⁰⁽⁵⁰⁾ 1672. március 9-i levelében a király azt kívánja a megyétől, hogy a német katonaság ellátására beszolgáltatásra kerülő gabonát szállítsa Pápára.¹⁵¹⁽⁵¹⁾

Ezután hosszabb ideig a megyei jegyzőkönyv lapjain nincs szó katonai szállításról, mígnem a fölszabadító háború e téren is nagymérvű szolgáltatásokat követelt megyénktől. Lipót 1686. május 12-i levelében fölhívta a megyéket, hogy a hadműveleti területre való élelemszállításra annyi kocsit bocsássanak a legfőbb hadbiztos rendelkezésére, amennyit kér. Rabatta Rudolf gr. 800 kocsit kívánt a megyétől a szükséges

szolgákkal és állatokkal. Ígérte, hogy minden szolgának vagy napszámosnak havi 3 forintot fog fizetni, ezenkívül még napi 1 1/2 font kenyert is kap; ha pedig állata elvész, mással kárpótolják. A megye a főbiztos követelését józan mértékre szállította, és 300 kocsit adott s ezzel Rabatta meg is elégedett. Ebből Sopronra 50, Kismartonra 15, Rusztra 10 kocsi esett, a többi a megye népe szolgáltatta a legutóbbi telelési porciós kiadás szerint, úgyhogy minden 12 1/2 porció után járt egy kocsi.¹⁵²⁽⁵²⁾ Sopron város csak 30 kocsit állított ki, a többi 20-at a földesurasága alá tartozó falvak adták. Minden szekér négy fogatú volt, és két kocsisra volt bízva. Hét héttel később a kocsik minden nagyobb veszteség nélkül visszakerültek.¹⁵³⁽⁵³⁾ 1687. január 8-án kelt levelében Lipót azt kívánta a megyétől, hogy Kőszegről a pécsi várba sürgősen szállítandó gabona és kötelek fuvarozására – a többi megyéhez hasonlóan, amelyek területén a szállítmány áthalad – adjon kocsikat és személyzetet. Megyénk azonban nem tudott kocsit adni, hanem inkább 100 forintot fizetett. Ebből egy kocsi 1 Ft 25 kr-t számítva 80 kocsi került ki.¹⁵⁴⁽⁵⁴⁾ Sopron városa ezúttal külön ²¹² járt el, 10 kocsit adott.¹⁵⁵⁽⁵⁵⁾ Az év júniusában Lotharingiai Károly megkeresésére a vármegye 12 kocsit szolgáltattat zabnak Győrbe szállítására.¹⁵⁶⁽⁵⁶⁾

1688-ban megyénk az uralkodó fölhívására (jún. 8.) a Kanizsa ostromlói számára Fürstenfeldről és Légrádról történő élelmiszerszállításra 50 szekeret bocsátott rendelkezésre. Közülük 20-at egy fordulóra, a többi az ostrom idejére.¹⁵⁷⁽⁵⁷⁾ Batthyány Ádám gr., a Kanizsát ostromlók tábornoka augusztus 30-i levelében azt kívánja a megyétől, hogy vállalja 150 hordó lisztnek Szentgrótra való szállítását. De a megye csak 40-re vállalkozott. Ugyanakkor a szept. 13-i megyegyűlésen Győr és Pápa vára ellen az a panasz merült föl, hogy több szekeret erőszakkal elhurcoltak a megye területéről.¹⁵⁸⁽⁵⁸⁾ Az 1688. év folyamán a megye még két ízben kapott fölszólítást hadi szállításra. Mindkettő a királytól jött. Az elsőben (szept. 7.) Lipót a Veszprém várából Győrbe és Fehérvárra szállítandó hadigépek (tormenta) fuvarozására a megye kocsikkal való közreműködését kérte. A másodikban (szept. 27.) szigorúan megparancsolja, hogy a Kanizsát körülzáró hadsereg élelmének szállítására más megyékével arányos számú kocsit küldjön. A határozott föllépésnek meg is lett az eredménye: az október 29-én Locsmádon tartott megyegyűlés rendelkezése szerint a lakosoknak három napon belül 60 Ft büntetés terhe alatt kocsikat kell kiállítania.¹⁵⁹⁽⁵⁹⁾ Érdemes itt a megyei intézkedések végtelen lassúságára figyelni: Batthyány tábornok augusztus 30-án írt az élelem szállítása ügyében, ezt a közgyűlés szept. 13-án tárgyalta, és szűkmarkúan rendelkezett. A királynak ugyanebben a tárgyban kiadott parancsa szeptember 27-én kelt, de csak az október 29-i közgyűlés tárgyalta, és teljesítette!

Az 1689. évben a szállítások mind a Kanizsát ostromló sereg számára történtek. Júliusban a megye 30 kocsit adott e célra. Höffen Gotthárd hadbiztos katonai végrehajtás fenyegetésével bírta rá a vármegyét. Október 28-án a király hasonló fenyegetéssel fölhívta a vármegyét, hogy a többi megyével együtt – kellő fizetés ellenében – járuljon hozzá a Kanizsát támadó katonaság élelmiszer-ellátásához, mert az erősség megvédelmezését télen is folytatják. A nádor képviselője a megyegyűlésen (dec. 1.) kifejtette, hogy a seregnek főként zabra lenne szüksége, de drágasága miatt nem tudja megfizetni; adjon tehát a megye, és szállíttassa oda. Agyűlés 500 köböl zabot ajánlott föl. Ezt a megye a nádor lendvai birtokáról fogja beszerezni és odavitetni. Minden köbölre szállítással együtt 75 dénárt véve az egész 450 forintba kerül. Ezt az összeget a megye 3100 porcióra osztja el, tehát egyre 15 dénár jut. A pénzt a nádornak fizeti, mert az ő birtokáról veszi a zabot, és ő juttatja el a sereghez. Ugyanezen a megyegyűlésen még egyszer is előkerül a Kanizsát ostromlóknak való élelemszállítás. Ti. Höffen Gotthárd élelmezési biztos levelében (Légrad, nov. 26.) 30 jókarban levő kocsit kér. A megye elhatározta, hogy – mivel mind az ostromlóknak, mind pedig a vármegyének jobb, ha kötelezettségét pénzzel váltja meg – 1000 forintot ad e célra. Ekként egy porcióra 33 dénár esik, amelyet 15 napon belül a megyei perceptorhoz kell eljuttatni.¹⁶⁰⁽⁶⁰⁾

213A felsorolt adatokból látjuk, hogy a szállítási kötelességek – önmagukban tekintve – nem voltak súlyosak, sem gyakoriak. De a többi roskasztó teher mellett növelték a jobbágyok megpróbáltatásait.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai. (1640–1690) (Befejezés) / Végvári munka

Végvári munka

A jobbágyok évenként legalább hat napot kötelesek voltak a lakóhelyük vidékének gondozására bízott várnál dolgozni.¹⁶¹⁽⁶¹⁾ Ezzel a rendszeres végvári munkával nem foglalkozunk, mert róla nincsenek adataink. De szólni fogunk arról az alkalmi végvári munkáról, amelynek a közgyűlési jegyzőkönyvben néhányszor van nyoma. Ez pedig nemcsak egy meghatározott várra terjedt ki, nem is csupán a környező erősségekre, hanem a Dunántúl távoli várai, sőt még Kassa falai is tanúskodnak róla.

Az 1668. augusztus 22-i, Lozson tartott megyegyűlés a Kanizsával farkasszemet néző, összerombolt Zalavár, Egerszeg, Pölöske és Hídvég várak újjáépítéséhez – a porták számának megfelelően – 10 kocsit adott faszállításra és 8 embert munkára; a szekereket három napra, az embereket pedig egy hétre. A megyében élő zsidók 10 mázsa vassal járultak hozzá a munkálatokhoz.¹⁶²⁽⁶²⁾ 1675. május 27-én kelt levelében a kormányzó felszólította a megyét, teljesítse becsületesen a végváraknak kijáró ingyenmunkákat, mert Batthyány gr. dunántúli tábornok e tárgyban több megye, köztük Sopron ellen is panaszkodik. Ennek ellenére a vármegye nem nagyon serénykedett; ezért a király szeptember 7-i leiratában nyíltan ki is mondja, hogy a dunántúli megyék, köztük Sopron is, már a hatvanas évek óta nem tesznek eleget a várakat megillető ingyenmunkának.¹⁶³⁽⁶³⁾ 1676-ban (febr. 3.) a kormányzó távoli váraknak szóló ingyenmunkára hívta föl a megyét: a kassai citadella építésének folytatása és fölvidéki várak kijavítása érdekében. A rendes végvári munkálatok azonban nem valami nagy szorgossággal folytak, úgyhogy Lipót július 15-én a főispánhoz fordult: pótolja a megye a már öt év óta elhanyagolt ingyenmunkát, és teljesítse a jövőben. A vármegye megígérte, hogy Szent Márton napjáig (nov. 11.) eleget tesz tartozásának, ellenkező esetben fölhatalmazza katonai végrehajtásra a pápai kapitányt. 1677 nyarán az uralkodó a megye ingyenmunkával való hozzájárulását kérte a Rába körüli munkálatokhoz, a töltések és erősségek karbantartásához.¹⁶⁴⁽⁶⁴⁾

Az 1682. június 8-i, Nemeskéren tartott gyűlésen ismét a hátralékban maradt ingyen munka teljesítéséről volt szó. A Pápa várának járó ingyenmunka pénzben évente portánként 1 tallért (imperialis), azaz 30 német garast tett ki. Ha a 739 1/4 portából levonjuk a Kapuvárhoz tartozó 64 3/4 elhanyagolt portát, marad 674 1/2 porta. Ezek tartozása 1676-tól 1681-ig bezárólag 6070 Ft 50 d. Ebből le kell vonni a 600 embertől teljesített kézimunkát 900 forintot), továbbá a pénzben fizetett 750 forintot. A hátralevő 4420 Ft 50 dénárból – leszámítva az Esterházy birtokokat, amelyek még semmit sem fizettek – a fennmaradó összeget a porták közt kell szétosztani.¹⁶⁵⁽⁶⁵⁾ Érdekes ingyenmunkát kívánt a király 2141683-ban (ápr. 5.) Hazánkban tartózkodó serege számára a Dunán lefelé lőszert szállíttatott. Ezzel kapcsolatban fölhívta a megyét, hogy Pozsony, Moson, Győr és Komárom megyével együtt adjon embereket a muníciós hajók visszavontatására. A megyegyűlés (ápr. 21.) kissé messzinek találta a Dunától való távolságot, és e munkát szerinte egyébként is elvégezhetik a Duna menti vármegyék. Az alispán a gyűlés álláspontjáról értesíteni fogja a főispánt.¹⁶⁶⁽⁶⁶⁾ Az ügy további fejleményeiről hallgat a jegyzőkönyv, a megye valószínűleg kibújt e teher alól.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai. (1640–1690) (Befejezés) / III. Sopron vármegye gazdasági viszonyai

(1640–1690)

III. Sopron vármegye gazdasági viszonyai (1640–1690)

Tanulmányunk jellegének megfelelően csak azokkal a vonatkozásokkal foglalkozunk, amelyek a megyegyűléseken előkerültek. A sok repartitio, porció, accisa, pecunia coronalis, subsidium, a magánosok vámjai és a hadművelési terület közelsége nyomasztóan hatottak a megye gazdasági életére. A 16. század csapásai romba döntötték a Kisalföld nyugati részének kitűnően gondozott gát- és csatornarendszerét, s ennek következtében a vizek elfajultak.¹⁶⁷⁽⁶⁷⁾ Még rosszabbá tette a helyzetet a sok malom. Ezek kiszámíthatatlan károk okozóivá lettek: a víz szabad folyását akadályozták, a folyók medrét zátonyossá tették.¹⁶⁸⁽⁶⁸⁾ Érthető tehát, hogy a megyegyűlések annyit foglalkoznak folyókostrással, töltésépítéssel, a molnárok megrendszabályozásával stb. A lakosságra kötelező közmunkák jelentékeny része éppen ilyen folyószabályozó, töltésépítő tevékenységben merült ki.

1642-ben (márc. 20.) Nádasdy Ferenc a Kapuvártól Babot felé húzódó töltés kijavítására hívta föl a földesurakat. Az 1646. június 22-i megyegyűlés az Ikva, Csáva és a Répce medrének kitisztítását sürgette, továbbá fölújította a hidak, töltésének és utak karbantartásáról szóló határozatot az egész falura eső 12 forint büntetés terhe alatt. Az 1646. június 25-i gyűlés pedig a tamásiakat, akik a Rába kitisztítási kötelezettségétől mentek akartak lenni, 12 forint büntetés fizetésére utasította.¹⁶⁹⁽⁶⁹⁾ Töltések emelése miatt két megyebeli birtokosnak viszálya is támadt a szomszédos ausztriai részekkel. Esterházy László a megyegyűlésen (1651. dec. 11.) arról panaszkodott, hogy Bécsújhely a mellette levő hídon alul és fölül töltést emeltetett, ezzel a víz régi útját elzárta, s így az a veszély fenyeget, hogy lassankint a magyar határt „okkupálni” fogja. Esterházyval egyidőben Nádasdy Ferenc gróf is megbízottja által tudomására hozta a gyűlésnek, hogy az ebenfurti vár ura a Lajta mellett, a vár közelében nagy töltést szándékozik építtetni, ez pedig igen káros lenne Nádasdy Szarvkő várához tartozó birtokrészeire.¹⁷⁰⁽⁷⁰⁾ 1652-ben (febr. 29.) a megye elhatározta, hogy a Mihályi közelében évekkal előbb fölászott árkot a Rába kiöntésének ellensúlyozására kitisztíttatja. Ugyanennek az évnek augusztusában a vármegye büntetés terhe alatt megtiltotta, hogy az *ösztorunak* mondott töltéseken állatokat legeltessenek, mivel ezáltal romlik a gát.¹⁷¹⁽⁷¹⁾ 1659-ben (márc. 31.) a vármegye elrendelte, hogy a Répce, Csáva és Ikva medrét minden birtok lakói a maguk körzetében június 1-ig kötelesek kitisztítani 12 Ft büntetés terhe alatt. 1665-ben (máj. 18.) a közgyűlési határozat szerint a Rába, Répce, Csáva és Ikva mentén ²¹⁵lakó városi, birtokbeli és falusi lakosok a szomszédos területek népével együtt tartoznak a folyók medrét kitisztítani, a hidakat és fontosabb utakat karbantartani. 1685-ben (jún. 26.) a megye a Répce, Csáva és Ikva medre kitisztításához felügyelőkül és örökül több embert küldött ki.¹⁷²⁽⁷²⁾

A megyénkben levő sok vízimalom a folyók elfajulásához vezetett. Ezzel a kérdéssel foglalkozik Cziráky Ádám alispán 1643. március 9-én a megyegyűlés elé terjesztett javaslatának 8. és 9. pontja. Cziráky azt indítványozta: induljon az alispán vízimesterekkel és máshonnan való molnárokkal a malmok megtekintésére, mert sokan panaszkodnak, hogy miattuk a Rába „másfelé való szakasztásokat tesz”, és nagy károkat okoz. Azt is elmondja az indítványozó, hogy az egész megyében, de különösen a Rába táján a molnárok semmiféle meghatározott rend szerint sem dolgoznak, céhmesterük nincs, pedig a főispán adott számukra céhlevelet. Vizsgálja meg a megye a levelet, és ha valami a nemesi szabadságra sérelmeset talál benne, törölje belőle. Továbbá kötelezze a molnárokat „sub poena vivi homagii” (eleven ember díja, vérdíj 40 Ft) a szabályok megtartására. A megyegyűlés tanúsága szerint néhány malomnak az árvízre, illetve a szakasztásra gyakorolt befolyása igazolást nyert. A malmok számáról az 1659. április 16-i gyűlés jegyzőkönyvéből kapunk tájékoztatást. Eszerint a megye a hadiadó fedezésére 443 malomkerék után szedett

hozzájárulást. A 443 kerékből csak 27-nek a tulajdonosa volt molnár.¹⁷³⁽⁷³⁾ Az 1683. évi török átvonuláskor megyénk egész malomipara megsemmisült, az ellenség minden malmot fölégetett.¹⁷⁴⁽⁷⁴⁾

A megyegyűlés figyelme és jogköre más iparosokra, sőt szervezeteikre, a céhekre is kiterjedt. Hiszen a vidéki céheknek már megalakulása is a földesúr vagy a megye jóváhagyásával történt.¹⁷⁵⁽⁷⁵⁾ Így pl. az 1675. május 27-én Nemeskéren tartott megyegyűlésen bemutatták a soproni csizmadiák céhlevelét, amelynek senki sem mondott ellen. A gyűlés két föltételt szabott nekik: ne éljenek vissza az ország törvényeivel, és ne legyenek a nemesség hátrányára. Ugyanebben az évben (Nemeskér, dec. 10.) előterjesztették a bői vargáknak a királytól kapott kiváltságos céhlevelét (18 magyar nyelvű cikkelyből állt) és a gyűlés résztvevői ünnepélyesen, minden ellenmondás nélkül, közhírré tették. Ugyanez történt egyidejűleg a bői takácsok céhlevelével is.¹⁷⁶⁽⁷⁶⁾

Az 1625: 40. tc. a vármegyére bízta az árak megállapításának jogát.¹⁷⁷⁽⁷⁷⁾ Ezt utóbb megerősítette az 1659 : 71. tc. a kézművesek és a mészárosok áruira vonatkozólag. Erre hivatkozott az 1668. január 16-i megyegyűlés, amikor több nemes arról panaszkodott, hogy a csepregi kézművesek céhje, főként a vargák, oly céhszabályokat alkottak, amelyek szerint a tagoknak áruikat csak a céhtől megszabott áron szabad értékesíteni, 4 forint büntetés terhe alatt. A megye a törvényben kifejezett jogánál fogva az árszabást magának követeli.¹⁷⁸⁽⁷⁸⁾ Az 1686. január 2-i megyegyűlésen az a panasz hangzott el a mészárosok ellen, hogy a húst különböző áron mérik ki. A vármegye kötelezte őket, hogy áraikat a Sopron külvárosában levő mészárosok után igazítsák. Ugyanebben az évben (ápr. 2166.) a megye megparancsolta, hogy a mészárosok a marhahús fontját 1 garasért adják, ellenkező esetben a náluk levő hús elkobzásával bűnhődnek.¹⁷⁹⁽⁷⁹⁾ 1688-ban (febr. 26.) a kézművesek árbeli kilengései miatt a gyűlés portékáik árának megszabását határozta el.¹⁸⁰⁽⁸⁰⁾

A céhek egymásközi viszonyába is beleszólt a megye. Így 1685-ben (jan. 13.) a katonai célokat szolgáló adókvetésben a molnárok céhjét 6 porcióval megkönnyítette, sebből 2 1/2 porciót a vargákra s mészárosokra, egyet pedig a takácsok céhjére ruházott át.¹⁸¹⁽⁸¹⁾ Sopronban a városi tanács volt illetékes a céhek dolgaiban. Itt is sok baj volt a mészárosokkal. 1685. február 28-án a tanács megparancsolta a mészárosoknak, hogy Ker. Szt. Jánostól Szt. Mihályig (jún. 24–sept. 29) olcsóbban adják a húst.¹⁸²⁽⁸²⁾ Mészárosok szép számmal voltak a megyében. Erre következtethetünk egy 1659-ből való kimutatás alapján. Eszerint a megyétől eltartandó 58 gyalogos és 33 lovas fizetésére 132 mészáros is hozzájárult, ugyanakkor viszont csak 21 kereskedő.¹⁸³⁽⁸³⁾

A megye mezőgazdaságára – a háborúskodás megkívánta áldozatokon kívül – káros volt a legtermékenyebb területnek, a Rábaköznek a töröktől fenyegetett helyzete, a megyétől való elszakadási törekvései (ui. Moson, illetve Győr felé hajlott) és elnéptelenedése. Hogy mennyire fontos volt a megye pénzügyi életében, bizonyítja az 1671. március 21-i gyűlés jegyzőkönyve. Eszerint – ha a király megengedi a Rábaköznek a megyéből való kiválását – a vármegye a hadi célokra följánlott összegnek (5000 Ft) csak egyharmadát tudja fizetni.¹⁸⁴⁽⁸⁴⁾

Megyénk keleti része igen termékeny síkság, a nyugati rész azonban kenyérmagvak termesztésére már nem oly alkalmas, sőt a hegyes vidéken egyenesen alkalmatlan. Ez a terület tehát a magyar vidék gabonájára szorult. Különösen a hetvenes években bekövetkezett telelés, beszállásolás, amelynél a lakosság többnyire a katonák élelmezéséről is gondoskodott, erősen igénybe vette a kalászos termést. A súlyos viszonyokat fokozták a visszaélések. Az 1662. február 7-i gyűlésen például az a panasz hangzott el, hogy a német katonaság a megyétől kapott gabonával kereskedik.¹⁸⁵⁽⁸⁵⁾ Egyébként polgári vonalon is jelentkezik a legridegebb árdrágító üzérkedés. Az 1675. november 2-i jegyzőkönyv szerint a kormányzó a főispánhoz írt

levelében (okt. 16.) kikel azok ellen, akik a gabonát monopóliumként összevásárolják, és nagy mennyiségben külföldre szállítják, míg az uralkodónak az országban örökös katonaságát gabonahiány fenyegeti. A kormányzó fölhívja a főispánt, járjon el az ilyen üzérkedők ellen, tiltsa meg a kivitel, az engedetleneket pedig alaposan büntesse meg.¹⁸⁶⁽⁸⁶⁾ Különösen nagy volt a hiány gabonában a nyolcvanas évek egynémelyikében. 1683-ban a török és a fölkelők serege végiggázolt a megyén. Ehhez járult még a következő év szokatlan méretű terméketlensége, úgyhogy egész Magyarországon nagy volt a gabonaínség. Aki vásárolni akart, annak Ausztriába, Bécsbe vagy Stockerauba kellett utaznia. Ezt a körülményt a kereskedők uzsoráskodásra használták föl. Ennek megszüntetésére Sopron városa elrendelte, hogy mindenki csak a városi tanácstól kiállított igazolás alapján és csupán ²¹⁷saját szükségletére vásárolhat gabonát, kereskedőknek pedig tilos a vásárlás. Az 1685. év – legalábbis megyénkben – hasonló volt. Június vége felé horvát és más kereskedők Stockerauból gabonát és kenyeret szállítottak Sopronba, úgyhogy a kenyér olcsóbb lett. Ehhez egyébként a Passauból víziúton hozott kenyér is hozzájárult. Az egykorú krónikás megjegyzi, ha a magyarok nem szállítanak Sopronba gabonát, tüstént nagy lesz a drágaság. Az utóbbi két évben (1684–1685) pedig még ők maguk is az Ausztriából hozott gabonát vásárolták Sopronban, és hazaszállították.¹⁸⁷⁽⁸⁷⁾

A megye nyugati részén jó bort adó szőlők terültek el, ezekkel a repartíciós kimutatásokban is találkozunk. A ruszti bor ebben az időben is híres volt. Csak a kivittel volt nehézsége a megyének, illetve a birtokosoknak. 1657-ben (okt. 15.) a megyegyűlés elé is került a borkivitel ügye. Ti. Nádasdy Ferenc országbírónak, akinek megyénkben nagy birtokai voltak, királyi engedélye volt 2000 akó bornak Ausztriába való vitelére. Mégis, amikor néhány héttel a megyegyűlés időpontja előtt osztrák mesterembereknek portékáik ellenében 150 akót Bécsbe szállíttatott, ott gróf Lamberg lefoglaltatta és eladatta. Ugyanez történt Vittnyédi István 40 akónyi, királyi engedéllyel kivitt borával is. Az alsó-ausztriai karok és rendek a megyének ez ügyben való átiratára mégcsak nem is válaszoltak, csupán annyit írtak rá németül: ha német nyelven terjeszti eléjük a megye, akkor felelni fognak. A megyegyűlés panaszt emelt a királynál, és orvoslást kért. Hasonló értelmű levelet küldött a megye a nádornak, Wesselényi Ferencnek, és a magyar kancellárnak, Szelepcsényi Györgynek. A királynak latinul, a két méltóságnak magyarul írt a megye. A fölterjesztés további sorsáról semmit sem tudunk, de 1660-ban (máj. 13-i gyűlés) a király megengedte a megye borának Ausztriába, onnan pedig többi tartományába való szállítását.¹⁸⁸⁽⁸⁸⁾ Ezt valószínűleg úgy kell értenünk, hogy az uralkodó megengedte a bornak Ausztrián való átszállítását.¹⁸⁹⁽⁸⁹⁾ Az 1671. augusztus 3-i megyegyűlés a borkivittel kapcsolatban újra panaszodik a királynak. „Tota substantia huius Comitatus ex fructu vinearum existente”, nagy kár, hogy a bort nem lehet kivinni sem Stájerországba, sem Ausztriába. Viszont az említett tartományok lakosainak több mint 300 ezer Ft (!) értékű szőlőjük van a megyében, és ez után egyetlen obulust sem fizetnek repartícióra!¹⁹⁰⁽⁹⁰⁾ A külkereskedelemmel kapcsolatban röviden megemlítjük, hogy Lipót 1674. július 13-án kelt levelében eltiltotta mindennemű francia gyártmány behozatalát és árusítását, és fölhívta a főispánt, tegye közzé tilalmát a megyében.¹⁹¹⁽⁹¹⁾

A behozatali és kiviteli tilalmakon kívül a belső vámok is nehezítették a gazdasági életet. Sopron vármegyében is több földbirtokosnak, intézménynek volt vámjoga. 1647. november 4-én a megyegyűlés a vám fizetésére vonatkozó határozatot hozott. Elrendeli, hogy kevésbé ismert kézjegyű és pecsétű nemesek a vámoknál a megyei tisztviselőktől kiállított igazolást mutassák föl. Ha valaki ilyen iratot hamisítana, a nemes pecsétjét veszti, a tisztviselő hivatalát. Más egyéneket pedig hasonló esetben azonnal a főispán elé kell idézni, és 100 ²¹⁸Ft büntetést fizetnek. Ez a végrehajtó (executor) és a károsított közt kerül fölosztásra. A vámigazolványok ellenőrzésére évente kétszer kell nyomozást rendezni, ezt birtokaikon a

földesurak maguk végzik, a nemesek falvaiban pedig az alispán segédletével a főispán.[192\(92\)](#)

1648-ban a június 15-i megyegyűlésen közzétették Ferdinánd király levelét, amelyben megengedi Nádasdy Ferencnek, hogy a csapodi töltésen átmenőktől vámot (telonium seu tributum) szedhessen. Ez a terület igen mocsaras, és ezért nehéz volt az átkelés. Nádasdy saját költségén jó töltést építtetett, így méltán megilleti a kapott kiváltság – mondja az indokolás. Ugyanebben az évben egy másik gyűlésen (aug. 31.) kihirdették azt a királyi kedvezést, amely Megyeri Zsigmondnak darufalvi (Drassburg) töltésén vámszedési jogot ad. Ugyanez alkalommal az előbb említett csapodi vám egyes tételeit is adja a jegyzőkönyv. Sok értékes adatára való tekintettel rövidítve közöljük[193\(93\)](#):

Ha 50-nél több juhot hajtanak (egészen 2–300-ig), akkor egy juh jár; 50-en alul minden juh után 2 bez. Ugyanannyi minden disznótól. Vásári eladásra hajtott ökörtől 3 dénár. Ökör- és tehénbőr után 2–2 juh-, bárány- és kecskebőr után 1–1 bez.[194\(94\)](#)

Vásárra menő kalmár, szabó, szűcs stb. 10 dénárt fizet.

Egy szekér szilvától egy fertály szilva jár, és minden ló után 2 bez.[195\(95\)](#)

Minden vég vászontól vagy posztótól 4 pinz (= dénár).

Minden készen vett szoknyától, köntöstől 2 bez.

Minden öreg szűrtől 2 bez.

Gesztenye után mint a szilvánál.

Szombathelyi ember – bármit is visz – 2 krajcárt fizet. De mésztől, olajtól fontja után 4 pinzt.

Hasonlóképpen a kőszegi és rohonci.

Borjú után lábán hajtva vagy szekéren 2 krajcár jár.[196\(96\)](#)

Egy kocsi-kastól, ha eladni viszik, 2 bez.

Egy mázsa vastól 4 kr.

Egy mázsa hájtól 4 kr.

Egy mázsa puskaportól 4 kr.

Egy szekér hagymától 1 octall.

Mézeskalácsostól 4 kr.

Nyereggyártótól 4 kr.

Nemes ember semmivel sem tartozik, csak ha eladni visz, vagy a vásárról hoz valamit.

Süveggyártótól 1 süveg.

Egy szekér sajttól, lapáttól, deszkától, rostától 1–1 darab és a marhák után 2–2 bez.

Száz fogashaltól 1 fogas (ha sózott); élő haltól szekerenként 2 db.

Az, aki duga[197\(97\)](#) sót viszen, 2 bezet fizet.

Egy táltól 2 becz, 2–2 tányértől 1 becz.

Gabona és liszt eladásra vitelénél minden marha után 2–2 pénz jár.

219 Minden vándorló legény 10 pénzzel tartozik.

Gyalog és lovas ember, ha valamit visz, 2 beczet fizet; ha semmit, akkor nem fizet.

Minden szekér dinnyétől 2 db és a marhák után 1–1 pénz.

Hátán hordozó üveges kalmár 2 krajcárt vagy egy üveget ad.

Aki a vámot megadja, és harmadnapra visszajön, vámmal nem tartozik, csak ha valami marhát vett.

Kinek útlevele van, tartozik jelentkezni a vámon; egyébként ha átmegy, feltartóztatják.

1652-ben (febr. 29.) a megyegyűlés a Mihályi közelében, a Kis-Rába mellett épült erősségnél szedett vámot az ott lakók visszaélése miatt megszüntette. 1656. május 8-án Nemeskéren a megyegyűlésen közhírré tették Kismarton sz. kir. városnak legújabbán kapott vámjogáról szóló királyi leiratot. Esterházy Pál gr. képviselője tiltakozott ellene, mert: 1. a város körül főként az ő földművesei (coloni) lanknak, s ezeknek igen gyakran kell a városba menniök; 2. a kevésbé szükséges vámokat a legutóbbi országgyűlés határozata szerint meg kell szüntetni. Az ügy további fejleményeiről a jegyzőkönyv nem szól. 1673-ban (júl. 29.) Lipót király Draskovics Miklós grófnak fiókvámot (telonium filiale) engedélyezett saját mezővárosában. Az 1674. május 28-i megyegyűlés pártolta a soproni jezsuita kollégium kérését, hogy főként bőri birtoka, továbbá az utazók biztonsága miatt az említett birtoknál a Répcén át hidakat építtethessen, és ezeken vám illesse meg. De kikötötte a megye, hogy a belföldi kereskedést üzö nemesek vámmentesek legyenek. A győri püspöknek is volt vámjoga a lövői hídon.¹⁹⁸⁽⁹⁸⁾

A megye figyelme kiterjedt a *harmincadhivatalok* működésére is. Így pl. 1652. augusztus 16-án Lippay Gáspárhoz, a Pozsonyi Kamara prefektusához fordult, és kérte, mozdítsa el állásukból a kapuvári és csapodi harmincadszedőket, mert visszaéléseket követnek el. Ti. cséplővel átmenő emberektől is szednek harmincadot, a céduła kiállításáért pedig a rendes díjon fölül még egy garast. Ha ezt valaki nem hajlandó megadni, nem kap igazolványt, enélkül pedig Sopronban elkobozzák a marhát. A visszaélések azonban tovább folytak, úgyhogy végre a király elé került az ügy. Ferdinánd 1656. november 20-i levelében megnyugtatta a megyét, hogy a harmincaddal való visszaéléseknek, amelyek jövedelmét csökkentették, véget vetett. Továbbá minden harmincadszedő helyre elküldte az 1655: 100. törvénycikket mihez tartás végett.¹⁹⁹⁽⁹⁹⁾

A gazdasági életet hátráltatta az 1672-ben bevezetett *fogyasztási adó* (accisa). Lipót 1671. december 11-i rendelkezése szerint ez az adónem 1672 januárjától mindenkire és általánosan kötelező a hús, pálinka, bor és sör után, mégpedig a következő mértékben: 1 font hús után 1/2; 1 pint pálinka után 2; bor után 1; sör után 1/2 dénár. (Magyar dénár, amelyből 5 tesz ki egy garast.) Az új adót még a markotányosoknak (marquetantes) is fizetniök kellett.²⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾

A *pénz forgalmában* időnkint beálló zavarok is szomorú tünetei a kor gazdasági ziláltságának. E téren a megyének fontos fegyelmelő szerepe volt. 1665. május 18-án a megyegyűlés elrendelte, hogy azoknak a kereskedőknek áruit, akik eladáskor az országban forgalomban levő pénzek közt válogatnak, kobozzák el. Alig három év múlva a vármegye újabb határozatot hozott (1668. jan. 22016.). Ezúttal megparancsolta, hogy azoknak a marhakereskedőknek állatait, akik ezeket közforgalmi pénzért nem akarják eladni, a kérdéses hely előljárósága foglalja le, és részint a saját, részint megyei közcélok szolgálatára használja föl.

A pénzügyi kavarodást egyrészt a magyar és lengyel, másrészt a magyar és német pénz egymáshoz való viszonya okozta. 1670. február 3-án a király értesítette a vármegyét, hogy a rossz lengyel pénzt – amelynek árfolyamát a kormányzat csökkentette (1 polturacus = 1 garas, 1 dutka = 4 kr) – a forgalomban csak ebben az arányban használja.²⁰¹⁽¹⁰¹⁾ A hivatalos tényezők maguk is okai voltak a pénzügyi zavarnak. Így pl. 1671-ben a király tisztjei megyéknek túlnyomóan magyar pénzben fizetett reparitíóját nem fogadták el. A megye ugyanebben az évben később is visszatér erre a panaszra, a forgalomban levő magyar és lengyel pénz nehéz fölhasználhatóságára.²⁰²⁽¹⁰²⁾ A helyzetet még pénzhamisítás is bonyolította. Az uralkodó ezt a visszaélést a megyei hatóságok közreműködésével akarta orvosolni, s ezért 1676. január 13-i leiratában megyéket is értesítette arról, hogy a hamisított és főként Felső-Magyarországon elterjedt quináriusok (15 krajcárt érő garasok) forgalmi használatát elkobzás és személyes bűnhődés terhe alatt eltiltotta. Ugyanebben az évben (okt. 31.) a kormányzó utasította a megyét, hogy a garasért 6 magyar dénárt adjon a lakosság; egy későbbi levelében pedig ő is figyelmezteti a vármegyét a hamis quinquenariusokra. Ezek ismertető jegye, hogy a „Bohemiae” szóban az *o* bető hiányzik.²⁰³⁽¹⁰³⁾

A szomorú gazdasági képet némileg enyhítik a *vásárszabadalmak és kiváltságlevelek*, amelyeket egyes községek korunkban kaptak. Így országos vásárra: Fehéregyháza (Donnerskirchen), Feketeváros (Purbach), Harka, Kapuvár, Kismarton, Mihályi, Nyék. A kiváltságlevelek középkoriak, ezeket korunkban megújították, illetve megerősítették. A kiváltságok: részleges vagy teljes fölmentés a közterhek alól, bizonyos fokú önállóság, révvámmmentesség, vámszedés és vásártartás joga. Községeink e csoportja: Bó, Kapuvár, Keresztény, Kismarton, Lócs, Rákos(Fertő-), Ruszt, Tamási(Rába-), Zurány (Zurndorf).²⁰⁴⁽¹⁰⁴⁾ Korunkban híresek voltak Keresztúr (Deutschkreutz) lóvásárai.²⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾ A vásárszabadalmakat és kiváltságleveleket a megyegyűlésen közzétették.²⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾

Végül az 1648-i portajegyzék alapján megkíséreljük a *megyei birtokmegoszlás* föltüntetését. Ezt a kimutatást Vittnyédi István dicator, kísérője Bezeredy György és a szolgabírák készítették.²⁰⁷⁽¹⁰⁷⁾ A két leghatalmasabb nagybirtokos az Esterházy család és Nádasdy Ferenc gróf. Az Esterházy-uradalmak: a fraknói, kismartoni, lánzsér-lakompaki és a rábaközi (csornai). A fraknói uradalomhoz tartoztak egészben vagy részben: Búdöskút (Stinkenbrunn), Darázsfa (Trauersdorf), Darufalva (Drassburg), Félserfalva (Hirm), Fraknó (Forchtenstein), Hasfalva (Haschendorf), Márcfalva (Marz), Nagyhöflány (Grosshöflein), Nagymarton (Mattersdorf), Pecsényéd (Pötsching), Rétfalu (Wiesen), Selegd ²²¹(Stöttern), Selegszántó (Antau), Siklósd (Siegless), Somfalva (Schattendorf), Szárazvám (Müllendorf), Széleskút (Breitenbrunn), Szikra (Sieggraben), Tormafalu (Krensdorf), Völgyfalva (Zillingtal), Zemenye (Zemmendorf), azaz 21 birtoktest. – Kismartoni uradalom: Darázsfa, Feketeváros, Fehéregyház, Kishöflány (Kleinhöflein), Szentgyörgy (Sankt Georgen), Márcfalva, Oka (Oggau), Oszlop (Oslip), Selegszántó, Sérc (Schützen am Gebirge), Szentmargita (Sankt Margarethen), Pordány (Wulkaprodersdorf), Zarány (Zagersdorf), Zemenye, azaz 14 birtoktest. – Lánzsér-lakompaki uradalom: Boldogasszony (Kis- ?), Borosd (Weingraben), Cinfalva (Siegendorf), Császárfalu (Kaisersdorf), Doborján (Raiding), (Felső-)Péterfa (Oberpetersdorf), (Felső-)Rámóc (Oberrabnicz), (Fraknó-) Nádasd (Rohrbach b. Mattersdorf), Gyirót (Kroatisch Geresdorf), Haracsony (Horitschon), Középpulya (Mitterpullendorf), Lakfalva (Lackendorf), Lakompak (Lackenbach), Récény (Ritzing), Répcefő (Schwendgraben), Sopronkertes (Baumgarten), (Sopron-)Nyék (Neckenmarkt), (Sopron-)Szentmárton (Sankt Martin), (Sopron-)Újlak (Neutal), (Vámos-)Derecske (Drassmarkt), azaz 20 birtoktest. – Csornai uradalom: Csorna, Szárföld, Veszvény, azaz 3 birtoktest.

Nádasdy Ferenc uradalmi: a borsmonostori (Kloster Marienberg), kapuvári, lékai (Lockenhaus, Vas vm.), sárvári (Vas m.) és a (sopron-)keresztúri. Borsmonostori uradalom: Felsőlászló (Oberloisdorf),

Nagyzsídány, Ólmod, Peresznye, (Répcse-)Micske (Strebersdorf), azaz 5 birtoktest. – Kapuvári uradalom: Babot Ordóddal, Barbacs Bósárkánnyal, Beled, Bodonhely, Bogyoszló, Csapod, (Fertő-)Endréd, (Fertő-)Szentmiklós Szerdahellyel, (Fertő-)Szergény, (Puszta-)Család, (Rába-)Pordány, (Rába-)Tamási, (Répcse-)Kecöl, Söjtör (Süttör), Szil, Vitnyéd, azaz 19 birtoktest. – Lékai uradalom: Bónya (Piringsdorf), Kőhalom (Steinberg), Károly (Karl), azaz 3 birtoktest. – Sárvári uradalom: Csepreg, (Fertő-)Boz, (Fertő-)Homok, Hegykő, Hidegség, Iván, Kiscenk, Lövő, Nagycenk, Pereszteg, (Sopron-) Horpács, (Sopron-)Kövesd, Újkér, azaz 13 birtoktest. – (Sopron-)Keresztúri uradalom: Alsólászló (Unterloisdorf), Malomháza (Minihof), Kisbarom (Borisfalva, Kleinwarasdorf), (Répcse-)Kethely (Mannersdorf a. d. Rabnitz), (Sopron-) Keresztúr, azaz 5 birtoktest. – Draskovics György győri püspök javai: Bányog, (Fertő-)Rákos, a Győr megyei (Rába-)Csanak, (Rába-)Szavát, Szany, Zsira, azaz 6 birtoktest. – Kabold várához²⁰⁸⁽¹⁰⁸⁾ tartoznak: Csáva (Stoob), Csóronfalva (Tschurndorf), Kabold (Kobersdorf), Kishársfa (Lindgraben), Lánzsérújfalu (Neudorf bei Landsee), Mészverem (Kalkgruben), Péterfa (Petersdorf), Veperd (Weppersdorf), azaz 8 birtoktest. – Sopron város birtokai: Ágfalva, Balf, (Fertő-)Meggyes (Mörbisch), Harka, Kelénpaták (Klingenbach), Kópháza, Lépesfalva, (Sopron-)Bánfalva, azaz 8 birtoktest, – Kőszeg várához tartoznak: Alsó- és Felsőszakony, Locsmánd, Németzsídány, (Répcse-)Sarud (Frankenau), Nagybarom (Szabadbáránd, Grosswarasdorf), azaz 6 birtoktest. – A Stoczing család szarvkői várához: Petőfalva, Szarvkő (Hornstein) (Vulka-)Pordány, azaz 3 birtoktest. Végül még özv. Telekesi Török Jánosné birtokait említjük: Egyed, (Rába-)Szentandrás, Sobor, azaz 3 birtoktest. A többi birtokos kisebb nemes.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vanyó Tihamér: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai. (1640–1690) (Befejezés) / IV. Sopron vármegye közállapotai (1640–1690)

222 IV. Sopron vármegye közállapotai (1640–1690)

Korunk örökös háborúskodása, a népesség hullámzása és nagy anyagi áldozatai következtében a bomlás és pusztulás tünetei mindenfelé föltűnnek. Kimutatásokban, adókivetési táblázatokban minduntalan ismétlődik az „elhagyott, elpusztult, leégett házak” (domus desertae, desolatae, combustae) kifejezés. Ezek vagy semmi vagy csupán egészen csekély terhet tudtak elviselni. 1648-ban az uradalmak és nemesi birtokok szerint összeállított portatáblázat (registum portarum) minden helynél megemlékezik az elhagyott vagy leégett házak számáról, ha ilyenek akadtak. S ilyenek – sajnos – nagyon is bőven voltak. A felső járásban (processus superior, itt voltak az Esterházy- és Nádasdy-uradalmak és különféle nemesek községei) az összeírók 567 elhagyott és 171 leégett házat találtak. Az alsó járásban (processus inferior, a megye déli része) és a Rábaközben valamivel kedvezőbb a helyzet, de sokkalta kevesebb is a település. Az előbbiben az elhagyott házak száma 100, leégett nincs. Az utóbbiban van 84 elhagyott és 33 leégett ház. De ezenkívül még más házak sem jöttek számba a kivetésnél. Voltak ún. mentesítettek (domus exemptae, pl. Himódon, Szárföld-Veszkenyben egy-egy ház), továbbá nyomorban tengődő és beteg emberek által lakott házak. (Pl. Soboron: dempta una domo, quam manens quidam miser inhabitat; Maglócán: dempta una domo, quam caecus inhabitat.) A legkevesebb elhagyott, leégett ház a Fraknó és Kismarton uralmakhoz tartozó községekben van. Tájékoztatás kedvéért közöljük megyénk néhány, nagyobb mértékben megviselt községének adatait. Borosdon 31 elhagyott ház volt, Sopronkeresztúron 32 elhagyott és leégett, Pinyén 47 elhagyott, Peresztegen 60 elhagyott ház.²⁰⁹⁽¹⁰⁹⁾ Beszédesek ezek a számok, ha meggondoljuk, hogy mindez 1648-ban volt így, messze az idegen katonaság beszállásolása és a törökök átvonulása előtt. Az állapot rosszabbodására következtethetünk abból a körülményből, hogy kilenc évvel később (1657. szept. 20.) a királynak személyes fölkelést sürgető levelére a megyegyűlés azt válaszolta a nádornak: méltányolja az

uralkodó kívánságát, de az elmúlt években a viszonyok megváltoztak, úgyhogy csak a puszták és leégett lakóhelyek fölbecsülése után fog a megye az aránnak megfelelően – készséggel – a király óhajának eleget tenni.²¹⁰⁽¹¹⁰⁾

1666-ban Kürtössy Mihály szolgabíró, Beleznay Ferenc és Horváth Ferenc esküdt, valamint Szilvássy István beosztott összeírta a leégett és puszták helyeket. A kihálás, elnéptelenedés és elhamvadás megrázó képeit tárja elénk ez a kimutatás. Petőfalva és Büdöskút 1664-ben leégett. Szarvkő helysége, Vimpác és Lajtapordány két év alatt kétszer esett tűzvésznek áldozatul. Sopronnyéken 8 puszták félhelyből és 10 puszták fertályból „kiholtanak, másképpen is puszták maradtak, szolgáló gazdák nincsenek benne”. Haracsonyban sokan kihaltak, mások a nagy szegénység miatt pusztultak el. Márcfalván „nyomorult, ügyefogyott gazdák vagynak, az uraknak sem prestálhatnak semmit is.” Hasonlót olvasunk a somfalvai nyomorult özvegyekről és árvákról. Rétfalu és Nagymarton 1666-ban égett le. Feketevárosban „szegény, nyomorult emberek, árvák és özvegyek laknak”. Vámosderecskén a leégett házak már valamelyest fölépülnek. Sopronszentmártonban 1665 decemberében pusztított a tűzvész, Sopronkertesen 1664-ben. Lánzsérújfalu 1664-ben égett le, de az összeírásakor (1666) már némileg épül. Kishársfalva, Kabold és Veperd 1665-ben lett a tűz martaléka.²²³Mészveremben két puszták félhelyből kihaltak az emberek, és „valami koldusok a télre belészorulván ismét puszták hagyják”. Hasonló a helyzet Csóronfalva 3 puszták félhelyén is. Répcekehelyen a kiküldöttek 25 puszták félhelyet, egy fertályt és 8 puszták „sellért” jegyezték föl. Fertőfehéregyházán 1669-ben 36 egész és félhelyes jobbágyház égett le. Isten tudja, mikor épülnek föl, mert akik két évvel ezelőtt leégték, még máig sem épültek föl – mondja fájdalmas reménytelenséggel a megyei jegyzőkönyv. A szomorú fölsorolást még folytathatnók.²¹¹⁽¹¹¹⁾ A pusztulás hatalmas méretét fejezi ki a megyének az 1671. év június és július hónapjára kivetett repartitio tárgyában adott válasza. Ebben a vármegye azzal érvel, hogy a kivetés az 1647–1648-i portaösszeírás alapján történt (739 porta), pedig azóta már sok ház összedőlt és leégett, úgyhogy nincs több porta a megyében, mint 328.²¹²⁽¹¹²⁾ Ezzel szemben a 70-es és 80-as évek portaszáma jóval nagyobb. 1682. június 8-án a megyegyűlésen az 1676–1681. évekre eső ingyenmunka lerovásával kapcsolatban 739 1/4, illetve a Kapuvárnak átengedett 64 3/4 portát leszámítva, 674 1/2 portáról van szó.²¹³⁽¹¹³⁾

A javai pusztulása miatt súlyos helyzetben tengődő lakosság életét még keservesebbé tette a *közbiztonság megrendülése*, a tolvajok, rablók, ágrólszakadtak nagymérvű elszaporodása. Ennek ellensúlyozására Sopron megyében is megtaláljuk az ún. parasztvármegyét.²¹⁴⁽¹¹⁴⁾ Most vessünk egy pillantást megyénk közbiztonságának történeti egymásutánjára! 1643-ban (márc. 9.) Cziráky Ádám alispán kimerítő javaslatának mindjárt első pontja a közbiztonsággal foglalkozik. Indítványozza, mivel az utóbbi időben a tolvajlás, lopás és a szegénység dülése igen elszaporodott, hogy rendeljen el az alispán kíméletlen üldözést a tolvajok ellen, és büntessen meg keményen mindenkit, akinek kezében idegen jószágot találnak. Azt pedig, aki tud mások gonoszságáról, és mégsem árulja el, nyilvánítsák becsstelennek. A megyegyűlés az alispánnak kötelességévé tette a negyedévenkénti nyomozást.²¹⁵⁽¹¹⁵⁾ 1646-ban (febr. 26.) a megyegyűlés elhatározta, hogy kóborló nemeseket és más, nem-katonáskodó személyeket a hatóságok büntessenek meg. Ha pedig szolgálkat, illetve alattvalókat marasztalnak el ilyen ügyekben, és uruk nem gondoskodik a büntetés végrehajtásáról, akkor vérdíjat (homagium) fizet; ennek fele a sértetté, másik fele a behajtóé.²¹⁶⁽¹¹⁶⁾ Az 1653. június 16-i gyűlésen fölolvasták a nádor levelét, amelyben fölszólítja a megyét, hogy az igazolás nélkül kóborló lovasokat vesse fogságba, és gondosan kérdezze ki őket. Ugyanakkor megparancsolta, hogy a rablók és gyilkosok üldözésére fogadjon a vármegye 16 lovaskatonát, egyenkint havi 4 forint fizetéssel; a vezető 5 Ft. Ez a zsold a földesúri portánként fizetendő 1–1 forintból kerüljön ki. A lovasok fizetésükből éljenek, ne faluról falura szipolyozzák a népet. A megye továbbá elrendelte, mivel a Gyórá melletti őrizetlen kompon sok tolvaj könnyen átkelt, és a lakosság marháit elhajtotta, hogy a kérdéses részen 15

napon belül töltést emeljenek, zárják el sorompóval, és a község lakosai [224](#)álljanak őrt.[217\(117\)](#) 1659-ben megyénk kiküldöttei útján arról panaszkodott a királynak, hogy a faluról falura csavargó katonák viselkedésükkel gyakran okai a török betöréseinek. 1665-ben a főispán a tolvajok, gonosztevők és gyilkosok elfogására szólította föl a vármegyét.[218\(118\)](#)

1673. május 17-én a kormányzó meghagyja a megyei hatóságnak, hogy tekintettel a lopás, rablás, útonállás egyre fokozódó gyakoriságára, indítson általános nyomozást a gonosztevők ellen, és példásan büntesse meg őket. A rablók már nem elégedtek meg az utazók kifosztásával, hanem a falvakat is megrohanták, és nemcsak a barmokat hajtották el, hanem a házakba is betörtek, és földúlták őket, nemesekét és parasztokét egyaránt, különösen a módosabbakét.[219\(119\)](#) 1676-ban (jan. 24-én) a király, majd (ápr. 11-én) a kormányzó a kincstári javak elpusztítására török részről kiküldött gyűjtogatókra hívta föl a megye figyelmét. A kormányzó egyúttal eltiltotta a zenét, táncot és nyilvános játékokat.[220\(120\)](#) Mindennek ellenére a közbiztonság továbbra is ingatag maradt, a rendeletek pedig egymást követték. Az 1678. év elején a főispán – az uralkodó óhajának megfelelően – elrendelte, hogy a többi dunántúli megyéhez hasonlóan Sopronban is valamennyi helyen, városban, községben, birtokon – mihelyt rablást vagy erre irányuló betörést észrevesznek – azonnal segítséget kell nyújtani egymásnak a tettesek elfogására. Az év novemberében Sopron városa 8–8 gyalogost és lovast fogadott föl a tolvajok ellen és az utak őrzésére.[221\(121\)](#) A főlzabadító háborúk idejében a helyzet tovább romlott. Erre vall a megyegyűlés panaszja (1685. júl. 5.): akkora már a tolvajok és rablók elvetemültsége, hogy a szegény nép javait és állatait nyilvánosan is eltulajdonítják, elhajtják. 1687-ben (jún. 9.) a megye érélyes intézkedéseket tett a vakmerő rablók ellen: 24 katonát fogadott. Élükre tisztként két megyei embert rendelt. A katonák fizetése havi 3, a tisztké 6 forint. Ennek fejében bármely település lakosainak szolgálatára kell állniok, ha ezek tisztjükhöz fordulnak. Egy évvel később (1688. szept. 13.) a vármegye 10 zsoldost bízott meg a kóborló, rabló katonák üldözésével.[222\(122\)](#)

Vármegyénk közbiztonságának általános jellemzése után most vegyük szemügyre egyik településének, (Répce-)Szemere községnek sajátos közállapotait és a maga hatáskörében tett intézkedéseit.[223\(123\)](#) 1660. február 16-án a szemerei nemesek bírójukkal, Lakatjártó Mártonnal gyűlést hirdettek „bizonyos és szükséges dolgok végett és legelsőben is, minthogy éyeli időben az sok részegeskedők miat sok kiáltások, löveldezések, lopások, verekedések esnek, akarván azért ezeket prevenialni, és mivelhogy minden cselédes gazda szentessebb lehessen házánál, tettünk ilyen végzést közönségesen. Hogy ezután vigyázók legyenek éyel, éyfélíg kettő, éyfél után is kettő. A vigyázókat a falu bírása avagy eskütye, amikor házánál nemlehetne a bíró, tartozik négy, négy forint birság alatt parancsolni, melyet ha ki elmulatná, tehát bemondván a bírónak, a bíró a falu eleibe is még bemondván, a falu négy forintig büntethessen az olyant.

[225](#)A vigyázók öreg emberek legyenek s ne gyermekek; ha kinek öreg szolgáljaia nem leszen, maga menyen a gazda, s fegyveres kézzel legyenek penig az vigyázók. Ittem az korcsomáról való bor hordas igy rendtetet, hogy mihilyes a vigyázók felallanak, mongyak meg a korcsomárosnak, hogy senkinek immar ne adgyon. Ha a korcsomáros ad, tehát a korcsomáros négy forinttal büntetődik, az bor vevőtül penig szabadon elvonyhassak a bort. Mely bor a magok számára lészen a vigyázóké.”

„Ittem minthogy sok példaink vadnak a sok égetések, égések miat, mennyi sok károkat szoktak vallani néhol az emberek, mýs [nem] akarvan az ilyen dolgokat, kiki közülunk éczaka securi nyughassik, mai naptul fogva, valakinek rosز kemenczéje talakozik, avagy és kemenczében kendert mit száraztanak, a kiből nagy tűz és kár vallás támadna jövendőben, tehát egész falujul tartozik megjárni azon hazokat, és minden engedelem nélkül le kell rontani. Ha penig valaki opponalna a falu ellen, tehát az ilyen 12 forinton maradgyon, melyet tartozik a bíró meghirdetni ez mai naptul fogva. Mégis a vigyázók allopottyuk felöl igy

végeztünk, hogy ennek utána akárki legyen, akár nemes, akár nemtelen, a ki éyel széllel csavarog, szabadon megfoghassák a vigyázók és vigyék a bíróhoz, melynek büntetése a falu szabad akarattya mire bünteti.”[224\(124\)](#)

A közbiztonságon kívül vallási vonatkozású intézkedést is hozott az 1660. február 16-i gyűlés. „Ittem mivel a szenti Irás azt tartya, hogy elsőben is adgyuk az Istennek ami Istené és így annak utanna mindennek megadatik. Minthogy ez ideig, némelyek nem gondolvan az Sz. vasarnapokkal és ünnep napokkal, sem praedicationon sem istenes dolgokban nem forgolódtanak, és részegeskedtenek, hogy azért Istennek haragia és ostora reank ne következék, tettünk ilyen végzést falujul, hogy annak utanna senki közülünk Szemereiek itt a mi falunkban lakozók se mások praedication előtt és praedication alatt ne részegeskedgyenek, mert valak házánál és valamel gazdánál afféle találtatik ez megbizonyosodik, négy forintig büntettetik a gazda. Az betegeken, Gyermekek ágyasokon, vidikieken kivöl, kik nem it iszak, hanem más faluba viszik, az olyanoknak korcsmáros kiadhattyá, azonkivül senkinek az itt valoknak.”[225\(125\)](#)

1661-ben Szent György vértanú ünnepén (ápr. 23.) a községi gyűlés szigorú rendelkezéseket hozott a tűzvesz elhárítására. A falu bírójának az esküdtekkal és a falubeli „nemes uraimékkal” együtt minden újjhold vasárnapján prédikáció után az egész falut házanként meg kell járnia, szorgalmatosan meg kell vizsgálnia a kemencéket és kéményeket, s ahol tűzveszélyesnek találja őket, ott a gazdának másodnapra minden halogatás nélkül meg kell csinálnia tűzhelyét, illetve kéményét. Ha nem teszi meg, a bíró és az esküdtek még egyszer figyelmeztessék. Ha ez sem használ, akkor az esküdtekkal együtt nézze meg a bíró, s ha változatlanul veszélyesnek találja, „akkor osztán mind a két engedetlensigiért és vakmerősigiért az olyan gazdának kemenczét, falát avagy oly helyet az honnan a kár következhetnék, minden tovább való engedelem és halogatás nélkül földig roncsák és tizenkét forintig egész falujul birságholhassák... Ha az hitves bíró és esküttek elmulatnák és tiszték szerint elnem járnának benne, tehát négy forintot vessen a falu reájok, valamenyiszer elmulatya.”[226\(126\)](#)

Az 1663. július 30-án tartott gyűlésen a község a latrok elleni védekezéssel foglalkozott, és elhatározta, hogy Szent Gergely „ki a Czéhmasternek kipit [226](#)viseli és egyéb aránt tizedesünk is”, továbbá Varga János „hitves” falubíró parancsoljon minden két háztól két-két vigyázót, éjfél kettőt és éjfél után is kettőt. Ha a „nemesek” közül valamelyiknek távollétében otthonában nem lenne elegendő személy a vigyázásra, akkor az illető köteles a bírónak és tizedesnek egy garast adni, „akik tartoznak vigyázót fogadni elmulhatatlanképpen”. 1667-ben (dec. 31.) a községbeli „nemesek” és nemtelenek összegyűltek bírójuk házában néminemű szükséges dolgaiknak eligazítására s „kiváltkippen minthogy a sok gazság, ragadozás, lopás és Isten neve ellen káromkodás szintin eláradot közöttünk, kiváltkippen az eördeög ...eördög lelküvel és egyéb Istentelen szitkokkal való Káromkodás annyira bejüvin, hogy... Istennek áldását sem várhatjuk fejünkre.” Hasonló tárggyal az 1668. augusztus 22-i megyegyűlésen is találkozunk. Ekkor a nagyon elterjedt káromkodás csökkentésére a megye elrendelte, hogy a káromkodókat a megyei bíróság elé kell idézni és vérdíjban elmarasztalni.[227\(127\)](#)

Ha az elmondottakhoz még hozzávesszük az 1679-i nagy pestisjárványt[228\(128\)](#), a 80-as évek természeti csapásait[229\(129\)](#), az örökösen átvonuló és telető garázda idegen katonaságot és 1683-ban a megyén gyűjtogatva, rabolva végigsöprő tatár hordákat, a lét félelmetes bizonytalanságát és az anyagi áldozatok tengerét: akkor tisztelettel és együttérzéssel hódolhatunk sokat szenvedett megyebeli őseink emlékének!

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Vanyó, Tihamér: Die militärischen, die öffentlichen und die Wirtschaftsverhältnisse des Ödenburger Komitates (1640–1690)

Vanyó, Tihamér: Die militärischen, die öffentlichen und die Wirtschaftsverhältnisse des Ödenburger Komitates (1640–1690)

Vert. macht hier den ersten Versuch in der ungarischen Geschichtsschreibung, das Schicksal eines freien Komitates in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts aufgrund der Protokolle des Komitatsarchivs darzustellen.

Das Komitat Ödenburg lag an der wichtigsten Scheidungslinie zwischen dem Habsburger und dem Osmanischen Reich, denn in dieser Richtung versuchten die Türken – teils durch die Steiermark, teils entlang der Donau – Wien zu erobern. In unserem Zeitraum mussten die Habsburger an drei Fronten standhalten: im Osten gegen die Türken, im Norden und Westen in den Endkämpfen des Dreissigjährigen Krieges, bzw. gegen die Eroberungsversuche der Franzosen. Unser Komitat wurde in die Kämpfe des Dreissigjährigen Krieges nur sehr wenig einbezogen, und zwar in den Jahren 1642–1644, gegen die in Schlesien und Mähren operierenden Schweden und den in Nordungarn tätigen siebenbürgischen Fürsten Georg Rákóczi I.

Die Hauptsorge des Komitats war die Verteidigung des Raabufers. Diese ruhte in militärischer Hinsicht auf Befestigungen zwischen den Städten Raab und Körmend, bzw. auf 6000 ungarischen Soldaten unter der Führung des Generalats von Transdanubien. Die Komitate Ödenburg und Eisenburg trugen dazu bei durch Instandhaltung und Bewachung der Brücken bei Árpás, Kesző und Sárvár, durch Reinigung des Flussbettes der Raab, der Rabnitz, des Stob- und des Ikvabaches, durch Dammbau, Kontrolle der Wassermühlen, durch Anstellung von Beobachtern und Heiducken, durch Einbeziehung der Bevölkerung in die Verteidigungsarbeiten. Die Raab-Linie war deshalb äusserst wichtig, weil die Türken durch Umgehung der [227](#) Festung von Komorn und Raab die Raab überqueren konnten, um nach Wien vorzustossen.

Die militärische Mitwirkung des Komitats geschah teils durch die Insurrektion des Adels. In unserem Zeitabschnitt war dies mehr als zehnmal der Fall, hauptsächlich in den Türkenjahren 1664 und 1683. Diese Einrichtung funktionierte jedoch nur sehr schwerfällig und war veraltet. Dagegen waren von grosser Bedeutung die privaten Soldaten der Grundherren, besonders die der Familie Esterházy. Unser Komitat hatte auch mit den anderen 6 transdanubischen Komitaten zusammengewirkt. So stellten 1649 die Stände dieser Komitate 685 Reiter, die Städte und Komitate 315 Infanteristen.

Zur Abwehr der türkischen Grossangriffe war aber unbedingt die Einbeziehung der schwerbewaffneten kaiserlichen Armeen notwendig. Die Wiener Regierung stationierte wegen der immer häufigeren inneren Unruhen und der Kuruzenaufstände beträchtliche fremde, hauptsächlich deutsche Truppen im Land. Diese wurden oft umgruppiert. Das Komitat musste diesen Einheiten Komissare begeben, Quartiere zur Verfügung stellen, ihre Transport- und Versorgungsansprüche befriedigen. Diese Durchzüge dauerten auch mehrere Wochen, mit Tausenden von Soldaten und grossem Viehbestand.

Eine noch grössere Last bedeuteten die für ein halbes Jahr einquartierten Truppen. Die Einquartierung war hauptsächlich zwischen 1673–1686 üblich. Das war die Zeit der sog. Portionen. Der betroffene Teil des Komitates musste die Truppen versorgen, die ganze Bevölkerung hingegen nach der Repartition beisteuern. Eine orale (für Menschen) Portion enthielt täglich 2 Pfund Brot, 1 Pfund Fleisch, eine Halbe Wein oder Bier; in Geld 6 Kreuzer. Dazu kam noch das sog. Servicz: Beherbergung, Licht, Salz und Holz. Die Pferdeportion bestand aus 8 Pfund Hafer und wöchentlich 2 Garben Stroh. 1684 fielen auf das Komitat

5400 orale Portionen, auf die drei königlichen Freistädte (Ödenburg, Eisenstadt, Rust) 600. Wurden die entsprechenden Portionen nicht abgeliefert, so erfolgte militärische Exekution. In den Komitatssitzungen wurden viele Klagen wegen des groben, vagabundierenden und räuberischen Verhaltens des fremden Militärs geführt. So kostete z. B. der 6wöchige Aufenthalt des Portia- Regiments (1670) dem Komitat samt dem verursachten Schaden 50 Tausend Gulden.

Um die Mitte des Jahrhunderts steht das Ödenburger Komitat mit seinen 739 $\frac{3}{4}$ Bauernhöfen im Tragen der öffentlichen Lasten an erster Stelle unter den Komitaten des Königreichs. Doch war auch die Leistung an Naturalien sehr bedeutend: z. B. 1661 waren es 9109 Metzen Weizen und Roggen, 901 Metzen Hafer, 95 Metzen Gerste. Das Jahr 1663/1664 forderte vom Komitat wegen der Nähe des Kriegsschauplatzes die grössten Opfer: 200 Tausend Gulden und noch 100 Tausend Gulden vom Obergespan Paul Esterházy. 1672 betrug die militärische Repartition je Bauernhof 40 Gulden! Sie stieg in den Jahren 1673–1675 auf insgesamt 62 Tausend Gulden. 1684–1685 hatte der Fürst Esterházy 167 Tausend, das Komitat 95 Tausend Gulden militärische Ausgaben, das machte samt den 62 Tausend Schaden 324 Tausend Gulden aus!

Eine andere Leistung bestand in den unentgeltlichen Festungsarbeiten, und zwar in näher liegenden (Raab, Pápa) und fernerer (Zalavár, Egerszeg, Hídvég, Pölöske, sogar Kaschau) Festungen. Dazu kam noch die unentgeltliche Beförderung von Material (Stein, Holz, Getreide, Munition) nach Güns, Kanizsa und Pápa. 1686 forderte der oberste Militärkommissar Rudolf Rabatta auf einmal 800 Lastwagen mit Personal, aber er bekam nur 300.

Aufgrund der Protokolle erhält man auch gewisse Einblicke ins wirtschaftliche Leben. Im J. 1659 waren im Komitat 413 Mühlen, aber nur 27 Müller befinden sich unter den Eigentümern. Das Komitat kontrollierte die Kleingewerbetreibenden und ihre Zünfte, überwachte die Preise. Im Komitat gab es viele Fleischhacker, aber nur wenige Kaufleute. Die Landwirtschaft wurde nachträglich beeinflusst durch das ständige Gefährdetsein der Rabau, die unfruchtbaren Jahre, die schweren Militärlasten und durch Unfug. Im Westen des Komitats war der Weinbau bedeutend, aber die kaiserliche Regierung genehmigte nicht den Export des Weines nach Österrech, und auch noch der Transitverkehr nach Polen wurde sehr erschwert. Etliche Grundbesitzer haben Zollrechte ausgeübt und dies war nachteilig für den Binnenhandel. Das Komitat überwachte in gewissem Sinn auch die königlichen Zollämter (Kapuvár, Csapod), duldeten nicht die im Geldverkehr auftretenden Missverhältnisse und forderte den allgemeinen Empfang der ungarischen Währung.

Aufgrund eines Verzeichnisses aus dem J. 1648 geben wir einen Überblick der Grundbesitzverhältnisse und eine Orientierung über die Zahl der verlassenen und abgebrannten Häuser. Die Endzahl ist nahe zu Tausend.

Die öffentliche Sicherheit war in unserem Zeitabschnitt sehr unbefriedigend. Es vermehrten sich bedeutend die Diebstähle, die Räuberei und der Unfug. Die meisten Täter waren vagabundierende Soldaten. Als Gegenmassnahme entstand auch in unserem Komitat eine Organisation der Dorfbewohner zur Selbstverteidigung unter adeliger Führung, genannt Bauernkomitat bzw. Zápisz. Aufgrund des alten Protokolls (1658–1668) der Gemeinde Szemere bekommt man ein anschauliches Bild von dem Kampf gegen die Trunksucht, das Fluchen, das Stehlen und die Feuergefahr.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Tiefenbach Antal: Sopron tejparának története (1910–1975)

Tiefenbach Antal: Sopron tejparának története (1910–1975)

1. Sopronban a gyáriparszerű tejellátás és tejtermékgyártás megszervezése az 1910-es évek utánra esik. A megyében lévő nagyobb gazdaságok és a községekben már működő tejszövetkezetek megalapították a Soproni Tejszövetkezetet. Üzletrész tulajdonosai ugyanők voltak. Az alapítás célja az általuk termelt vagy felvásárolt tej korszerű és gazdaságos hasznosítása volt. Megszerezték a szükséges telket (Baross út 20), mely azonos a jelenlegi tejüzem területének felével. A létesítéshez szükséges szakszerű előkészítés után kezdődhetett az építkezés. Az építkezési terveket a technológiai berendezéseket szállító Alfa Szeparátor R. T. adta már bevált módszerrel a helyszínre adaptálva. A gépészet felszerelését is ez a vállalat végezte, a kísérleti üzemelésen átesve a gyárat 1914 júniusában kulcsrakészen átadta. A Soproni Tejüzem volt az akkori Magyarországon a harmadik korszerű tejüzem, Budapest és Temesvár mögött. Utóbbi helyről szerződött igazgatónak a tejszövetkezethez Sós István, aki kellő műszaki tapasztalattal már a létesítés ideje alatt a létesítményfelelősi tevékenységet is ellátta.

Az üzem kapacitása külön tejre és külön tejszínpasztörözéshez 1000–1000 lt/óra volt. Különlegességként a soproni üzemben működött az ország akkor legnagyobb vajgyártó gépe: hengeralakú és két gyúró hengerpárral ellátva, japán fenyőből készült és kétóránként 700 kg exportminőségű vajat gyártott. A beépített 2 db, egyenként 24 m² fűtőfelületű, fekvő gőzkazánt, a Kassai Gépgyár szállította igen jó és biztonságos kivitelben, ezt bizonyítja az a tény is, hogy az egyik ma is kifogástalanul üzemel, a párját a harmincas évek elején valahová Tolna megyébe kellett elszállítani.

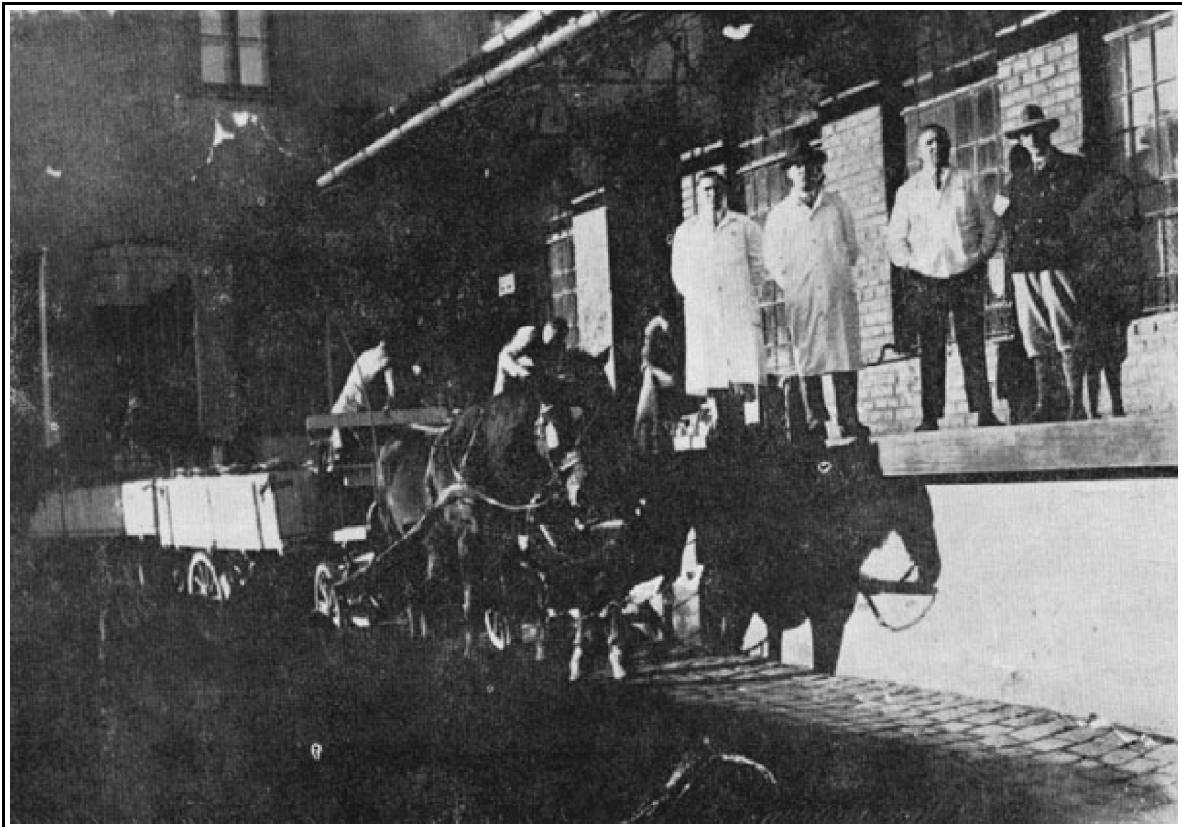
A létesítményhez irodákat és szolgálati lakásokat magában foglaló épület munkás öltözővel és fürdőszobával, valamint 8 ló elhelyezéséhez alkalmas istálló és fedett kocsiszín is épült. Állott ezeken kívül a telek hátsó részén egy egy-két lakásos külön épület.

2. Mint figyelemreméltót le kell szögezni, hogy a Soproni Tejszövetkezet volt Sopron első korszerű élelmiszeripari üzeme. A „Wanek”-féle kenyér és pékáru gyár csak 1925 után létesült és ezidőtájt fejlődött gyáripari jellegűvé a Schneeberger-féle húsarúgyár egy szomszéd telek hozzácsatolásával. A tárgyilagosság kedvéért meg kell azonban jegyezni, hogy előbből létezett már két, az élelmiszeripart megközelítő kisebb gyár, a Hillebrand-féle Szesz és Likőrüzem és a Zettl Gusztáv-féle Ecet- Szesz és Likörgyár. Utóbbi kitérő vezetésénél és áruinak minőségénél fogva széles bázisú vevőkört mondhatott magáénak.

A Soproni Tejszövetkezet (a továbbiakban kialakult köznyelven Tejközpont) lévén nagy tejbázisa, tejfel, habtejszín, Imperiál néven tejszínkrémsajt, tehéntúró, óvári, trapista és camembertsajtok gyártására is berendezkedett, de juhtúró és kevert gomolyatúró gyártására is volt berendezése. Így a várost az akkor keresett összes tej- és tejtermékfelével ellátta.

Meg kell említenem, hogy elindítás után az üzemben csak bajor és osztrák tejipari szakemberek dolgoztak kb. 1922-ig. Ekkor képeztek ki magyar tejszakembereket, akik a külföldiek helyét fokozatosan foglalták el. Az üzem főművezetője [229](#)svéd szakember volt, aki azonban az első világháború végeztével családjával hazaköltözött.

3. A tejközpont az első világháború első két évében kifogástalan ellátást biztosított, de később a tehénbeszolgáltatások következtében felvásárolható tej mennyisége megcsappant és jegyrendszer bevezetése vált szükségessé. Ez az állapot a proletárdiktatúrán túl az 1920-as évekig fennállott, amikor is a tejmennyiség ismét emelkedett és mindenki kívánság szerint vásárolhatott, ha volt pénze. A vásárlóképesség ugyanis erősen csökkent. A sok leszerelt és még állás nélküli katona, a közben felnőtt fiatalok foglalkozás nélkülsége, a korona értékének csökkenése, infláció, a felsoroltak együtthatása a fogyasztás csökkenésével járt. Ez az állapot az 1920-as évek végéig tartott.

1. Üzemhomlokzat a rakodó rámpával

E jelenségekre a Tejközpont praktikusán reagált. Először megszervezte napi 15 000 l pasztörözött tej exportját Bécsbe, ahol még tejhiány uralkodott. A tejet naponta hűtővagonokban szállították el 25 lt-es kannákban, melyek másnap üresen érkeztek vissza.

Másodszor vidékre is kiterjesztette a tejtermék eladását, melynek keretében a „Várostorony” védjegyű áru az országban mindenhol közkedveltté vált. Szegeden és Debrecenben állandó jellegű lerakat is működött, ahol a kereskedők és intézmények szükségüket közvetlenül szerezhatték be. E lerakatokba postán 20

kg-os ládákban szállították az árut.

A tejkínálat a termelők részéről csak fokozódott. E többletmennyiségek összegyűjtésére a Tejközpont Szombathelyen városi tejellátó üzemet épített (ott 230ilyen nem volt), amely még ma, 50 év után is, bár némi toldaléképítkezéssel, rendeltetészerűen, (tudomásom szerint korszerűsítve), üzemel.

Változást jelentett a trianoni békeszerződés értelmében az ország nyugati részének Burgenland néven a szomszédos Ausztriához való elcsatolása. Ezáltal a Tejközpont tejbeszállító területének egy részét elveszítette, az ellátással azonban nem történt baj, mivel a kieső tejmennyiséget a vármegye keletre és délebbre eső községeiből pótolni lehetett.

4. E sorok írója az első világháborút követő inflációt a soproni Tejközpont dolgozójaként élte át. A bérkifizetés időpontjában a kapott bér már keveset ért és így a tejipar dolgozói nehéz anyagi körülmények közé kerültek. Ekkor a vezetőség elhatározta, hogy a bért a fogyasztói tej árához köti. Minden dolgozó részére megállapítottak érdem és munkabeosztás szerinti tejlitermennyiséget, azt a bérfizetés napján érvényes fogyasztói tej árral beszorozták és a szorzat összege adta az esedékes kifizetendő bérösszeget. A kifizetés két hetenként történt. E sorok írója nem emlékszik, hogy e progresszív bérezési rendszert más soproni vállalat is a maga termelési viszonyaihoz igazítva átvette volna.

A pengő bevezetésével (1927. jan. 1) és a stabilizációval lassan emelkedett a fogyasztás. Az ipar a kereskedelemmel együtt, bár lassan, de éledni kezdett és ezzel a foglalkoztatottság is nőtt. Miután a tej termelése havonta kétszer biztosított a gazdának stabil készpénzt, érdemes volt jobb takarmányozással több tejet termelni.

5. Lépést tartva a fejlődéssel a Tejközpont már 1924-ben kezdte gyártani a joghurtot, amely diétás ételként gyorsan kedvelté lett. Tejtöbblet azonban nemcsak Sopronban, hanem országszerte jelentkezett. Ezt valamiképpen hasznosítani kellett, mert a tej átvételének részleges megtagadása miatt a termelő gazdák lehetetlenné váltak volna. A kormány akkor létrehozta a Tejtermékek Állami Ellenőrző Állomását, melynek feladata volt a vaj és sajt minőségének ellenőrzése, az export engedélyezése vagy letiltása, elsősorban az exportáru termelő üzemnek kijelölése. A soproni Tejközpontot korszerűségénél fogva az elsők között jelölték ki exportáru gyártó üzemmé. Magát az exportot központi szerv intézte, átvevő piacok általában Anglia, Németország, Franciaország és Belgium voltak. Az export lebonyolítását azonban a Tejközpont végezte. Később felismerve Sopron jelentőségét (határállomás stb.), a Tejközpont exportkomplexummá vált, ide irányították naponta a dunántúli vajgyártó üzemek exportját, ezért majdnem naponta lehetett egy vagon (240 db. 50 kg-os szabvány hordó) vajat szakszerűen útnak indítani. Így az átvevő frissebb és jobb minőségű vajat kapott, ami az átvételi árban is megmutatkozott. E funkcióhoz természetesen hűtőbázist is kellett az üzemben teremteni, a meglévő mellé még két hűtőtermet kialakítani.

1925. augusztus 2-től szeptember 8-ig Sopronban ipar- és mezőgazdasági kiállítás volt. Ezen a Tejközpont is részt vett reprezentatív pavilonnal és kerthelyiséges tejkendéglővel. A bírálóbizottság az árubemutatót aranyéremmel jutalmazta.¹⁽¹³⁰⁾

1933–34-ben épült újjá a Lőver uszoda, a ma is meglévő napozót és büfét is akkor építették. A városi tanács felkérésére a Tejközpont vállalta a büfé vezetését és berendezését. A teraszra kisebb asztalok és kerti székek kerültek és néhány tarka strandernyő adta a hangulatot. A büfében tej, joghurt, vaj, sajt, 231péksütemény, vajjas és sajtos zsemlye volt kapható, újdonságként kakaó 2 dl-es üvegekben szívószállal. Ez utóbbiból sok fogyott. A következő évben azonban az a kívánság merült fel, hogy a büfében sör és húskészítmények is kaphatók legyenek. Ezt a Tejközpont már nem vállalta, mert ez már vendéglátóipari

tevékenységnek minősült, ezért felhagyott a büfé vezetésével.

Kellő propagandával a Tejközpont bevezette az iskolatejakiót, még pedig meglepő jó eredménnyel. A cél az volt, hogy a tej fogyasztása a csecsemőkor végén ne szakadjon meg, hanem lehetőleg felnőtt korban is folytatódjék.

A Tejközpont üzembehelyezése után fokozatosan „tejfiók”-hálózatot épített ki a városban. E szaküzetekből, valamint a központból tejet kívánságra reggel házhoz is szállított. E munkát nagyobb iskolás gyerekek végezték, keresetük jól jött a szüleiknek.

2. Üzemiroda

A soproni tejellátásban a Nagycenki Cukorgyári Gazdaság is részt vett, vevőket gyűjtött és ezeknek a tejet fogatos gumikerekes platókocsikon házhoz szállította. A két világháború alatt azonban a szállítást megszüntette, a városi lakosság ellátása emiatt teljesen a Tejközpontra hárult.

6. 1924-ben a Tejközpont vállalat szervezetében változás történt. Győrtől két kis korszerűtlen tejüzem létezett és a város akkori vezetői szerették volna a tej és tejtermék ellátást ott is megoldani. Emiatt a Soproni Tejszövetkezet mint ilyen megszűnt és mint Sopron- Győr- és Vas megyei Tejgazdasági R. T. működött tovább. Az üzletrészek részvényekké változtak át, de ugyanazok kezében maradtak. E vállalati keretben szükségessé vált a területen termelt tejtöbblet értékesítése. E célra Budapesten a XI. kerületben, a Fehérvári úton új, korszerű tejellátó és vajgyártó üzem létesítettek. Amint láthatjuk, az 1914-ben

Sopronban létesített bázis már három megyére és Budapestre is kiterjedt.

Ezidőtájt tünt fel Sopronban az első gépesített, zárt, DSW-gyártmányú tejszállító autó. Igen komoly forgalmat lehetett vele lebonyolítani. Télen a legnagyobb 232hóban is, mikor más gépkocsik és a taxik leálltak, bár lassabban, de lehetett vele tejet szállítani.

Az elismerés hangján kell megemlékezni a Soproni Vegyvizsgáló Állomás vezetőjéről, Németh Vilmos főreáliskolai tanárról, valamint Steiner Gusztáv vegyész mérnökről, akik a Tejközpont munkáját vizsgálatokkal és a szakirodalomból vett anyaggal önzetlenül segítették.

Az 1929-es év ismét szervezeti változást hozott. A Sopron- Győr, és Vas megyei Tejgazdasági R. T. ugyanis beolvadt az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központba. E fúzió valódi okát nem ismerem, de kormányzati beavatkozás is történt. A vállalat összes telepeit, dolgozóit stb. az OMTK átvette. A változatlan bér mellett a dolgozókat a fúzió oka kevésbé érdekelte. A Tejközpont azontúl az OMTK Soproni Telepe néven szerepelt, az ellátás terén minden változatlan maradt, a fentebb említett exportbázis létrehozásával ipari és kereskedelmi jelentősége csak növekedett.

7. A harmincas években a gazdasági élet fellendülése és néhány ipari üzem, főleg a textilipar létesítése következtében a foglalkoztatottság közel teljes lett, és ez a tej és tejtermék értékesítését is növelte. A vásárlóképesség nagyjából egyensúlyba került a termeléssel.

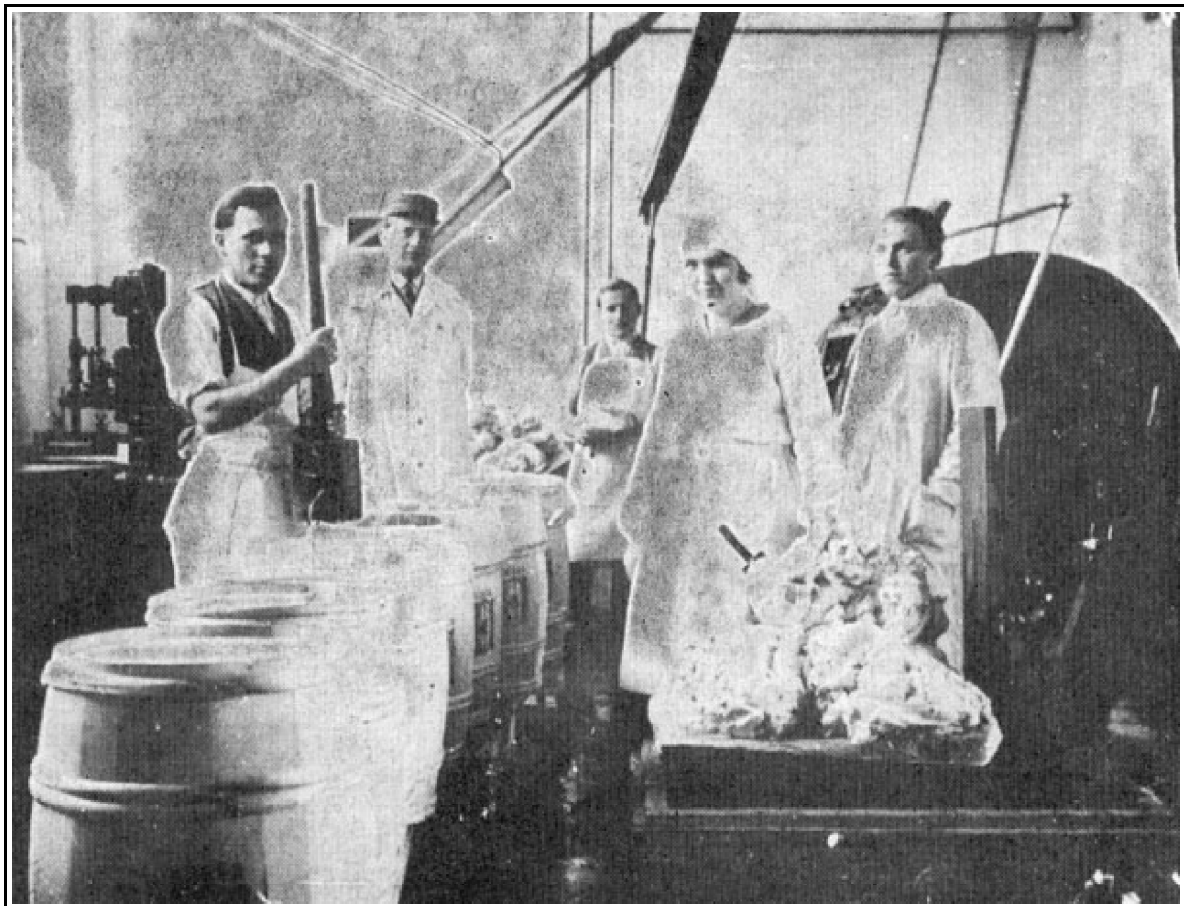
A telep igazgatója a huszas évek elejétől Winter (későbbi nevén Zsindely) Ottó volt, kiválóan képzett ipari és kereskedelmi szakember. A telep dolgozói mai szóhasználattal, valóságos törzsgárda. E téren fluktuáció alig volt.

Írnom kell még az 1930-as évek elején történt üzemi robbanásról. Volt akkor az OMTK központjában egy gépészmérnök, aki olcsóbbá akarta tenni az üzemelést. E célból beszerzett egy fagázgenerátort és azt a kazánházban elfalazással elkerített helyen felszerelte. A generátor megjelenése nem volt túl bizalomgerjesztő. A gépészmérnök a próbaüzemelés után kiadta az utasítást, hogy most már az immár 20 éve jól üzemelő gőzgépet szereljük le. E sorok írója, mint az üzem vezetője ezt megtagadta, mondván, nem kívánja az üzembiztonságot veszélyeztetni. Néhány hónapi üzemelés után a fagázgenerátor egy délelőtt felrobbant, darabjaira széthullott. A gőzgép meglévé, csak a meghajtószíjat kellett feltenni és az üzem 30 percen belül folytathatta munkáját. A generátorhelyiségben a robbanás időpontjában nem tartózkodott senki, így baleset nem történt. 1934-ben az energiahordozókban mégis változtattunk. A tejjuzemet részben villamosítottuk, ezért a gőzgépet ki lehetett végleg kapcsolni. A gőzkazánok gőznyomását 10 atmoszféráról 0.5-re szállítottuk le, így csak a hőelőállítást szolgálták. E műszaki intézkedések az üzemelést olcsóbbá tették.

8. Véget ért azonban a nyugodt termelési időszak. Ausztriának a német birodalomhoz való csatolásával, megszállásával (1938. márc. 13) kezdetét vette minden idők legborzalmasabb háborúja. Az első 2–3 évben a háború a soproni tejközpont munkáján nem sokat változtatott, legfeljebb az exporttevékenység emelkedett, akkor természetesen Németország felé. A németek állandóan erőszakolták a vajexport emelését, addigi hagyományos piacaink felé az export leállítását. Ugyanez történt a hússal és élőállat szállítással. A húskonzervgyártás is erősen emelkedett, részben exportra, részben központi tartaléknak. Emiatt szükségessé vált egyre több állat-, s így sok tejelő tehén beszolgáltatása is. Ez természetesen a tejtermelés csökkenését is jelentette. Egyéb élelmiszerek mellett a jegyrendszert a fogyasztási tejjre is kiterjesztették. Nagy baj ennek ellenére nem volt, a felszabadulásig a Tejközpont jegyenként napi 0,5 liter tejet biztosított, sőt a tejjeggyel nem rendelkező felnőtteknek is. Vajat és sajtot alkalmanként lehetett kapni és hogy ez

legyen, a vajra mindig rá lehetett fogni, ²³³ hogy az nem tartós és exportra alkalmatlan. Így ment ez 1944 decemberéig. A légiriadók akkor rövidebb ideig tartottak, idejük alatt a tejüzemben dolgozók és az ott lakók két óvóhelyen tartózkodhattak, az egyik a főépület alagsorában volt, a másik a telep hátsó részén: jól megépített árokóvóhely magasan felülgerendázva, magas és széles szénaboglya alatt. Érdekesen hatott, hogy az emberek itt szívesebben húzódtak meg, mint a főépület alatt.

Elkövetkezett az 1944 december 4-i súlyos bombázás, melynek a két vasútállomás volt a célja, de a szórás révén számos bomba a környező épületekre, sőt a város belterületére is hullott. Ezek a bombák akkori megállapítás szerint 250 kg-osak voltak és becsapódásra robbantak. A Tejközpontban súlyos károk keletkeztek. A főépületnek a lovarda felé eső része leomlott, egy lakás lakhatatlanná vált. Találatot kapott a széntároló és beépítetlen területre is esett néhány bomba. A telepen tartott sertések oly erős légnyomást kaptak, hogy megvadultak és le kellett őket vágni. Személyi sérülés akkor szerencsére nem történt. A termelést lehetett volna folytatni, de naponta sok száz „légierőd” repült el a város fölött és gyakorlatilag a felszabadulásig, 1945. április 1-ig naponta de. 9 h-tól du. 4 h-ig légiriadó volt. Emiatt a tejet a reggeli órákban már nagyobb részét az állomásokról szállították a fióküzletekbe és viszonteladó kereskedőhöz, ahonnan azt riadómentes időkből el is hordták a fogyasztók. A beérkezett tejszint pedig riadómentes időben dolgozták fel vajjára. A dolgozók magatartása a lakosság ellátása érdekében példás volt.

3. Vajgyártó üzem

Március 5-én bekövetkezett egy nagyméretű bombázás 1000 kg-os bombákkal, mely iszonyatos károkat okozott. A Tejközpont területét is több találat érte. Teljesen elpusztult a széntároló, egy lakás, a lóistálló egy része és a kocsiszín. A háztetőkről a cserepeket a légnyomás az utolsó darabig lesöpörte. Természetesen az ablakok és több nyílászáró szerkezet is elpusztult. Sajnos ennek a bombázásnak már áldozata is volt. Jäckel Gusztáv bádogos az egyik berepülési [234](#)szünetben előmerészkedett az árokóvóhelyről és ledobott röpcédulákat kezdett összeszedni, közben egy talajba fúródott időzített bomba robbant, a légnyomás ereje Jäckel Gusztávot földre terítette, azonnal szörnyet halt. Mindenki őszintén sajnálta, mert mindig segítőkész, jókedvű fiatalember volt. A telep beépítetlen részén néhány bombatölcsér is volt, 15 m széles és 8–10 m mély. Az istállórészen 4 jó ló maradt ugyan életben, de oly erős légnyomással, hogy sem felkelni, enni vagy inni nem tudtak. Keserves volt nézni kínlódásukat, se élni, sem kimúlni, úgy hogy e sorok írója egy őrmesterrel fejbőlövette őket, a területen tartózkodó munkaszolgálatosok pedig egy mély bombatölcsérbe vonszolták a tetemeket és úgy ahogy elföldelték.

Tejellátás ekkor is volt, de csak úgy, hogy a vasútról szállították a tejet a boltokba. Tej volt elég, futotta majdnem mindenkinek jegyrendszer nélkül is. Tároltunk az üzem hűtőházában bizonyos mennyiségű vaját, mint központi tartalékot, hogy lehetőleg mindenki elláthassa magát egy időre zsíradékkal. E vaját a Tejközpont fiókküzeleteiben hordókból kimérve kilószámra árulták közvetlenül a felszabadulás előtti napokban.

Elismerés hangján kell megemlékezni a bátor vasutasokról. Győr felszabadulása után, ahogy a front közeledett Sopron felé, a lehetséges legtávolabbi helyekről is elhozták naponta a tejet. A távolság természetesen fokozatosan csökkent, de még március 29-én is behozták az eszterházi (ma Fertőd) állomáson feladott tejet.

Miután az üzem területén a munka már lehetetlenné vált, a beérkező tej szétirányítása az állomásokra korlátozódott. Az irodában sem lehetett már dolgozni, ezért az átköltözött, az akkori Várkerületen megürült, volt Stühmer-féle édességboltba. Március 29-én a pénzkészletet e sorok írója vette át megőrzésre, miután a belterületen viszonylag biztonságosabb helyen lakott.

Eközben a városon át rendetlen és szálnalmas képet mutatóan vonultak vissza szétvert német alakulatok, egy gépkocsi 4–5 más járművet vonszolt maga után, mivel alig volt üzemanyaguk. Az exponáltabb nyilasok Brennborg irányában elhagyták a várost, a várostoronyra március 31-én feltűztek négy nagyméretű fehér lobogót.²⁽¹³¹⁾ A város aknázása erre megszűnt. A szovjet hadsereg a lövérek felől már március 30-án közelítette meg a várost, április 1-én hajnalban szivárogtak be a városba és vették birtokukba. Kisebb utóvéd lövöldözések akkor még hallhatók voltak. A város katonai parancsnokságát Romanov szovjet alezredes vette át, aki magyar nyelvű litografált és kiragasztott felhíváson polgári foglalkozásának folytatására hívott fel mindenkit. Közben gépkocsin és jellegzetes lovaskocsikon fegyelmezett szovjet alakulatok vonultak át a városon Bécs irányába.

9. E sorok írója április 2-án kiment a Tejközpontba. Ott borzalmas látványban volt része. Az épségben maradt helyiségek padozata és az alagsor tele volt elhányt fegyverekkel, lőszerrel, kézigránátokkal, magyar és német katonai egyenruhákkal. Nyilván ott öltözött át sok magyar és német katona civilbe, menekülve az általa is elveszített ítélt háborúból. A városházán jelentést téve tűzszerészek tisztították meg az üzemet e veszélyes tárgyaktól.

Április 2-án délután lakásomra jött egy ember, mondván, hogy ő rendőrségi tolmács, az utcán vár egy szovjet katona és az majd elkísér valahová. Lementem vele az utcára, ott volt a katona mellett már

Trogmajer Gyula pékmester, aki iskolatársam is volt. Ő sem tudott semmit. Az ismerősök sajnálkozva [235](#)néztek ránk. Útunk a kórházba vezetett. Ott egy szovjet hadtápszázados várt bennünket, mondván, csak egy óra múlva ér rá velünk tárgyalni, addig menjünk a szomszéd szobába enni valamit. Jól tudott németül. Leültünk egy asztalhoz, a szoba a kórházi konyha közelében volt. Egyszerre csak tálaltak kettőnk részére két-két nagy sült sertéskarajt hasáburgonyával és almakompóttal, süteményt, többet mint a jóllakáshoz szükséges. Jófajta bort is hoztak. Trogmajer barátom meg is jegyezte: „Te ezt eddig ki lehet bírni”. Bejött ezután a százados és közölte, hogy sok sebesült szovjet katonát hoznak, tejszóra és kenyérré volna szükségük, ők napi áron mindent kifizetnek. Barátom lisztet rendelkeztetett; én megmondtam, hogy tej itt a városban nincs, azt faluról kell behozni autón. Kevés benzinje van – mondta. Elővett egy térképet, ahol a községek cirill betűkkel voltak jelezve. Rámutatott egy helyre, kimondtam a hely fekvése után ítélve; Harka (ma Magyarfalva). „Da” – válaszolta. Adott egy kocsit, a kórházban volt tejes kanna, felültettek és mentünk Harkára. Ott kidoboltattam a bíróval, hogy a sebesültek részére tej szükséges, mindenki azonnal fejje meg tehenét és hozza a tejet a felvásárló csarnokba. 200 liter gyűlt össze, jól lehűtöttük és hoztuk a kórházba. A százados megköszönte, még nekem is adott 2 litert belőle a családnak. Utóbb jutott tudomásomra, hogy 2 héten belül, amíg nyugatabbra nem ment e tábori kórház alakulat, többször jártak Harkán tejért.

Ezek után napokig nem történt semmi. A Tejközpont igazgatója, Zsindely Ottó a máshol tárolt kocsival és egy pár lóval kiment Eszterháza felé néhány községbe, ott az információk teljes hiánya miatt teljesen tájékozatlanok voltak, azt sem tudták, hogy Sopron már felszabadult, de tejfelvásárlásnak sehol sem voltak meg a feltételei. Így átmenetileg megbénult a tejellátás, de egyéb élelmiszerellátás is. A piac is üres volt.

E sorok írója április közepén megbízatása befejeztével az egyedül lehetséges útvonalon, Celldömölk, Devecser és Székesfehérváron át felutazott Budapestre. Az út hét napig tartott, amíg a vonat (tehervonat) befutott Kelenföldre. A központban megbízatásom teljesítéséről való beszámolót jóváhagyólag tudomásul vették. Az akkor szükséges igazolási eljárás befejeztéig megállapítottam, hogy Budapesten, dacára, hogy már február óta felszabadult, tejellátás nincsen, ritkán hoztak egy vidéken hatóságilag igénybevett lovasfogattal 2–300 liter tejet. Budapesten nem hogy a tejiparnak nem, de egyáltalán nem maradt ló, pedig ez volt az egyetlen fuvarszerszám, mellyel valami csekély tejszállítás, legalább a csecsemők részére, lehetséges lett volna. Közben közölte velem az igazgatóság, hogy mivel a központban úgyszólván sokan vannak, úgy határoztak, hogy ideiglenesen menjek vissza Sopronba és rám bízzák, kezdjem el az életet, de segítséget és pénzt adni nem tudnak. Közöltem, hogy a soproni telep pénzét elraktároztam, az elég lesz valamiféle elkezdéshez. Az út visszafelé már Győrön át csak három napig tartott.

Visszaérkezvén ismét meggyőződtem arról, hogy a telep és környéke, az utak egyelőre semmire sem alkalmasak. Így irodának a Színház utcai fióküzletet nyitottam meg, a munkásokat pedig a telepre rendelttem az üzem és az ép helyiségek kitakarítására és a bombatölcsérek oly mérvű betemetésére, hogy a közlekedés lehetséges legyen. Mindez nem ment egyszerűen. Az emberek még a felszabadulás előtti rémes időktől többé-kevésbé cselekvésképtelenek voltak, lassan jött vissza az önbizalmuk.

A munka megkezdése után a harmadik napon magához rendelt dr. Hám Tibor főispán. Azzal fogadott, hogy ha Sopron 3 nap múlva nem lesz tejjel ellátva, engem főbelövet. Elképedésemben azt válaszoltam, hogy szerintem most [236](#)erre aligha van lehetősége, eltekintve attól, hogyha ezt meg is tehetné, attól még nem oldódik meg Sopron tejellátása. Hozzátettem, hogy mint kiscsajdárta a falvakban sokat tehetne, ha tejbeadásra serkentené a tehéntartó gazdákat. Utóda a főispáni székben, Kóczán Péter, hegykői tanult és képzett gazda, már több megértést tanúsított a tejellátás ügye iránt és felhívta a községek előljáróságait, hogy a tejfelvásárlást szorgalmazzák. Ezzel egyidejűleg a Tejközpont erre alkalmas dolgozóit kiküldöttük a falvakba, különösen a tejszövetkezetekhez, megértetni a gazdákkal, hogy majd a jó pénz bevezetése után

szükségük lesz a Tejközpontra, de most ne hagyják teljesen ellátatlanul Sopront, a csecsemőknek, gyerekeknek a kórházaknak tejet kell adni. Így azután sikerült folytonos szorgalmazással napi 600 liter körüli tejmennyiséget biztosítani és az akkor orgiáit ülő infláció végéig fenntartani. E mennyiségből 1–1 gyermeknek napi 0.3 liter körüli jegyes tejet adtunk ki. Más élelmiszer ily rendszeresen nem is volt kapható. A mai soproni harminc-harmincötévesek egészségi állapotukat részben ennek a hozzájárulásnak is köszönhetik.

A tej Sopronba szállítása napi gond volt. Kezdetben ez igénybevett fuvarosokkal történt, de egyben bonyodalmas volt, mert nem szívesen tették, hol a ló lesántulására hol egy kocsikerék hibájára hivatkoztak a tulajdonosok. A villanytelepen akkoriban volt egy traktor és egy utána kapcsolható pótkocsi. Sikerült megállapodni a villanytelep igazgatójával, hogy több községet érintve Sopron és Bük közötti területről naponta behozzák a tejet. Ellenszolgáltatásul a beszállított tejmennyiség 20%-át kérte dolgozói részére. Természetesen ezt vállalni kellett, mert más megoldás nem volt.

A vonat akkor teherszállítással még nem foglalkozott, nem merték vállalni a kockázatot. Sopron–Győr és Sopron–Celldömölk viszonylatában már közlekedett napi egy-egy személyszállító szerelvény oda-vissza. A fent említett traktorvontatású szállítást rövidesen üzemanyag hiány miatt le kellett állítani. Ekkor, 1945 május vége lehetett, felkerestem a GySEV igazgatóságának akkori ügyintézőit és előadtam, hogy el kell kezdenem a vasúti tejszállítást és ehhez segítségüket kérem. Meglepve és hitetlenkedve néztek rám, mire megnyugtattam őket, hogy a kockázatot magamra vállalva, átgondolva a magam vonalán mindent elintézek, a vasúttól csak egyet kérek, szállítsa a tejet. Megállapodtunk egy közeli kezdési terminusban, állomásait nekik is ki kellett értesíteniök. Az érkező vonatokat tejes kocsink várta. A tejszállítmányok minden baj nélkül beérkeztek Sopronba. A sikeren láthatólag felbuzdulva egy-két hét múlva megindították a darabáruszállítást. Így indult meg Sopronban a vasúti teherszállítás. Ezzel a tej szállítása sok viszontagság után nyugvópontra jutott, de a mennyiség megtartása miatt az agitatív munkát szüneteltetni nem lehetett. Közben törekedtünk más vonalon is az életet elindítani. A beérkező tej elosztása után maradtak töredék mennyiségek, ezekből egész deciliterekre nem futotta. Ebből juttattunk a kávéházaknak: pótkávéjuk volt és így a reggel a városba érkező idegeneknek már tejeskávé adhattak. Ezt a lehetőséget sok soproni is felismerte és ki is használta. Jelentkeztek a Danis-testvérek (cukrászok) azzal, hogy van anyaguk, de tej nélkül nem tudnak mit kezdeni vele. Üzletük a Széchenyi tér Erzsébet utcai sarkán volt, ahol tejes pótkávéhoz kalács és egyszerűbb sütemények voltak ezután kaphatók, természetesen nem korlátlanul egész nap.

Az elmondottak ma már kis dolognak látszanak, de az akkori elesettségben, letargiában alapot jelentettek az élet elindulásához.

23710. Az újjáépítés területén is meg kellett kezdeni a munkát. Felmérve a helyzetet elfalaztuk az üzemhelyiségek használható részeit, célul tűzve ki, hogy tejpasztörözést és vajgyártást lehessen folytatni. Kőműves volt a dolgozóink között, a segédmunkát pedig az üzemi dolgozók adták. Az üzemiroda is gyorsan használhatóvá vált, így az irodai munkával a Színház utcai fióküzletből kiköltöztünk a telepre. Maradásunk csak rövid ideig volt, a terület teljesen kihalt volt, éjjel nem volt őrizhető. Ezért kapcsolatba léptem Schneeberger Adolffal, aki szívesen bocsátott üzemében rendelkezésünkre két tisztán tartható üzemhelyiséget és egyet irodának. Kérése csak az volt, hogy néhány dolgozójának és az ő családjának juttassunk némi tejet. Ez teljesíthető volt. Hosszú ideig itt voltunk, a telepen nappal meg az üzemvezető vezette a helyreállítási munkákat. Bonyodalmat okozott a falazott gyárkémény is. A bombázások okozta talajmozgások következtében a kémény kissé elferdült és hosszú függőleges, cikk-cakkos repedések keletkeztek rajta. Le kellett bontani, de senki sem vállalta. Az építészek szerint külön állványozás nem volt

alkalmazható, mert a kémény megingása esetén viszi az állványt és az embereket is. Már valamiféle robbantásra gondoltam. Ekkor jelentkezett egy ember, mondván, hogy ő iparos és 500 pengőért alapjáig lehordja a kéményt, majd hoz feszítővasat, más szerszám nem kell. Két nap alatt a kéményt az épen maradt kéményalapig lebontotta olyképpen, hogy a kémény belső hágcsoján felmászott, a feszítővassal a téglákat egyenként letaszította. Két napig nyugodt percem nem volt, amíg be nem fejezte a munkát. Boldogan fizettem ki a kért összeget, ami akkor nem volt kevés, de ő is vásárra vitte a bőrét. A megmaradt alapra ezután 15 m magas, megfelelő keresztmetszetű vaskéményt építettünk. Közben folyamatosan használható állapotba hoztunk a technológiai gépvonalakat, az anyagmozgató szivattyúkat és csővezetéseket, az előző állapothoz viszonyítva némi változtatással. Végre 1946 nyarán elindítottuk a részleges üzemelést, a tej pasztörözését. A jegyre most már mindenki higiénikusabb, egészségesebb pasztörözött tejet vásárolhatott. Az ellátás mértékére egy kis epizód. Egy vasárnap nagyobb politikai gyűlés volt a városházán. Arra lévén dolgom, egy kisebb csoporttal én is megálltam a téren. Fábján Lajos polgármester, magához intett és megkérdezte, mennyi tejünk van Sopronban? „Úgy napi 600 liter körül” – válaszoltam. Erre valaki megszólalt: „Ehhez csak gratulálni tudok, nekünk Győrben még napi 200 liter sincsen”. Udvardi Lajos, Győr város akkori polgármestere volt.

Később elbúcsúztunk Schneeberger Adolftól, megköszönve segítőkészségét és az irodákból is kiköltöztünk a Tejközpontba. Irodául a volt üzemvezetői lakást alakítottuk át.

1948-ban elkezdtük a Tejközpont újjáépítését. Ez 1949 végéig tartott. Közben a forint bevezetése (1946. aug. 1) következtében a tejjelátás majdnem korlátlan lett, csak azok kapták jegyre a tejet, akik ma is olcsóbban vásárolhatják. Mivel falun szükség volt a forintra, terményt és így tejet is értékesítettek. Ezért egyidejűleg utótároló tartályokat is beépítettünk az üzemünkbe, a pasztörözött tej hidegen volt tárolható.

11. E visszaemlékezések íróját 1948 nyarán visszarendelték Budapestre és a Tejközpont vezetőjévé Székely Gyula okl. gazdaszt nevezték ki. Határozott, szorgalmas és pontos munkát megkívánó vezető volt. Később az ipari átszervezésekkel a kialakult Győr-Sopronmegyei Tejipari Vállalat főmérnökévé nevezték ki és nyugdíjaztatásáig az is maradt.

238A Tejközpont technológiai kapacitása idővel kicsinek bizonyult. Akkoriban a tejipari központban (főhatóság volt) meghatározó beosztásban lévén különböző forrásokból az iparnak juttatott gépekből a soproni Tejközpontnak egy 3000 lt/ó kapacitású gépsort küldtem nagyobb kapacitású hűtőgépekkel, kompresszorokkal együtt. Ezek felszerelése után az üzem kapacitása megháromszorozódott, a feldolgozás felgyorsult és ezáltal a fogyasztói tej minősége csak javult. Közben az események gyorsan peregtek. Az államosítás után, 1950-ben a jól felszerelt és karbantartott 11 tejszaküzletet kezelésbe átvette a helyi Kiskereskedelmi Vállalat.

Mikor korszerű és gazdaságos tejipari gépek importja lehetségessé vált, a Tejközpont technológiai gépsorait teljesen zárt rendszerben dolgozó gépekkel cserélték fel. A folyamatból megállapítható, hogy a gépcserék az előző évtizedektől eltérően gyorsabban következnek be, főképp a magasabb termelékenység és a tökéletesebb üzemhygiéne biztosítása miatt. Rendkívül fontos lett a gépek tökéletes és teljes kihasználtsága, mert ma a gépek erkölcsi kopása gyorsabban következik be, mint műszaki elhasználódásuk. Ezért fontos a teljes kihasználtság, hogy a gépek amortizációja időben bekövetkezzék.

A Tejipari Vállalat jó vezetősége Sopront kiemelten kezeli. A hetvenes évek körül a Tejközpontban felszereltek egy új krómnikkal acélból készített vajgyártó gépet és egy új, igen szép és hatékony zacskós tej gyártó berendezést. Zacskóstejet azonban már 1972-től hoz forgalomba a Tejközpont. Nem sokkal

Budapest után.

A tejnek a gazdaságokból és felvásárlóhelyekről történő beszállításánál 1960-ban áttértek a kannában való vasúti szállításról az autós tankbeszállításra. Ez a tej minősége szempontjából jobb és nem lévén kötve a vasutak menetrendjéhez, hatékonyabb üzemszervezést tesz lehetővé.

Sopron tej és tejtermék ellátását kizárólag a Tejközpont végzi. A napi fogyasztás átlagban a következő:

Fogyasztási tej	12 000 liter
Tejföl poharazva (0.2)	500 liter
Csomagolt túró	250 kg
Habtejszín	200 liter
Vaj	800 kg

Sajtfélékből az ellátás mennyiségben és választékban szinte korlátlan. Az intézmények és a kereskedelem minden rendelését a vállalat teljesíti. Az árucsomagolás is a lehetőségek szerint Budapestét követi. A polietilénzacskós tejről fentebb volt már szó. Iskolatej és kakaó 1972-től, poharas tejfel 1968-tól, csomagolt túró nagy kiszerelésben 1962-től, kisebb csomagolásban 1968-tól van forgalomban. A csomagolás természetesen korszerű gépekkel történik.

A tejüzem jelenleg is átépítés alatt áll egy nagyobb teljesítményű és korszerű tejszínpasztöröző gépsor beszerelése miatt. Az új gépek dimenziói folyamatos terület- és térbővítést igényelnek.

12. 1914 óta elmúlt több mint 60 év, egy tejüzem használhatóságának optimális ideje. Ezért már most felvetem egy új, korszerű tejüzem létesítésének gondolatát az eddiginél alkalmasabb területen. El lehetne kezdeni egy beruházási program megtervezését. Új üzem ugyanis csak az 1980-as években készülhet el Sopronban, mire a fogyasztó lakosság, az urbanizáció egy képzelte vagy reális csúcst ér el. Egy korán kulturált tejellátáshoz szokott város, mint Sopron, [239](#)akkorra bizonyára elfogadna nagyobb, korszerű, minden szükségességgel ellátott tejközpontot.

13. A fenti sorok azért készültek emlékezőként, mivel a soproni tejipar történetére – legalább is egyelőre – levéltári anyag nem áll rendelkezésünkre.[3\(132\)](#)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri János: IX–X. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén

Gömöri János: IX–X. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén

Sopron környékén tíz salaklelőhelyet ismerünk. A felszínen nagyobb mennyiségű salak mutatkozik a következő lelőhelyeken: Kányaszurdok, Magashíd, Katonai lövölde, Brennberg–Kovács-patak forrásvidéke.

Ásatások során a következő helyeken került elő szórványos vassalak: Szt. György u. 18 (Árpád-kori rétegben), Előkapu (az ispáni vár árkában), Tómalom (kelta ház), Ibolyarét (kelta ház).

Kohót a következő helyekről ismerünk: Május 1. tér, Bánfalvi út.

A Sopron vármegyének hét helységéből (határából) ismerünk vassalak leleteket: Iván (kelta ház), Répcevis, Szakony, Nemeskér, Lövő, Röjtökmuzsaj, Csorna–Csatár(major). E lelőhelyek nagyrészt már a korai középkori magyarországi vaskohászatról szóló könyv¹⁽¹³³⁾ társszerzője, Nováki Gyula is említi. A brennbergi, tómalmi, ibolyaréti, lövői, nemeskéri, röjtökmuzsaji és csornai lelőhelyeket az elmúlt évek terepbejárásai és leletmentései során²⁽¹³⁴⁾ ismertük meg. Az utóbbi lelőhelyek közül kettőt vizsgáltunk meg olyan célkitűzéssel, hogy a Sopron környéki vaskohászat történetéhez nyerjünk adatokat. Az eddig ismert soproni kohászati leletek egyikének korát sem tudtuk évszázadnyi pontossággal meghatározni és környezetének településtörténeti képébe illeszteni. E salaklelőhelyeken ugyanis jellegzetes korhatározó tárgyak nem kerültek elő. Nováki Gyula is rámutatott arra,³⁽¹³⁵⁾ hogy a soproni kohászati leletek eddigi datálásai megalapozatlanok, nem bizonyítható Hallstatt-, ill. La Tène-kori voltak (Kányaszurdok),⁴⁽¹³⁶⁾ valamint a helyi római kori vaskohászat (Május 1. téri kemence).⁵⁽¹³⁷⁾ A kelta objektumokban⁶⁽¹³⁸⁾ talált vassalakok arra utalnak, hogy már a 240La Tène-korban jelentős helyi vasművességgel számolhatunk. A salakok kinézetéből azonban nem is annyira vaskohászatra, mint inkább kovácsolásra gondolhatunk e leletek esetében, a vasolvasztó-kemencék közelségére utaló folyósalak, ugyanis nem került elő az említett kelta telepeken.⁷⁽¹³⁹⁾ Hasonlóképpen inkább csak kovácsolásra utal Sopronban a Szt. György utcai és előkapui salaklelet, valamint a röjtökmuzsaji Zsebedombon római villa felszíni nyomain talált salakok és a csorna-csatári vassalakok. Ezekután a ténylegesen vasolvasztó helynek tartható lelőhelyek száma kilencre csökken. Mint említettem két helyen végeztünk kohászat-történeti ásatásokat 1971–72-ben. Sopronban a Bánfalvi úton szerencsés véletlen során került elő egy vasolvasztóműhely, Nemeskéren a felszíni salakelőfordulások és kemencetöredékek hívták fel figyelmünket a Sió patak melletti nagykiterjedésű vaskohász- és kovácstelepülésre. Beszámolómban e két ásatás eredményei alapján ismertetem, hogy Sopron környékére, amely eddig fehér folt volt a kohászat-történeti térképen (illetve csak bizonytalan idetartozó adatokkal szerepelt), két műhelytípust rajzolhatunk fel.

A város környékén néhány olyan vasművességgel kapcsolatba hozható földrajzi név is fennmaradt, amelyek a további kutatás szempontjából hasznosíthatók lesznek. Ilyen például a *Vashegy*, amelyet körbevesznek a salaklelőhelyek; *Kovácsi* (1268: „Koachi ... que fuit fabricum castrum Supruniensis”)⁸⁽¹⁴⁰⁾. A Kovács patak elnevezése újabb keletű is lehet, XIX. sz.-i térkép a brennbergi bányához tartozó kovácsműhelyt tüntet fel a patak völgyében.⁹⁽¹⁴¹⁾ Figyelembe veendő lelőhelyeink szempontjából Kismartonnak *Eisenstadt* elnevezése is¹⁰⁽¹⁴²⁾. E problémákba viszont csak azután kívánunk belebocsátkozni, ha magukról a műhelyekről megállapítottuk az alapvető adatokat: a kort és a műhely típusát.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri János: IX–X. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén / I. Sopron, Bánfalvi út: X. századi vasolvasztó-műhely.11

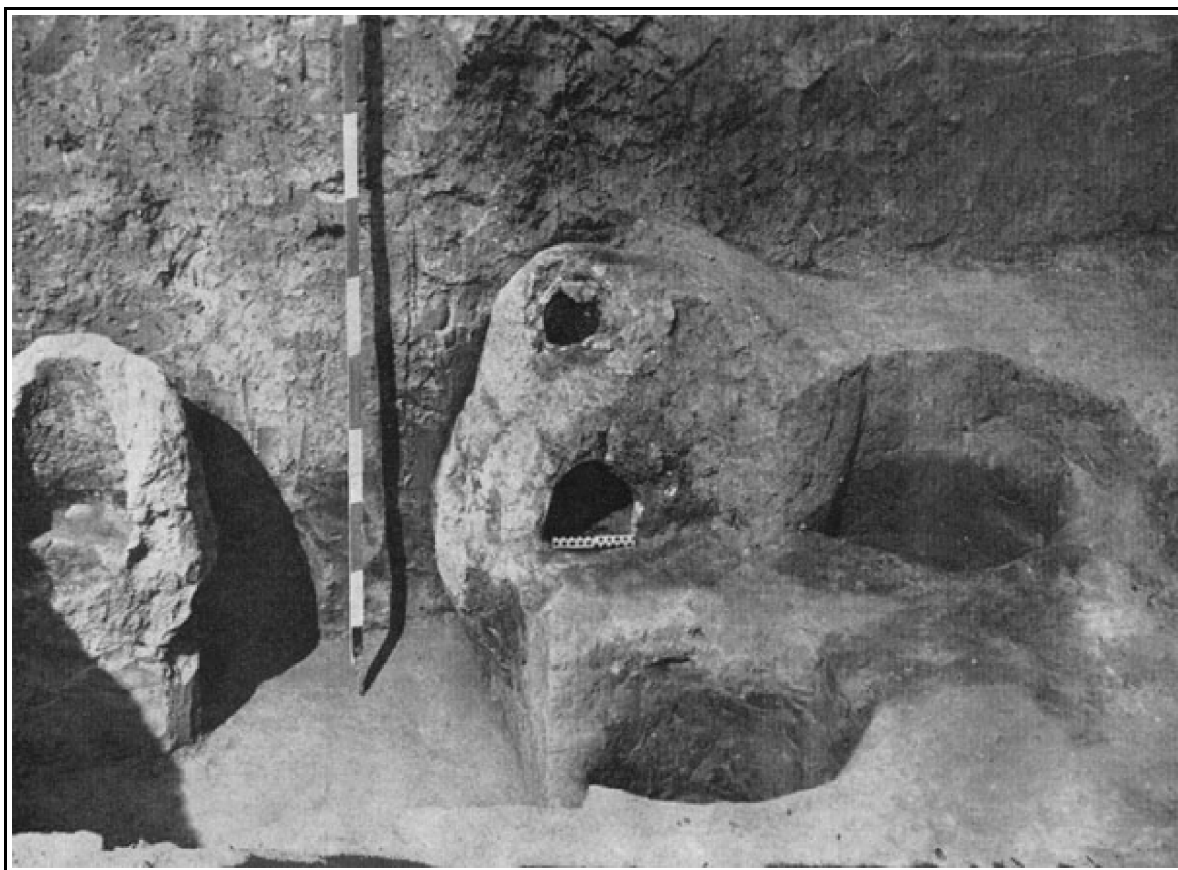
I.

Sopron, Bánfalvi út: X. századi vasolvasztó-műhely.[11\(143\)](#)

1972-ben több alkalommal végeztünk hosszabb-rövidebb leletmentést Sopron belvárosa és a bánfalvi városrész között, a Bánfalvi út és a Bánfalvi (Rák) patak közé eső, beépítés alatt álló telkeken. Társasházak építése és csatornázási munkái során korai császárkori kerámia töredékek, Árpád-kori cserepek és vassalakovok kerültek elő. A leletmentés eredményeként megállapítottuk, hogy a vassalakovok az Árpád-kori települési periódussal vannak kapcsolatban, sőt a vaskohászok itteni működése némileg megelőzi az Árpád-kori falu keletkezését. 1. Vasolvasztó műhely (1. kép)

A 16695/5. sz. telken a pataktól 10 méternyire 490×150 cm alapterületű, 215 cm mély szennyvíztároló gödört ástak. Közben egy vasolvasztó műhelyt [241](#) bolygattak meg. Egy olvasztókemence felét kidobták, a másik kemence bolygatatlanul a gödör metszetsfalán mutatkozott. Előtte egy gödör metszete bontakozott ki, mint a sárga agyagba mélyedő beásás, laza, hamus, agyagos, égett, szürkés földdel kitöltve. (350×460 cm-es szelvényel bontottunk rá a műhelyre, melynek körvonalai 80 cm mélységben bontakoztak ki.) A műhelygödör feltöltésében kb. a kemencetorokkal egy szintben bedobált lapos köveket találtunk, [242](#) néhány állatsonttal. A kövek alatt vastag salakréteg következett, amely a 2. kemencétől, Ny felől K felé lejtett. A salakovok között egy fazékdarabot is találtunk.

1–2. Vasolvasztó műhely a Rák patak partján (Sopron, Bánfalvi út)

A műhely megközelítőleg téglalap alakú, lekerekített sarkú gödör, melynek rövidebb oldalai a Rák patakkal párhuzamosak. Területe 350×200 cm. A műhely gödre 50–100 cm-rel mélyedhetett a korabeli talajszint alá, K-i hosszanti oldalán ezért agyagtapasztású lépcső vezet a műhelybe. A belső szint kis mértékben lejt a lépcsőtől a kemencék felé. A Ny-i hosszanti oldalon találjuk a két kemencét a műhelygödör agyagfalába vágva, szokásos módon kitapasztva. A járószint alá két gödör mélyed, egyik a 2. kemence előtt, másik a műhely ÉNy-i sarkában. Egy piskóta alakú gödör a műhelyen kívül, az ÉK-i sarok közelében található. A műhelyben vagy közelében cölöplyukat nem találtunk, így nem tudni, volt-e tetőzete.

1. kemence

Aljától felfelé 50 cm magasságig maradt meg. Felső része megtalálása után, még a leletmentés előtt töredezett le, megtalálói szerint kb. 70 cm magas volt szétdőlése előtt. Tüzelőtere kör alakú, átmérője: 41 cm. Felfelé a kemence belső átmérője szűkül és a tér vízszintes metszete patkó alakúra változik. A belül soványított agyaggal kitapasztott kemence erősen kiégett, repedezett. Átégsi rétegei: 1–2 cm szürkésfekete, szilárd, 5–8 cm szürke, kívül 10 cm vastagságban pirosra égett. Alján másodlagos tapasztás bizonyítja, hogy többször égettek benne, s közben javították. Az utolsó olvasztásból maradt „medve” kiemelésekor a kemencealj egy darabját is felszakították. A kemence feltöltésében, apró vassalakdarabkákkal kevert feketés földben néhány fúvócsőtöredéket és egy szürke, kézi korongolású fazék fenékdarabját találták (leltári sz.: 73.6.4). A kemence előtt még leletmentésünket megelőzően áttörték az eredeti járószintet, a kemencét pedig

körülfaragták, így a műhely egyéb részleteihez való kapcsolata nem tisztázott.

2. kemence (2. kép)

Az 1. kemence mellett, attól félméternyire mélyed a műhely agyagfalába. Magassága: 70 cm. Belső átmérője alul 30 cm, a toroknál 13–14 cm. Mellnyílás szélessége: 22 cm, magassága: 22 cm. Átégsi rétegek, mint az 1. kemencénél. Belül 2–3 cm vastagságban sötétszürke, keményre égett, erősen soványított tapasztás, majd kb. 10 cm vastagságban pirosra égve. A kemence tüzelőtere teknőszerűen mélyülő. A belső fal kevésbé van igénybe véve, mint az 1. kemencénél. Feltételezhető, hogy a két kemencét nem egyidőben használták. Az 1. kemence tönkremenése után kerülhetett sor a 2. kemencében való kohósításra. Feltöltése: laza szürkésfekete földben néhány salak- és cseréptöredék (L. sz.: 73. 6. 1. 6). A 2. kemence – rongált toroknyílásától eltekintve – ép. Kiemeltük és a Liszt Ferenc Múzeumba szállítottuk. A kemence előtt pirosra égett tapasztott padka és egy gödör található.

1. gödör

Átm. 75 cm; m.: 40–50 cm. Laza feltöltésében néhány vasérc- és salakdarab, továbbá egy elsalakosodott végű fúvócső (L. sz.: 73. 6. 23). Hossza: 12 cm, átm.: 3,5 cm, ill. 2,2 cm, falvastagsága 0,5–0,8 cm. A mélyedés olyan munkagödör [243](#)lehet, (ülőalkalmatosság), amilyent Nováki Gy. az imolai 2. műhely 2. kemencéje mellől közöl.

2. gödör

A műhely ÉNy-i sarkában. Átmérője: 75 és 45 cm; mélysége: 25 és 30 cm. Feltöltésében több salak, kevesebb vasérc. Tárolásra szolgálhatott.

3. gödör

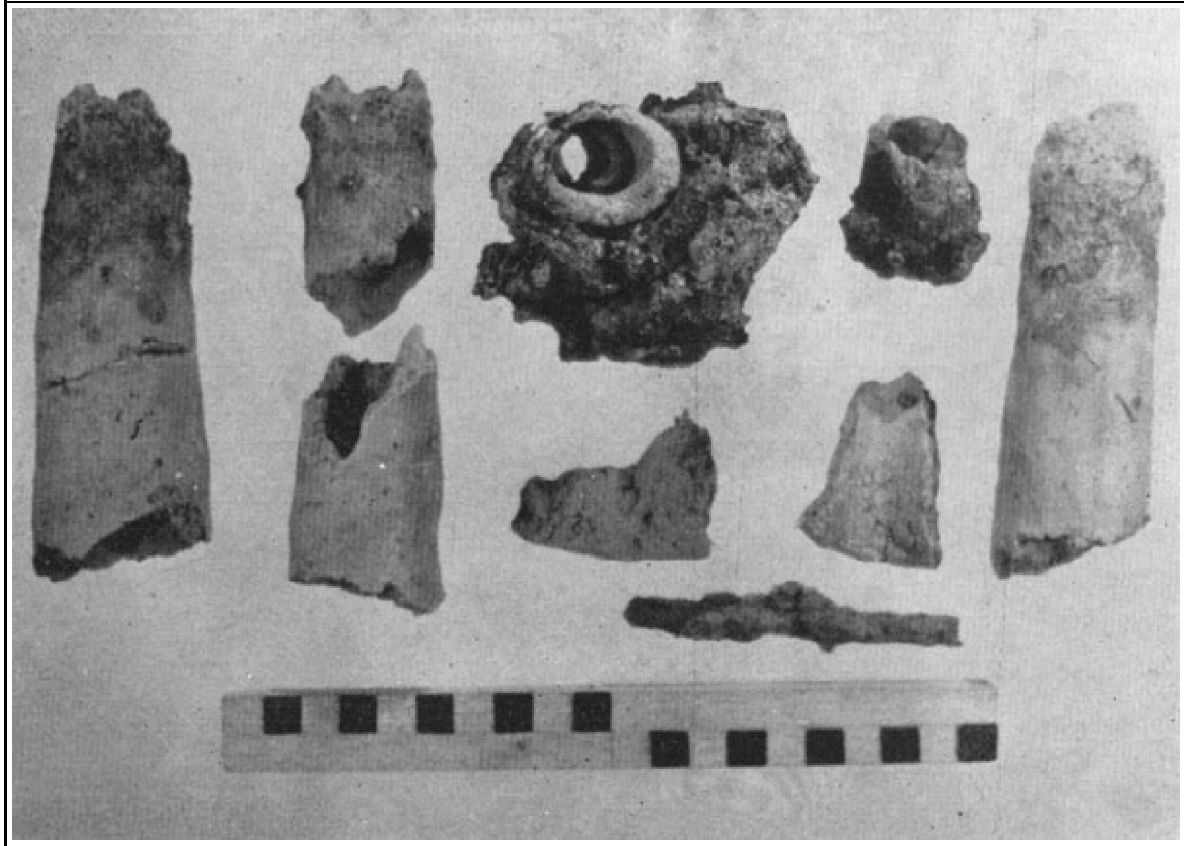
A műhelyen kívül (hossza: 140 cm; szélessége 45 cm; mélysége: 0,5–15 cm). A piskóta formájú gödör műhelyhez közelebb eső részében cölöplyukszerű kerek bemélyedés van, benne salakok és vasérc. A gödör nincs kiégve. Tárolásra használhatták.

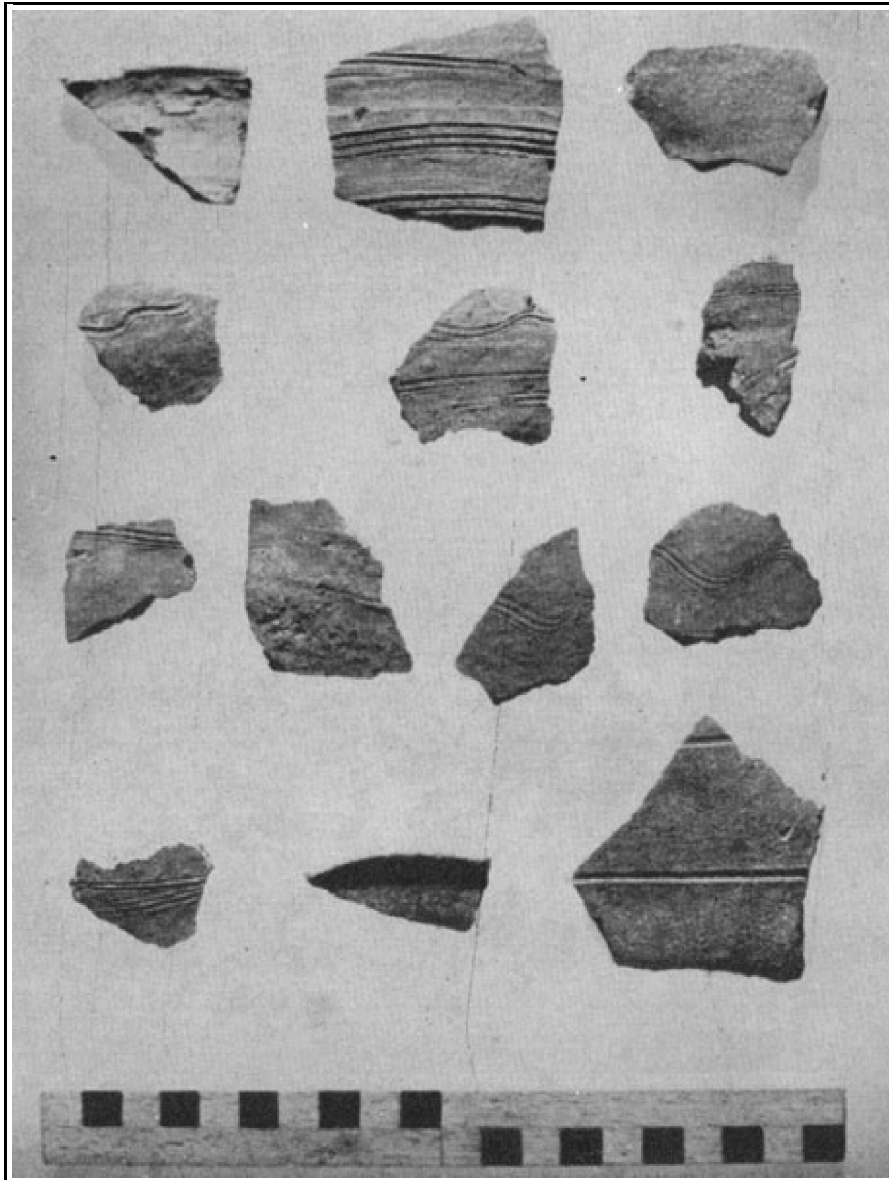
A műhely É-i rövidebb oldala mellett a járószint kb. 1–2 cm vastagságban, 40 cm széles sávban pirosra égett. E kemény piros felület az É-i oldal teljes hosszában megfigyelhető, Ny-i részén a 2. gödörhöz csatlakozik. A 2. g. pereme még ki van égve, alja és oldala nincs. A műhely É-i részén a kemencéből kiemelt vasbucát dolgozhatták fel. A járószinten kisebb-nagyobb vasércdarabok szóródtak el. A lépcső mellett egy gömbölyded formájú folyami görgetegkövet találtunk, amelynek szürke felületét helyenként piros vasérczúzalék tarkította. Ezt tehát az érc törésére használták. Kerámiatöredékek zömmel a salakos réteg alatt, a műhely járószintje közelében, sötétszürke, helyenként agyaggal kevert földrétegben kerültek elő. Fúvócsőtöredékek zömmel a salakos réteg alatt, a műhely járószintje közelében, sötétszürke, helyenként agyaggal kevert földrétegben kerültek elő. Fúvócsőtöredékeken és néhány vastárgyon kívül főleg olyan kézi korongolású edények töredékeit találtuk, amelyeknek oldalát vízszintes vonalkötegek vagy hullámvonalkötegek díszítették. Előfordul köztük világosszürke, jól iszapolt korsó töredéke, és vékony falú, szürke, soványított, hullámvonalkötegekkel díszített edény több darabja.

Időrend

A vasolvasztó műhelyt rövid ideig használhatták, feltöltésében és környékén viszonylag kevés salak és fúvócső (3. kép) került elő. A műhelygödör természetes feltöltődése következtében csak egy vékonyabb réteg keletkezett a gödör alján, ebben a természetes feltöltődési rétegben került elő a vízszintes vonalkötegekkel és hullámvonal kötegekkel díszített cserepek nagy része. Ezeket a IX–X. századra datálhatnánk tágabb időhatárok közötti [12\(144\)](#), ilyen sokáig azonban nem állhatott fenn a műhely. A

természetes feltöltődési réteg feletti salakos rétegben egy XI–XII. századra jellemző cserépdarabot (4. kép) találtunk, amely a műhely korát e tágabb időhatárokon belül inkább a X. század felé határozza meg. Alátámasztják ezt a datálást a műhely közelében talált Árpád-kori objektumok kerámiai leletei is. A kutatási területen egy félig földbe mélyített, szögletes alaprajzú, lekerekített sarkú házat is feltártunk (területe 320 × 300 cm). A kőkemencés, ülőödrös épület tetőzetét tartó cölöpök lyukai az oldalfalak (5. kép) közepén helyezkedtek el. Épületünk legjobb analógiáit az

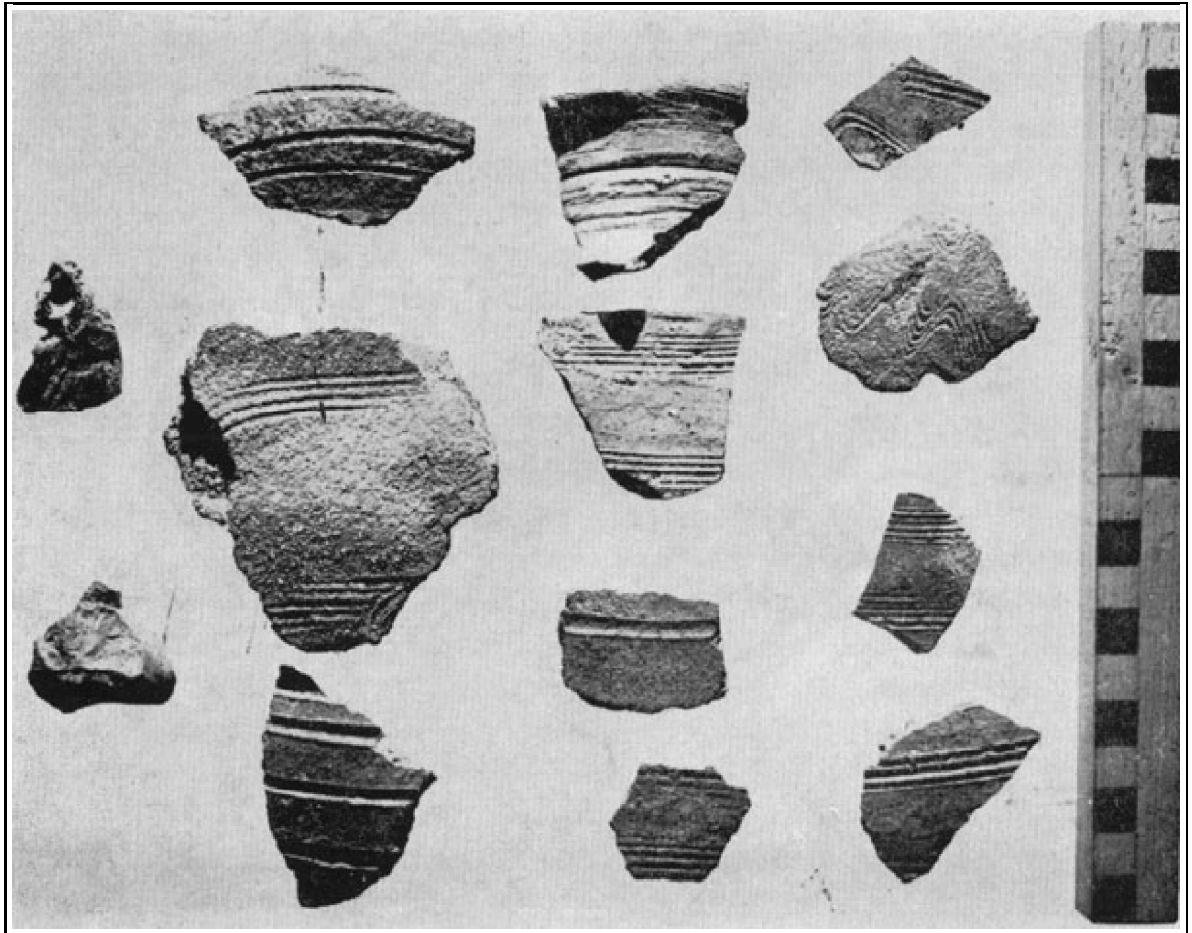

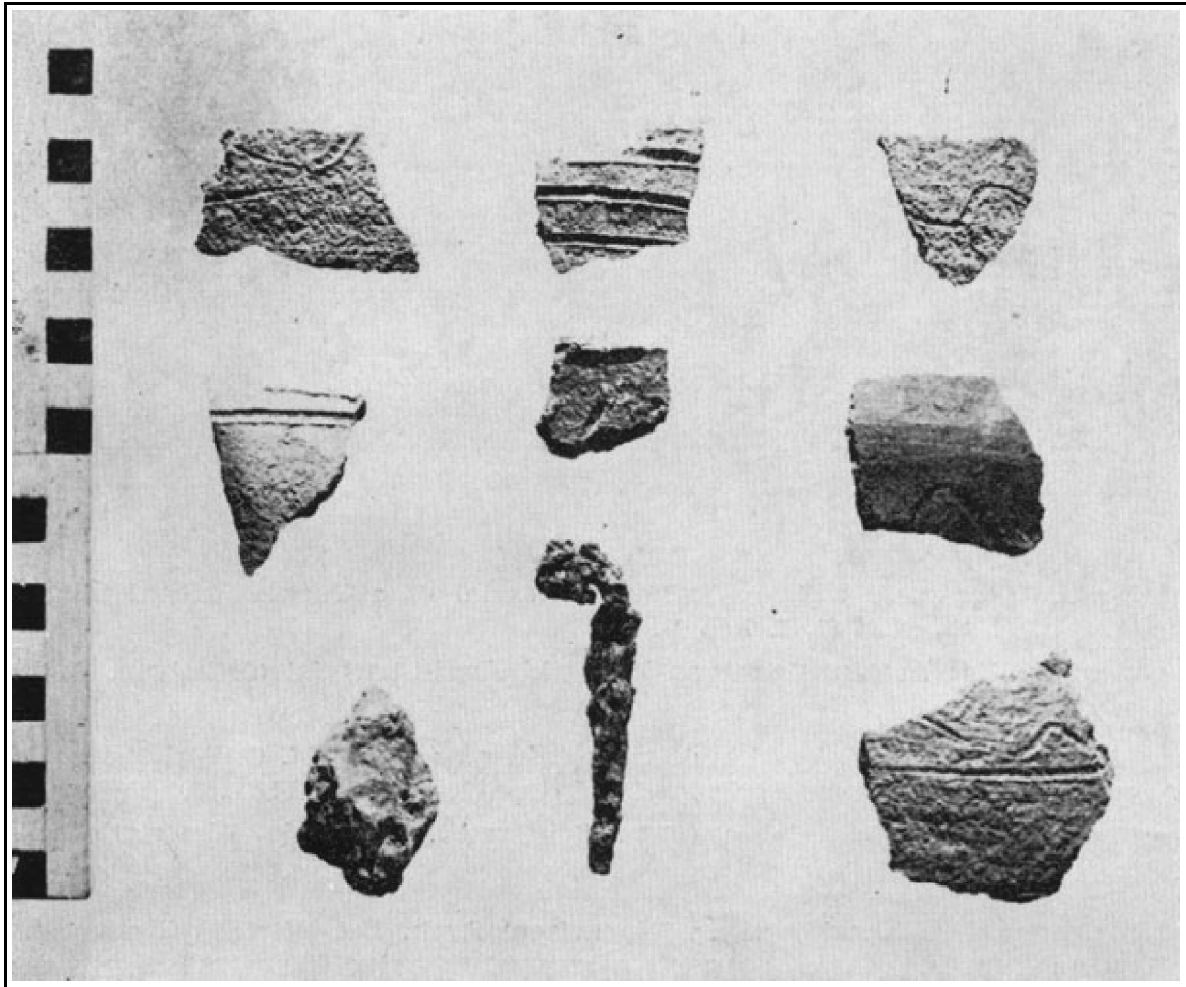
2443–4. Fúvócsövek és edénytöredékek a vasolvasztó műhelyből

245 Alföldről ismerjük, így pl. Tiszalök-Rázom pusztáról,¹³⁽¹⁴⁵⁾ Szarvas-Rózsásról¹⁴⁽¹⁴⁶⁾ ismerjük, de találtak hasonlókat Visegrádon¹⁵⁽¹⁴⁷⁾, Várpalotán¹⁶⁽¹⁴⁸⁾, a közeli Répcevisen¹⁷⁽¹⁴⁹⁾, valamint a környező szláv területeken is¹⁸⁽¹⁵⁰⁾. Kerámia leletei alapján Árpád-kori házunkat a XI. századra datáljuk (6–8. kép). XI. századiak továbbá azok a gödrök is, amelyek az Árpád-kori ház közelében előkerültek. E gödrökben igen sok vassalakat és égett földet találtunk. A kohászattörténeti ásatások¹⁹⁽¹⁵¹⁾ eddigi eredményei azt mutatják, hogy a vasolvasztó műhelyeket falvaktól viszonylag távol, erdős helyeken, patakok mellett telepítették. Miután a

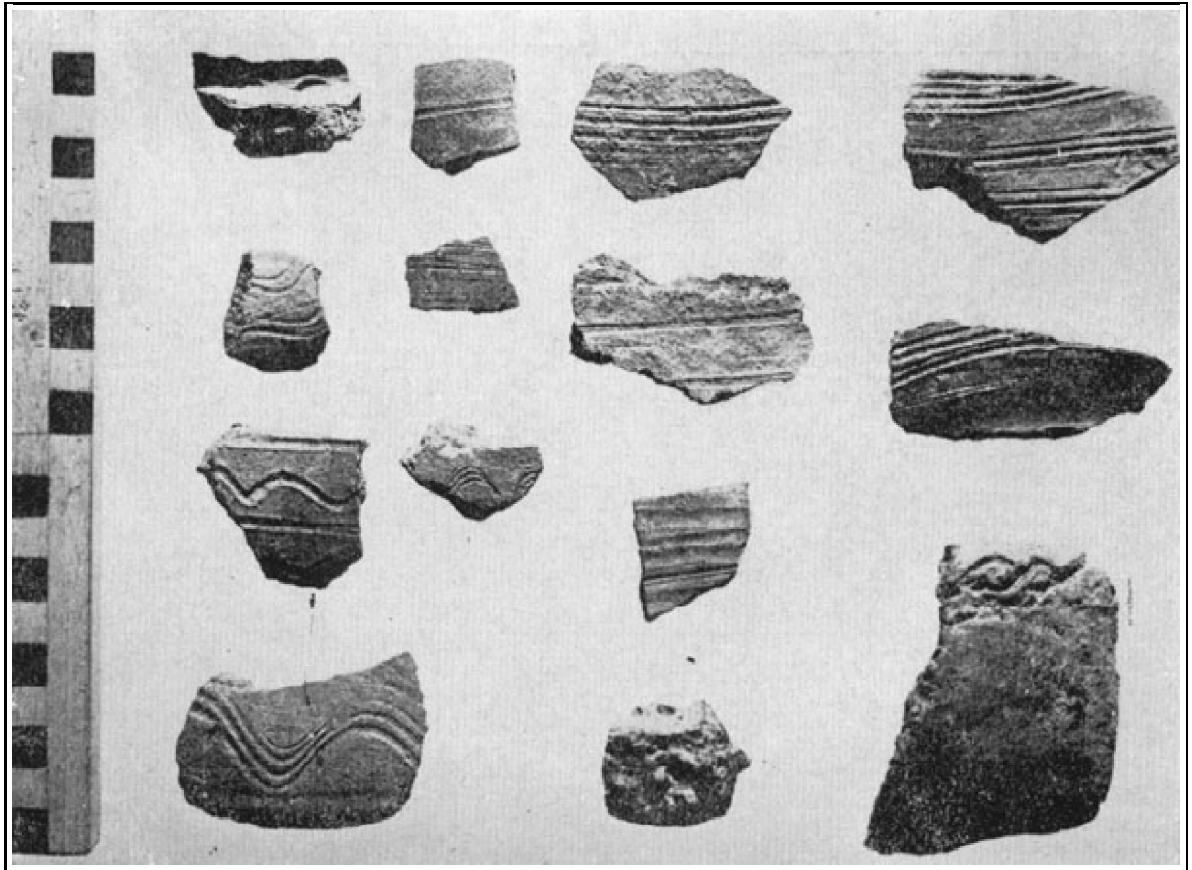
5. Árpád-kori ház alapja a Bánfalvi úton

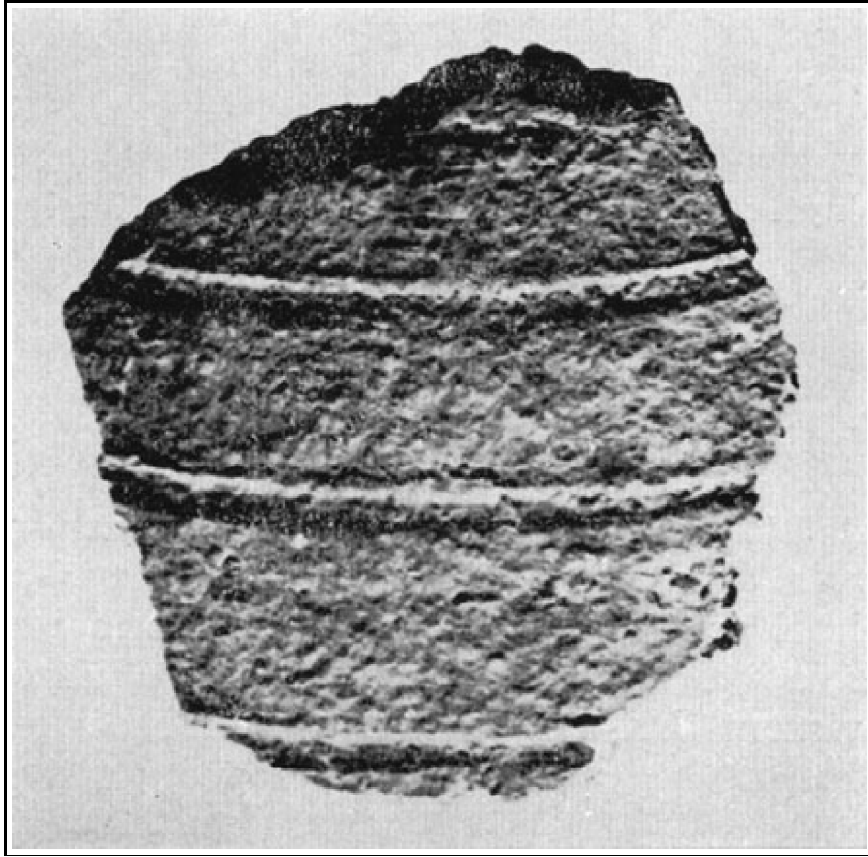

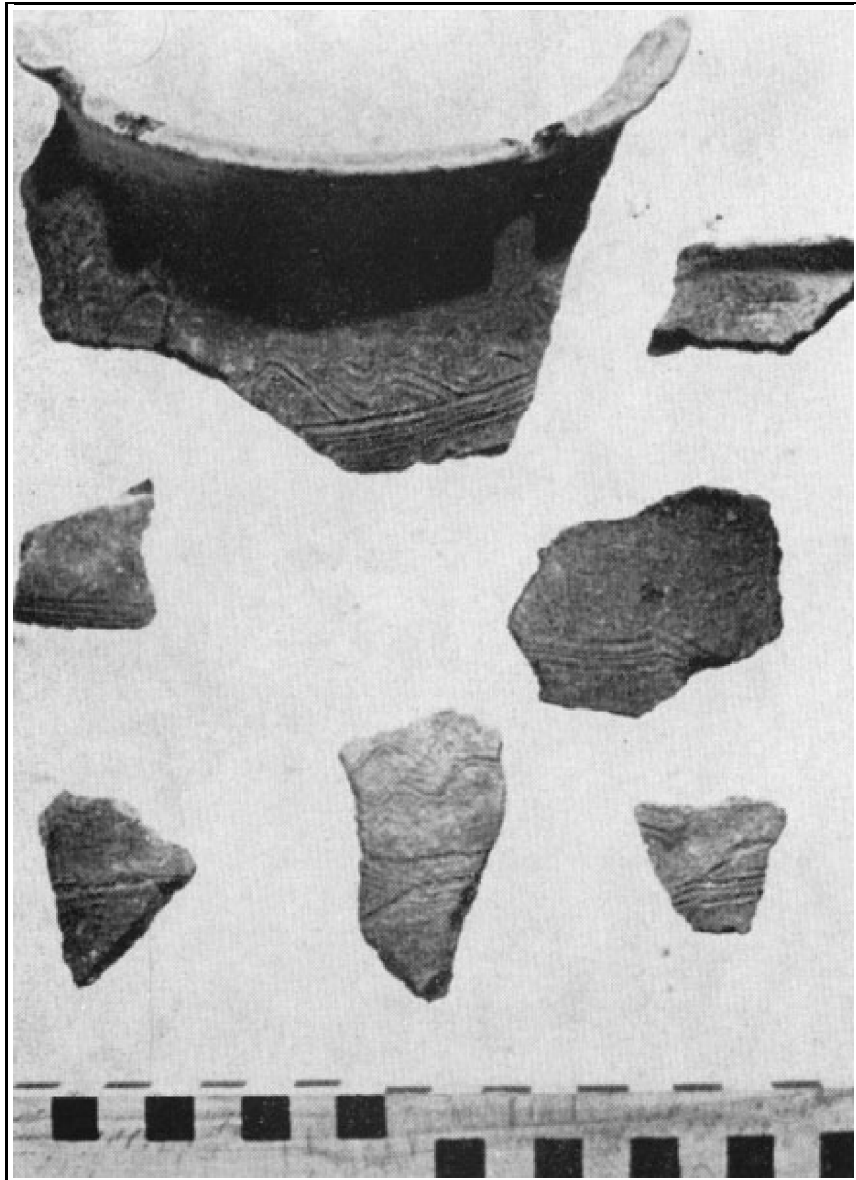
246. a/b. Edénytöredékek a Bánfalvi úti házból

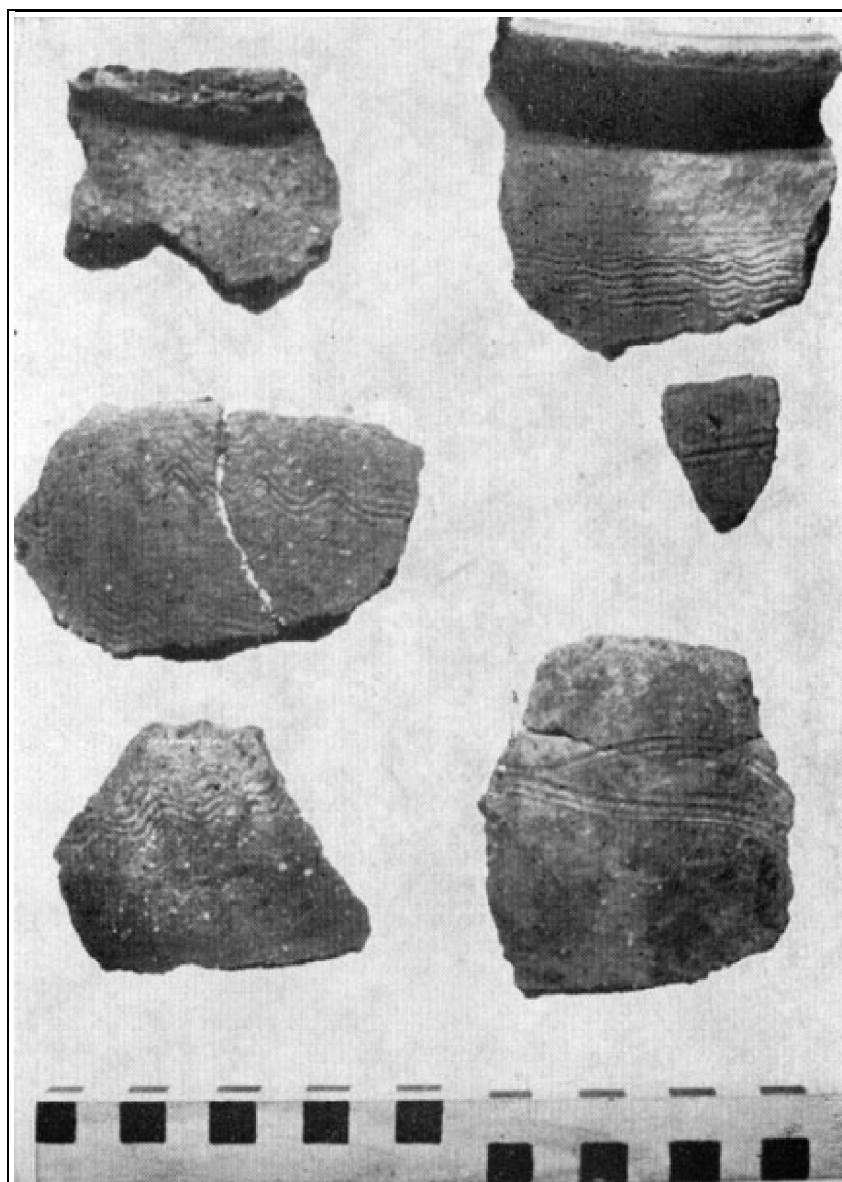
247környező erdőséget faszénnek feldolgozták, a kohászok tovább vonultak, az elhagyott műhelyek romjai és a salakhalmok hátramaradtak. Ez történt a Sopronban a Bánfalvi úti műhellyel is. Miután a X. századi vaskohászok elhagyták, egy ideig romosan állott a műhely, ekkor keletkezett a műhelygödör alsó feltöltődési rétege. Rövid idő elteltével az Árpád-kori házzal egykorú telep alapítói jelentek meg a helyszínen és elegyengették a területet. A földművelést akadályozó, szerszámélet tompító salakkupacokat a műhelyek részben beomlott és föltöltődött gödreibe temették, illetve a maguk által ásott agyagbányagödrökbe dobálták. Az így megtisztított területen aztán felépíthették házaikat 248és művelhették földjeiket. A soproni várhoz tartozó Kovácsi nevű települést Házi Jenő szerint a Bánfalvi patak alsóbb szakaszán, Soprontól K-re a Konradsfeld nevű határrészen kell keresni.²⁰⁽¹⁵²⁾ Az 1972-ben feltárt vasolvasztóműhely és Konrád dülő között fele úton került elő 1955-ben a Május 1. téri vasolvasztó kohó, ugyanezen patak mellett.²¹⁽¹⁵³⁾ A Rák-patak egymástól távoleső, félórányi járásra található három pontja tehát valamiképpen a vaskohászathoz, a kovácmesterséghez kapcsolódik. További vizsgálat feladata annak tisztázása, hogy a Rák-patak e szakasza a soproni ispáni vár kohász- és kovács- szolgálónépeinek munkaterülete volt-e. Ezt a kérdést Kovácsi fekvésének tisztázása és a Május 1. téri kohó kormeghatározásának reviziója során válaszolhatjuk meg.

7-8. Kerámiatörédek a Bánfalvi úti házból

9. Edénytöredékek a nemeskéri vasolvasztó telepről

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri János: IX–X. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén / II. A nemeskéri IX. századi vaskohász- és kovács-település

II.

A nemeskéri IX. századi vaskohász- és kovács-település

A fentebb ismertetett soproni Bánfalvi úti vasolvasztó-műhely és a kohók típusa a Nováki Gyula által meghatározott korai Árpád-kori magyarországi vasolvasztó-műhelyekkel és kohókkal mutat teljes formai

rokonságot. A mûhely alaprajzát tekintve nyugat-magyarországi típusú (Köszegfalva, Vasvár), az olvasztó-kemencék viszont ÉK-magyarországi kemencékkel mutatnak teljes [249](#)formai és méretbeli hasonlóságot (Imola, Trizs). Ebbe a csoportba tartozik a soproni Május 1. téri és a két veszprémi kemence is. [22\(154\)](#)

A nemeskéri mûhelyek és vaskohók viszont az eddig ismert hazai kohászati emlékanyagtól eltérő képet mutatnak. E lelõhelyen magas felépítményû kohókat használtak. Emellett az is kimutatható, hogy a vasolvasztáson kívül a vas kovácsolása is helyben történt és a kovácsmûhelyek sem voltak a földbe mélyítve. A kerámia leletek alapján a nemeskéri lelõhely IX. századi vasmûvestelep emlékét õrzi. Ezen a lelõhelyen az Árpád-kori vaskohászat hazai elõzményeit tanulmányozhatjuk, amelyek középkori vasmûvességünk három fõ összetevõje közül a legkevésbé ismertek. A középkori magyarországi vasmûvesség hazai alapokon (avar, szláv vaskohászat és kovácsmesterség) a honfoglaló magyarok keletrõl hozott szakmai ismereteivel, mûhelygyakorlatával megtermékenyítve fejlõdött ki, majd hanyatlott le a XIII. sz. vége felé, amikor is a nyugatról jött iparosok technikai ismeretei és az általuk alkalmazott vízikérmeghajtású fûjtatók és hámorok bevezetése révén újra felvirágzott s tovább élt egészen a késõi középkorig, helyenként az újkorig. E három fõ összetevõ közül az avar, szláv, (területünkön frank, bajor is) mûhelyhagyományok megismerését segítheti elõ a nemeskéri lelõhely további kutatása.

Nemeskér község az õsidõk óta használt fontos kereskedelmi út, a Borostyánkõ út mellett fekszik, a római kori Scarbantia és Savaria között, mindkét várostól egyaránt 30 kilométerre. A község határában folyik a sekély vízû és kanyargós Sió patak, amely ÉK felé folyva a Répcébe, s azzal együtt a Rábába torkollik. A patak mellett 1971 és 1973 között több helyen találtunk régi kohósítási helyeket, [22/a\(155\)](#) köztük egy nagy kiterjedésû (kb. 300 × 100 m) lelõhelyet, amelyen mintegy 40 kisebb-nagyobb salakhalom sorakozik. Ezen a lelõhelyen (Tüskés-rét, Rétrejáró alja dülõ) harmadik éve folytatunk kisebb lélegzetû ásásokat.

A közelben (300–400 méternyire a Kõ-dülõben) egy magas dombon római villa felszíni nyomai figyelhetõk meg, szintén vassalakokkal, vasércdarabokkal és kemencetöredékekkel. A szomszédos faluból, Felszoporból (most közigazgatásilag Újkérhez tartozik) egy hullámvonalköteggel díszített, fenékbélyeges késõavar edény került 1864-ben a Paur gyûjteménybe, Sopronba. Tehát a közelben avar temetõ és telep rejtõzik a föld alatt. A vasolvasztó telep egymástól távolosó pontjain ástunk. Az elõkerült kerámia mindenhol IX. századi (*9. kép*), legjobb analógiáit a sopronkõhida [23\(156\)](#) temetõbõl ismerjük. A mûhelyek szintjén és a salakhalomok tetején ugyanaz a kerámia fordul elõ. A telepet tehát egy korszakon belül használták. A sok salak és kemencetöredék alapján feltehetjük, hogy évtizedekig folyt itt munka.

1971 óta három ásási idõszakban végeztünk próbaásásokat, amelyekrõl – terjedelmi okokból – olyan részletesen most nem számolhatunk be, mint ahogy azt a Bánfalvi úti mûhely esetében tettük. Mivel a folyamatban lévõ kutatás eredményeit késõbb amúgy is egy összefoglaló munkában kívánjuk ismertetni, itt az eddigi eredményeket foglaljuk össze. A terület használatbavételekor az itt talált erdõséget faszénnek dolgozták fel, erre utal az a négy faszénégetõ boksa, amelyeket a patakhoz közel, (egymástól 10–10 méternyire találtunk. Átlag 270 cm átmérõjû, kerek vagy ovális, sekély mélységû, kiégett [250](#)aljû és oldalú gödrök ezek, amelyeknek eredeti rendeltetését a feltöltésükben elõkerült nagy mennyiségû faszén törmelék tanúsította. A boksák helyét késõbb törmelékkel borították el, fölérük és mellérük mûhelyeket építettek. E mûhelyek vázát vastag cölöpök alkották, falát két-három sorban leszúrt karók képezték. E karók közé bizonyára gallyat, nádat, sást tömtek. Olyan agyagtapasztás-töredékeket nem találtunk, amelyekrõl feltételezhetnénk, hogy a mûhelyek faláról származnak. A patak partján egy faszéntároló építményt is feltártunk (ovális, kismélységû, vízszintes aljú, kissé kiégett gödör, melynek hosszabbik átmérõje 350,

rövidebbik átmérője 260 cm). Ennek oldalát és tetejét is 4–5 cm átmérőjű karók képezték, bizonyára gally és nád tömítéssel, a karólyukak ugyanis három-négyszeres sorban veszik körül a raktárgödört. Vasolvasztó kemencéket a telep É-i szélén találtunk, igen megrongált állapotban, salakkal és kemencetöredékekkel betemetve, a mai felszín alatt 15–20 cm-re. Közülük két példányon tanulmányozhattuk az itt használt kemencék típusának sajátosságait. A kohók szabadon álló, magas felépítményű, kürtő alakú kemencék voltak, amelyeket homokkal erősen soványított agyagból építettek fel (10. kép). Elhelyezésükben semmiféle rendszert nem lehetett megfigyelni, különböző irányba néző mellnyílással egymás közelébe épültek. Az in situ talált maradványok és töredékek alapján a kemence belső átmérője alul 35 cm, külső átmérője alul 60 cm volt. Magasságuk (a harmadik kemence mellett talált nagyobb faltöredék alapján ítélve) kb. 70 cm lehetett. A feltárt kemencék mellnyílásának mérete közvetett úton határozható meg: szerencsés módon megmaradt néhány – annak idején, az olvasztás befejezésekor egészben kiemelt és félretett, 252beépített fúvócsővel felszerelt – nyílászáró agyaglap, fűjtató téglá (Düsenziegel), amely a kemenceajtó szerepét töltötte be. Ezek magassága és szélessége 40–50 cm. A vasolvasztó-kemencék előtt egyenesen (15–20 cm-ig) mélyülő munkagödör van, amely átlag 100 cm átmérőjű, a gödör alja nincs kiégve. A 3. kemence előtti munkagödörben nagyobb felületen in situ folyósalakot találtunk. A kemencék alja egyébként kerekded, fészek alakú, feketére égett. Esetenként kisebb salakdarabok maradtak a kemence fenekén. Vassalakok, (11. kép) faszéndarabkák, félredobált ércek és kemencetöredékek között igen sok fúvócsövet találtunk, amelyek kisebb formai eltéréseket mutatnak, általában azonban 10–15 cm hosszúságúak, szélesebb végük 5–9 cm átmérővel, tölcséres formájú. Másik végük minden esetben salakos, s megállapítható, hogy egy agyaglapba foglalva funkcionáltak a vasolvasztás időszakában (12. kép). A már említett műhelyek cölöp- és karólyukait a szabadon álló vasolvasztó kemencék közelében tártuk fel. Ezek a műhelyek, amelyekben a vas újra izzítása, kovácsolása történhetett, általában a salakhalmok között található, ami kézenfekvő, hiszen a műhelyekből kikerült, s mellettük felhalmozott melléktermékekből keletkeztek a halmok. Az újraizzító- és kovácstűzhelyek általában 30–35 cm átmérőjű gödröcskék (13. kép), amelyeket a műhely járószintjébe mélyesztettek és kitapasztottak. Átlagos mélységük 20 cm, aljuk és oldaluk vörösre vagy szürkére égett, bennük több esetben nagyobb salakdarabokat találtunk. A 17 tűzhely egyrésze a feltárt két műhelyben sorakozik, kevesebb a műhely közvetlen közelében található. Az előállított vas helyben való feldolgozását, 253kovácsolását bizonyítják a szerszám-leletek: egy lyukasztó, egy csipesz, egy ráfhúzóhoz hasonló szerszám, valamint a produktumok; rúdvas töredéke, vasszegek, karika és kés (14. kép).

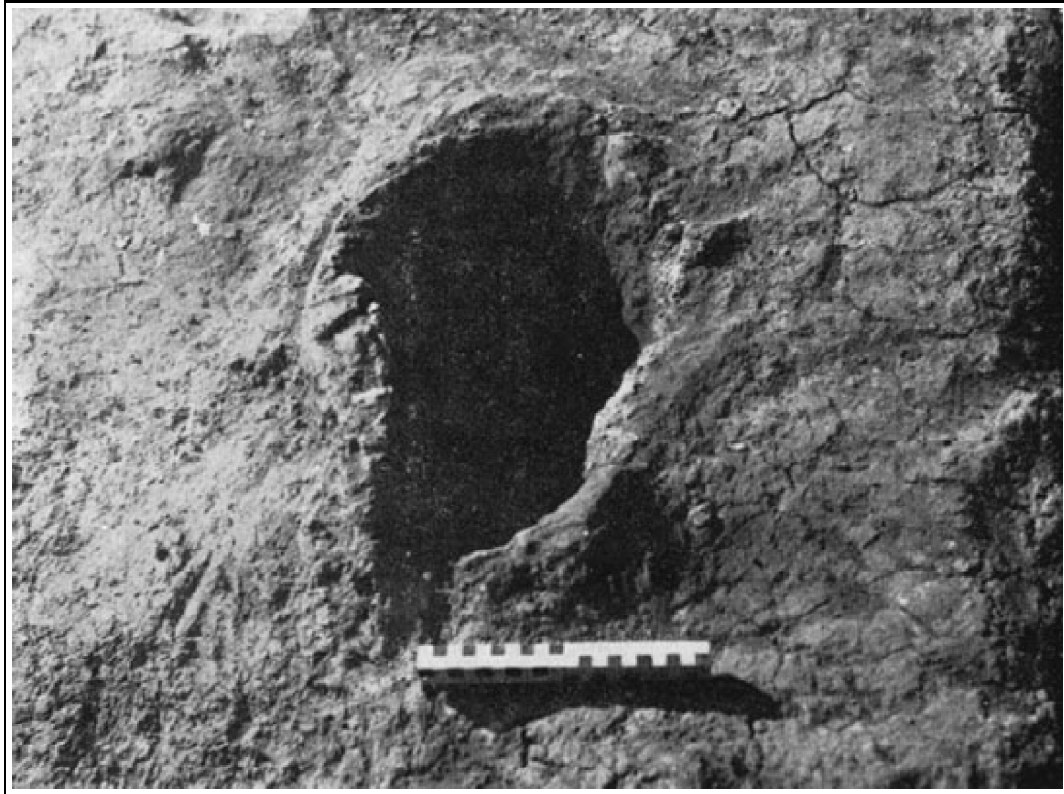

10. A vasolvasztó kemence Nemeskéren (1971)

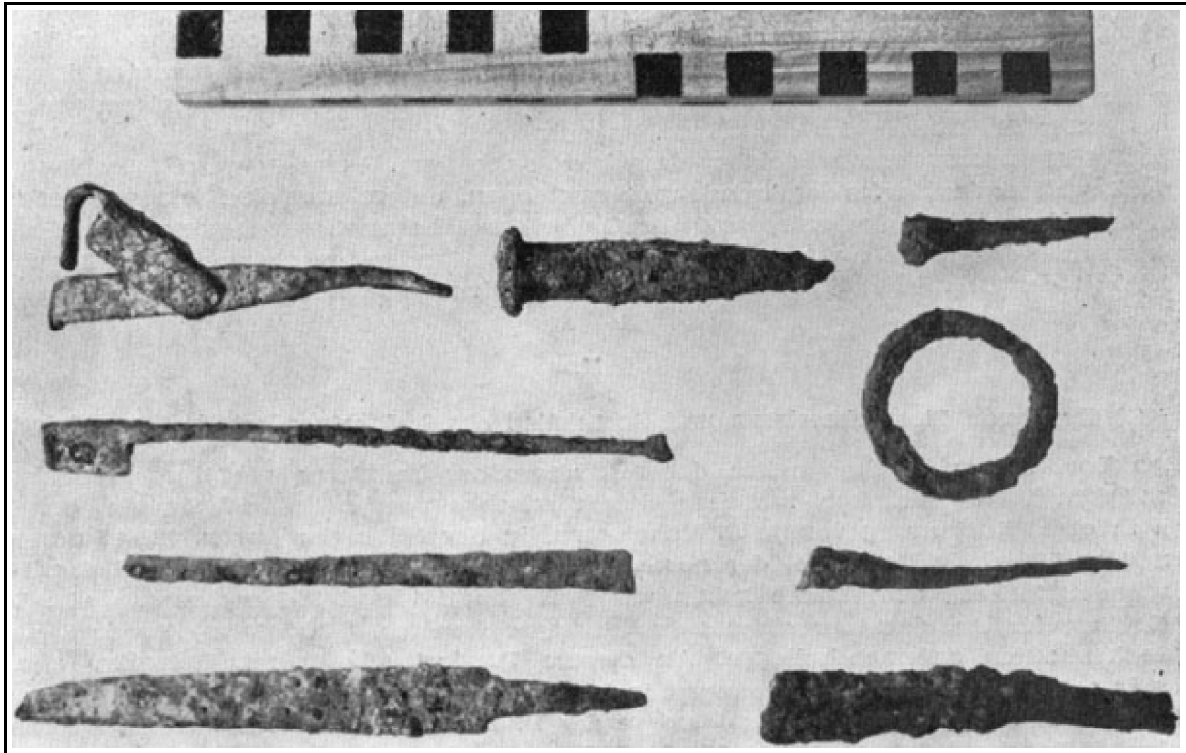

25111-12. Folyósalak, Fúvócsövek Nemeskéről (Rétre járó alja dűlő, 1973)

13. Kovácstűzhely Nemeskérről

Az avar területen álló, valószínűleg frank fennhatóság alatt működő kézművestelep talán a magyar honfoglalást is megérte. A határvédő lövőket (akikre Lövő, a szomszéd falu neve utal) még a X. sz.-ban ide telepíthették, a vasolvasztó- és kovácstelepülés szomszédságába. További kutatás döntheti majd el, hogy megérte-e a telep a honfoglalást, vagy még a IX. sz. korábbi évtizedeiben befejezte működését. Annyi mindenesetre valószínű, hogy a vasműves telep egy frank-bajor fennhatóságú birtokszervezet tartozéka lehetett, amolyan melléküzemága egy nagyobb, mezőgazdasággal foglalkozó egységnek. A telep huzamosabb használata azt is feltételezni engedi, hogy központi irányítás alatt álló szolgáltató falu volt. A telepen folyó munka felügyeletét végző szerv és személy, a prefektus székhelye a közelben található római villában lehetett.²⁴⁽¹⁵⁷⁾

14. Vastárgyak a nemeskéri ásatásból (1971–1973)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri, Johann: Alte Verhüttungstätten in Ödenburg und umgebung (9–10. Jahrhundert)

Gömöri, Johann: Alte Verhüttungstätten in Ödenburg und umgebung (9–10. Jahrhundert)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri, Johann: Alte Verhüttungstätten in Ödenburg und umgebung (9–10. Jahrhundert) / I. Eisenschmelzwerkstatt aus dem X. Jahrhundert in Ödenburg (Wandorfer Strasse)

I.

Eisenschmelzwerkstatt aus dem X. Jahrhundert in Ödenburg (Wandorfer Strasse)

Westlich von Ödenburg (im Altertum Scarbantia), neben der heutigen Wandorfer Strasse und dem Krebsbach wurden bei den Bauarbeiten Siedlungreste aus verschiedenen Zeiten gefunden.

Das Ödenburger Museum führte hier 1972 mehrmals Fundrettungen durch. Die Ausgrabung beschränkte sich nur auf die Erschliessung der bei den Feldarbeiten aufgestörten Objekte. Unter den aus verschiedenen Zeiten stammenden Keramikfragmenten fanden wir auch Eisenschlacke. Wir wollten in erster Linie bestimmen, in welcher Zeit Eisenschmelzer im Tal des Krebsbaches arbeiteten. In der Umgebung von

Ödenburg sind nämlich zahlreiche Fundstellen mit Eisenschlacke zu finden, deren Alter aber noch nicht bekannt ist.

254 Wir haben ein in den Boden versenktes Wohnhaus (Grundfläche 500 × 360 cm) freigelegt, das 100 cm unter dem heutigen Niveau lag. Die römischen Erzeugnisse, besonders die scheibengedrehte Bronzefibel und eine dünnwandige rotgefärbte Tontasse mit Schuppenverzierung liefern einen guten chronologischen Anhaltspunkt: zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts.

Die hier gefundenen Typen der handgeformten Tongefäße des Barbarikums waren in dieser Zeit bei den in Böhmen und Mähren lebenden Markonlannen bzw. Quaden in Gebrauch.

Das erste Haus und sein Fundmaterial weisen darauf hin, dass ein Barbarenvolk in der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts in Pannonia, in der Nähe von Scarbantia angesiedelt war.

Wir haben vier Abfallgruben aus dem 10–11. Jahrhundert und am Ufer des Baches eine Eisenschmelzwerkstatt erschlossen. In die Gruben wurden die Eisenschlacke und die gebrannte Erde, die Rückstände des Eisengusses geworfen. Die erste Werkstatt war eine rechteckige Grube mit abgerundeten Ecken (Oberfläche: 350 × 200 cm), an ihrer Längsseite standen zwei Schmelzöfen. Der 2. Ofen blieb in besserem Zustand erhalten, er wurde für Ausstellungszwecke ausgenoben. Angabe: Höhe 70 cm; Durchmesser innen (unten) 30 cm; Gichtweite 13–14 cm. Ofenlochweite 22 × 22 cm; Ofenauskleidung: mit Lehm verschmiert. Zur Werkstatt führte eine mit Lehm verschmierte Treppe, nebenan lag ein Erzpochstein. Innerhalb der Werkstatt sind zwei, ausserhalb eine dritte Grube zu finden. Die Werkstatt steht unter den Eisenschmelzwerkstätten der frühen Arpadenzeit dem westungarischen Typus nahe, die Öfen sind aber vom nordungarischen Typus (Imola, Trizs).

In der Nähe wurde ein weiteres in den Boden versenktes Wohnhaus ausgegraben (Fläche: 320 × 330 cm). Der Grundriss ist eckig. In einer Ecke war ein aus Steinen gebauter Ofen; drei Sitzgruben (Arbeitsgruben) versinken im Stampfboden. Die das Dach stützenden Pfahllöcher sind in der Mitte der Hausseiten. Nach dem Fundmaterial und nach der Hausform passt dieses Haus gut unter die Häuser des damaligen Ungarns und der umliegenden slawischen Ortschaften. Die Schichtuntersuchungen zeigen, dass kurz nach dem Verlassen der Eisenschmelzwerkstatt die Bewohner des Dorfes der Arpadenzeit erschienen, unter ihnen die Bewohner des zweiten Hauses, die das Gelände planierten und die Grube der Werkstatt verschütteten. Die Forschungen zeigen, dass drei Strecken des Krebsbaches nach Ofenfunden und urkundlichen Angaben mit der Tätigkeit der Schmiede, Eisenschmelzer der Arpadenzeit in Beziehung stehen.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Gömöri, Johann: Alte Verhüttungstätten in Ödenburg und umgebung (9–10. Jahrhundert) / II. Siedlung von Eisenschmelzern und Schmieden des 9. Jahrhunderts in Nemeskér

II.

Siedlung von Eisenschmelzern und Schmieden des 9. Jahrhunderts in Nemeskér

Das Dorf Nemeskér liegt neben der seit alters her benutzten wichtigen Handelsstrasse, der römischen Bernsteinstrasse, zwischen dem römischen Scarbantia und Savaria, von beiden Städten in einer Entfernung von je 30 Kilometern. In der Nähe des Dorfes fliesst der wasserarme und schlängelnde Bach Sió, der nordostwärts fließend in die Rabnitz, und damit in die Raab mündet. Entlang dem Bache haben wir

zwischen 1971 und 1973 mehrerorts alte Verhüttungsstätten gefunden, darunter einen sehr umfangreichen (ca. 300 × 100 m) Fundort, wo etwa 40 Schlackenhaufen aufeinanderliegen. An diesem Fundort (Tüskés-rét, Rétrejáró alja dúlő) haben wir seit drei Jahren Ausgrabungen in bescheidenem Rahmen durchgeführt.

In der Nähe (300–400 m entfernt) sind in der Flur Kő auf einer Anhöhe die Spuren einer römischen Villa ebenfalls mit Eisenschlacken, Eisenerzstücken und Bruchstücken von Öfen zu beobachten.

Aus dem Nachbardorf Felszopor (jetzt von Újkér eingemeindet) ist ein mit Wellenband geschmücktes, spätawarisches Gefäß mit Grundstempel 1864 in die Ödenburger Pauersche Sammlung gekommen. In der Nähe befindet sich also ein awarisches Gräberfeld und eine awarische Siedlung.

Die Ausgrabungen wurden an voneinander fern liegenden Stellen der Eisenschmelzersiedlung ausgeführt. Die gefundene Keramik ist überall aus dem 9. Jahrhundert (die besten Analogien dazu sind aus dem Gräberfeld in Sopronkőhida–Steinalmbrückl bekannt). Auf dem Niveau der Werkstätten und auf den Schlackenhaufen kommt dieselbe Keramik vor. Die Siedlung war also in einem gewissen Zeitraum im Gebrauch und wie aus der grossen Schlackenmenge und Bruchstücken der Öfen zu schliessen ist, wurde hier jahrzehntlang gearbeitet, das Holz der hiesigen Waldung in Holzkohle verarbeitet. Darauf scheint es hinzuweisen, dass wir vier Kohlenmeiler nahe aneinander gefunden haben (untiefe Gruben mit einem Durchmesser von ca. 3 Metern, mit ausgebranntem Rand und Boden). Diese Gruben wurden später aufgefüllt und darauf, sowie daneben wurden Werkstätten gebaut. Das Gerüst der Werkstätten bestand aus dicken Pfählen, die Wände aus zwei oder drei Pflöckenreihen. Auch die Seiten und das Dach eines der als Holzkohledepot dienenden Häuschen wurden mit mehreren Pflöckenreihen ausgestattet. Die frei stehenden Eisenschmelzöfen mit hohem Oberbau wurden nahe aneinander aufgebaut. (Der untere innere Durchmesser 30–40 cm; Höhe ca. 70 cm), Für [255](#) die Öfen wurden Düsenziegel (Durchmesser 40 cm) gebraucht. Einige solche Ziegel haben wir unversehrt ausgehoben.

In und neben den Werkstätten sind Ausheiz- und Schmiedeherde zum Vorschein gekommen. Einige Werkzeuge (Locheisen, Zängelchen, Ziehzange für Reifeisen) haben wir auch gefunden. Folglich: zwischen den Eisenschmelzöfen sind auch Schmieden gestanden; hingegen wurden in der Nähe unserer Eisenhütten aus der Arpadenzeit bisher noch keine Schmieden gefunden. Diese auf awarischem Gebiet, wahrscheinlich unter fränkischer Oberherrschaft arbeitende Handwerkersiedlung hat vielleicht auch die Zeit der ungarischen Landnahme erlebt. Die Angehörigen des ungarischen Stammes Kér, sowie die Grenzwächter-Schützen (ung. *lövő*, vgl. auch den Namen des Nachbardorfes *Lövő*) dürften noch im 10. Jahrhundert hieher, in die Nähe der Eisenhütten- und Schmiedesiedlung angesiedelt worden sein. Weitere Forschungen mögen darüber entscheiden, ob diese Siedlung die Zeit der ungarischen Landnahme erlebt, bzw. überlebt, oder ihre Tätigkeit noch in den früheren Jahrzehnten des 9. Jahrhunderts beendet hatte.

Soviel ist klar, dass mit der Landnahme, mit dem neuen Volkstum und Staat auf unserem Gebiet ein neuer Typ der Eisenhütte und Schmiede erschien, nämlich der von Gy. Nováki erschlossene Typ der nordostungarischen Werkstätte, der auch in Transdanubien (z. B. Veszprém; Ödenburg: Wandorfer Strasse) eine Verbreitung fand.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Filep Antal: Alaprajzi változatok a kisalföldi népi építkezés gyakorlatában

Filep Antal: Alaprajzi változatok a kisalföldi népi építkezés gyakorlatában

Sopronban a magyar népi építkezés kutatója témájához aligha foghat hozzá anélkül, hogy ne emlékezzék meg Johann Reinhard Bünkerről (1863–1914), a soproni múzeum kiváló tudósáról, aki egyfelől a Nyugat-Magyarország egykori németiségének építő kultúráját, lakásviszonyait máig forrásértékű tanulmányokban tette közzé, másfelől a kortárs magyar kutatók eredményeit is közvetítette a német szakirodalom számára.¹⁽¹⁵⁸⁾ Akár a mai, akár a történeti országterületet tekintjük, a magyar népi építkezés és lakáskultúra nemzetközi összefüggésének megrajzolásánál rendkívüli jelentősége van a Kisalföld vizsgálatának. Egyfelől a német nyelvterület, másfelől a szlovák, morva, cseh nyelvterület kapcsolatai ide mutatnak. Az eddig hazai szakirodalom azonban Pálos Ede kutatásait nem számítva alig foglalkozott vidékünkkel. Bátky Zsigmond szándéka, hogy a Kisalföldről a lakáskultúrát feldolgozó monográfiát készítsen, csak sejthető, mert rendkívül kiterjedt anyaggyűjtésén túl, néhány félmondatos megjegyzésnél többet alig publikált.²⁽¹⁵⁹⁾ Ez vezette egyetemi professzoromat, dr. Tálasi Istvánt, hogy még mint hallgatóját a Kisalföld népi építkezésének táji, monografikus feldolgozásával bízom meg.³⁽¹⁶⁰⁾ Terepmunkám és az archivális ²⁵⁶szakanyag számbavételének korai időszakában terelődött a figyelmem arra, hogy a kisalföldi falusi, mezővárosi lakosság körében, nem különben a nagyvárosaink paraszti, agrárpolgári negyedeiben milyen gyakran fordulnak elő változatos alaprajzú épületek, amelyek ugyan az átlagos hazai lakóház típusához szervesen kapcsolódnak, de annak sajátos variációi.⁴⁽¹⁶¹⁾ Jelen tanulmányomban éppen ilyen változattípusokról szeretnék beszélni, hiszen az erdélyi vizsgálatok, különösen B. Nagy Margit új eredményei is, az egész magyar nyelvterület kutatóinak érdeklődését fel kellett keltsék a bonyolultabb, összetettebb alaprajzi együttesek iránt.⁵⁽¹⁶²⁾

Kutatásunk előtt világos, hogy a Kisalföld tágabb környezetével együtt a középkori magyar, cseh, osztrák állam kialakulásának időszakában és azt követően a kelet-európai, belsőkemencés lakóháztípus elterjedési területéhez tartozott.⁶⁽¹⁶³⁾ Vidékünk a kései középkorig az ún. füstösház (Rauchstube) lakástípus körzetének része volt. Éppen a Sopron megyei Répcevisen tárták fel az Árpád-korból a belsőkemencés, egyhelyiséges lakóház maradványát.⁷⁽¹⁶⁴⁾ Bizonyosra vehető, hogy a kisalföldi falvakban is számolnunk kell a XV. századtól a többhelyiséges, külsőfűtésű, kályhás lakóháznak a parasztság körében való megjelenésével és egyre gyakoribbá válásával. A Kisalföld magyarországi területeiről erre még csak közvetve utalnak a szórványleletek, mivel tervszerű falufeltárások még nem történtek. Hazánk hasonló adottságú, azonosan fejlett egykori ²⁵⁷vidékeiről évtizedek óta vannak már adataink, feltárásaink.⁸⁽¹⁶⁵⁾ Ezek világossá teszik, hogy lakáskultúránk történeti fejlődése ugyan elevenen kapcsolódott a Közép-Európa velünk közelebbi-távolabbi szomszédságában lévő területeihez, de korántsem lehet az ún. „kultúrlejtőről” beszélni, vagy csak az ún. pozsonyi kapu közelségével magyarázni a Kisalföld fejlődését, hiszen az itt megismert recens néprajzi jelenségek is és a kikövetkeztethető XV–XVII. sz.-i állapotok is a későközépkori Bács-Szerém vidékén, Kecskemét környékén vagy Tiszántúl már szintén ismertek voltak.⁹⁽¹⁶⁶⁾ A tüzelőberendezések elemzése különösen nyilvánvalóvá tette, hogy a Kisalföld lakóházkultúrája közvetlenül kapcsolódik a Nagyalföld, Közép-, Dél-, Kelet-Dunántúl területén elterjedt ún. középmagyar háztípushoz, azzal azonos, annak valamelyest módosult helyi változata. Vö. Ethn. 1970. Progressio Insita számban idézett helytel).

Ez a háztípus szoba, konyha (előtér-kéményalj), kamra vagy szoba, konyha, szoba alapegységekből áll. A szoba fűtését a konyhába nyíló szájú kályhával vagy az ugyancsak konyhából fűtött sárkemencével oldották meg. Komárom megyét kivéve, a hagyományos paraszti kultúra felbomlásáig mindenütt

megtartották a kályhafűtést. Komárom környékén előbb kályhaszemek felhasználásával, majd anélkül készítettek nagy alapterületű szobai kemencéket, ezek a főzés, sütés funkcióit is ellátták. A többi vidéken a konyhában vagy a házon kívül, a szabadban gondoskodni kellett külön sütökemencéről és főzőhelyről. A Kisalföldre jellemző volt, hogy nagyon gyakori maradt az 1950-es évek végéig a konyha hátsó falába épített és a szomszéd telkére is kinyúló sütökemence, amelyeket mind a későközépkori alföldi ásatásokból mind a kelet-dunántúli, alföldi eleven gyakorlatból is megismert a szaktudományunk. Sopron megyében és a Kisalföld peremterületein a konyha közepére vagy a kémény alá épített lapostetejű sütökemencéket használták. Tetejük egyben főző tűzhelyül is szolgált, azon alakították ki a nyílt tűzhelyeket. A lakóházak szobái külső fűtésük lévén, mind füsttelenek voltak természetesen. A szorosabban vett Kisalföld lakóházának konyhái kályhából, kemencéből, nyílt tűzhelyről származó füstjét az országos viszonylatban is eléggé korán jelentkező, a XIX. század folyamán általánossá váló kémények távolították el. A fentebb körvonalazott kutatási területen alkalmazásuk emberemlékezetet meghaladó időben teljesen elterjedt volt, viszont ritkán találtunk olyan kormos, kátrányos tetőszekeket, padlásokat, amelyek vakkémények használatára, vagy kéménytelen, esetleg mennyezet nélküli konyhák egykori létére utaltak.

258A későközépkori szoba-konyha-kamra, háromhelyiséges alaprajzi egység az újkorra csak a föld nélküli zsellérek háztartásában maradt meg. A Kisalföldön általánossá vált az a gyakorlat, hogy a szoba, konyha, kamra vagy a szoba, konyha, szoba sorozatot továbbra is szerves egységben tartva kamrákkal, istállókkal bővítették, attól függően, hogy az építető gazdasága számára mire és mennyire volt szükség. Gyakorivá vált a jómódú kis és középparaszti gazdaságoknál, hogy az élelmiszer és háztartási felszerelést tároló „spájz” funkciójú kamra mellett külön további gabona, és abraktároló kamrát, vagy kamrákat emeltek. A gazda földjétől, a helyi takarmányozási viszonyoktól függően a lakó és tároló térrel szerves alaprajzi egységet alkotva építették meg az istállót vagy az istállókat. Ezt szinte mindenütt a szalastakarmányt tároló, sokszor pajtanagyságú szín egészítette ki. Ha az adott helyen építettek különálló pajtákat, a színek szerszám- és járműtároló helyként készültek. Hangsúlyozni kell, hogy az így kialakuló tekintélyes alaprajzú épületegyütteseket mindig egységes, összefüggő, azonos gerincmagasságú tetőszekekkel fedték.

Előfordult a Kisalföld számos egymástól távolosó pontján, hogy egy-egy telken a szoba-konyha-kamra, vagy szoba-konyha-szoba alaprajzi együtteseket egymást követően többször építették fel. Előfordult az is, hogy a gazdasági mellékhelyiségeket hasonlóan ismételve, többszörösen készítették el. Ez különösen a szegény zsellér, mezőgazdasági bérmunkás, szőlőmunkás családoknál fordult elő. Példák sorát említhetjük mind magyar, mind német, mind szlovák vagy horvát környezetből.

Közismert, hogy a helyi társadalmi, agrártörténeti, agrárétnográfiai viszonyok az ún. paraszti família intézményének, a nagycsalád rendszernek különösen kedveztek a Kisalföldön. A parasztgazdaság legteljesebb koncentrálását tették szükségessé és lehetővé a történeti fejlődés erői. A hazai kutatás nyilván nem véletlenül innét kapta a paraszti nagycsalád első részletes néprajzi felmérését, számbavételét, analízisét.¹⁰⁽¹⁶⁷⁾ Az együtt dolgozás, együttélés természetesen magával hozta a több nemzedékes együttlakást. A családoknak olykor 4 generációja élt és tevékenykedett egy udvarban, egy házban, egy fedél alatt. Nyilvánvaló, hogy ez a lakótér igényét nagymértékben megnövelte. Az építetőket több lakóhelyiséges épületek készítésére sarkallta, vagy az épület tulajdonosait házaik bővítésére ösztönözte még akkor is, ha tudjuk, hogy a férfiak legénykortól öregkorig az istállókat használták alvóhelyként.

Akár a több helyiséges épületek emelésének, akár a több szobássá bővítésnek korántsem voltak korlátlanok a technikai lehetőségei. Ebben az építészeti szerkezetek anyaga, konstrukciója (földfalak, ollóágasos, ágasfás szelemenes, vendégszelemenes tetőszekek) mellett elsősorban és legfőképp a tüzelőberendezések szerkezete, technikai megoldása korlátozta egyaránt mind az építőket, mind az építetőket. (Hiszen minden

lakóhelyiséget külső fűtésű kályhával melegítettek, ²⁵⁹s mindegyik kályhának vagy konyhába vagy fűtő előtérbe kellett nyílnia, s gondoskodni kellett a füst elvezetéséről.) Miután Sopron megye archaikus vidékeit nem számítva mindenütt a konyha volt egyben a lakószoba vagy szobák bejárata, egy konyhából legfeljebb két szobát fűthettek, hiszen csak egysoros alaprajzú épületeket emeltek. Ha a szoba, konyha, kamra vagy szoba egységeket mechanikusan többszörözik, a gazdasági helyiségektől kerülnek célszerűtlenül messze a lakók. Ha a lakó és gazdasági helyiségek együttesét ismétlik egymás után, szintén célszerűtlenül alakul az udvar beosztása s a benne való élet. A közös háztartást, ételmezést vezető, ún. egy kenyéren élő családok felesleges megterhelését jelentette volna a kihasználatlan konyhák építése.

A lakóhelyiségek lehető legteljesebb koncentrálását a lakó és gazdasági rendeltetésű épületrészek legteljesebb elválasztását, de ugyanakkor egységes alaprajzi rendszerbe foglalását az *L* alakú épületek, helyi szóval keresztházak kialakítása tette lehetővé. A közép- és gazdagparaszti szinten élő, de nagycsaládi keretek között gazdálkodó és lakó famíliáknak ez nyújtotta a legkedvezőbb feltételeket. Felépítették a telek hosszanti oldalán a szoba, konyha, szoba együttest, amit a megnövekedett térigények kielégítésére az utcával párhuzamosan az előbbi részre merőlegesen csatlakozó szárnyal bővítettek. Számításba kell venni azt is, hogy az egyes helyiségek méreteit lényegesen megnövelhették. A külső fűtésű szobai kályha miatt természetesen az oldalszárnyban fekvő lakóhelyiség mellé is előteret, vagy konyhát kellett építeniök. Az ilyen épületeknek ennek megfelelően több csoportját lehet megkülönböztetni. Van példa arra, hogy az utcai szárnyban csak kis közlekedő előtér van, előfordul az is, hogy itt is van konyha, de nem egy esetben csak az utcai szárnyban van a főző, sütő, fűtő funkciójú helyiség. Például Halászi községben, Győrött olyan házat találunk, ahol az oldalszárny szobáját átjáróval kapcsolták a hosszanti épületszárnyhoz. A halászi házat figyelemre méltóvá teszi számunkra az, hogy az átjáró egyszerre nyílt az utcára is és a másik végén az udvarra. Nyilván nem véletlen az, hogy pitvarnak nevezték tulajdonosai. Halásziiban, Győrött falazott kaminkéményen át fűtötték egykor a kályhát az átjáróból. Börcsön az egyik háznál az átjárót 4 pillérré állított boltozott szabadkéménnyel bővítették, de főző funkciója nem volt sohasem, sőt valaha közvetlen ajtó vezetett az átjáróból a konyhába.

Sajátságos, hogy egy településen belül is előfordult, hogy az utcai szárnyba normális vagy nagyobb méretű konyha épült be. Börcsön, Markotabödögén sikerült részletesebben is dokumentálnom ilyen épületeket (Sajnos, az eddig készített műszaki felmérések kis részét dolgozhattuk fel kellő szintű rajzban még pedig költség-előirányzat hiányában.) Nagyon gyakori volt, hogy az ilyen épületek utcai szárnyban fekvő konyhájába is két bejárat vezetett, az egyik az utcáról, a másik pedig az iménti módon az udvarról. Mind ennél, mind a fentebb már leírt átjárós háznál lehetővé vált teljesen elkülöníteni a házhoz jövők személyforgalmát a teherforgalomtól, a szekérral, talicskával való közlekedéstől. Meg kell jegyezni, hogy különféle okokból nagyon sok helyen az utóbbi egy-két évtizedben másodlagosan lezárták, befalazták a konyhák, átjárós utcai ajtajait, helyükre ablakokat építettek be. Az így lezárt teret többnyire kamrákként vették igénybe. Említésre érdemes, hogy az utcára szolgáló konyhaajtók is a Kisalföldön hagyományos szimpla, egyszárnyú, kéttáblás megoldásúak voltak. Vagyis az ajtószárny felső részét külön ki lehetett nyitni, hogy ezáltal növekedhessék a konyhatér világossága is, szellőzése is.

²⁶⁰A keresztszárnyakban levő szobáknak általában sarkos ablakelrendezése volt, de nem volt az sem ritka, hogy két ablakuk a kályhával átlósan ellentétes sarokhoz közel az utcai homlokzatba volt beépítve. A keresztszárnyak szobáinak udvarra néző hosszanti falába középpütt vagy a kályhához közelebb eső félben szintén vágtak be egy-egy ablakot, (ezek többnyire kisméretűek voltak), hogy az udvar teljes terét szemmel tarthatta a ház gazdája mögüle. Különösen jó rálátás nyílt ezekből a színekre, istállókra, kamrákra.

Külön kell szólnunk arról, hogy az utcai homlokzat belső alaprajzi tagolódásától függetlenül két típusa

alakult ki lakóházainknak. Az egyik esetben az utcai homlokzat egységes, megbonthatatlan síkban épült, a másik esetben a homlokzatot tagolták. A lakóépület hosszanti szárnyának végfalához képest az oldalszárny homlokzatát 1–3 méterrel hátrább építették fel. Az így kialakított homlokzat lehetővé tette, hogy mindkét utcai szobában a sarkos bútor elrendezésnek a legmegfelelőbbben építhessék be az ablakokat (így biztosíthatták egy, az utca tengelyébe nyíló ablak beépítését a hosszanti szárny első szobájában is), valamint az oldalszárny konyhájából vagy előteréből a hagyományoshoz közelálló módon nyithattak ajtót a hosszanti szárny utcai szobájába, vagy a mögötte épített konyhába, de a legrosszabb esetben is az oldalszárny és a hosszanti szárny udvari bejáratai egymás közvetlen szomszédságába kerülhettek. Mindkettőt egyaránt védhette a szélesen kiugró tetőszél, tehát az egyes épületraktusok között esőtől védett kapcsolat létesülhetett. Az épületegyüttesek ilyen kiképzése az utcai homlokzatokon szintén (sokszor tornácoszloppal is hangsúlyozott) védett bejárat kialakítását tette lehetővé. Az ilyenformán tagolt homlokzatú lakóházak esztétikai megjelenése is rangosabb, értékesebb lehetett. Fehértón, Markotabödögén láttuk szép példáikat.

Vizsgálataink során találtunk arra is példát, hogy ezek a lakóházak egyszerre, egy ütemben épültek ki, de arra is volt, példánk, hogy a hosszanti épületraktus építése legalább 20–30 évvel megelőzte az oldalraktus építését, ami a generációs létszám növekedésére utal. Talán az utóbbi eset nevezhető általánosabbnak.

Kutatásunk időszakában (1957-től) már hosszabb ideje rohamosan csökkent az ilyen lakóházak száma, mivel a nagycsaládi szervezet szerepe, jelentősége csökkent, vagy teljesen megszűnt, ami a múlt század utolsó harmadától az udvarközösségek felbontásához vezetett. A régóta polgárosodó parasztságú községekben a kis családoknak megfelelőbb, egyszerűbb alaprajzok váltak kedveltekké. A hirtelen meggazdagodó, korábban konzervatívabb peremvidékeken viszont a 19. sz. végén még a kisvárosi romantikus, eklektikus építő stílussal párosulva is ilyeneket építettek. A legutóbbi évekig tartó egykori gyakoriságukat néhány község összefüggő faluképe helyenként szinte még napjainkban is őrizte (Fehértó, Markotabödöge, Börcs.) A mellékelt rajzanyag helyesebb értékelése miatt itt kell megjegyeznünk, hogy a gazdag paraszti gazdaságok visszaszorulása, a kollektív, nagyüzemi mezőgazdaság termelésének kibontakozása miatt már az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején sem találhattunk épségben gazdasági épületrészeket. Házanként sokszor 20 méternyi, vagy annál is hosszabb szakaszon lebontva találtuk az istállókat, magtárakat, színeket. Csak az új gazdálkodási rendhez továbbra is szükséges háztáji állatok számára tartottak fent egy-egy istállót, kisebb kamrát.

Ezt az épületelrendezési módot, mint a középső országrész szélesebb körben általánossá vált külsőfűtésű, cserépkályhás vagy sárkemencés szoba-konyhás alapegységű háztípusának fejlett variánsát érintette már irodalmunk 1910-ben [261](#) (Pálos Ede i. m.), de a legutóbbi időkig részleteiben nem elemezték. Az itt bemutatott rajzok önmagukban is bizonyítják e variáns szélesebb körű XVIII–XIX. sz.-i meglétét. Röviden utalhatunk arra, hogy az egykorú falutérképek, leltárak archiválisan is alátámasztják szélesebb körű használatukat. A recens emlékezeti adatok, de saját megfigyeléseink is arra vallanak, hogy a XVIII–XIX. század legjobb életszínvonalon élő paraszti rétegeihez a paraszt-polgár réteghez, vagy az éppen polgárosuló elemekhez köthetők. Jogosan feltételezhetjük, hogy már a XVII. században is álltak ilyen épületek. Erre vall Pálos Ede tanulmányának gerendaanyaga is.

Háztípusunk történeti-társadalmi értékelése szempontjából nem érdektelen, hogy a hazai plebejus, protestáns értelmiség sajátos alakja, Sopron költő-püspöke, Kis János Rábaszentandráson, éppen ilyen lakóházban született. [11\(168\)](#) Egy esetben a község jómódú, de hagyományos életformát folytató kovácsmestere, (illetve feleségének szintén e mesterséggel foglalkozó ősei) éltek ilyen épületben (Börcs).

Sajátos vonás, hogy azokban a községekben találtuk a legtöbbször ezeket az épületeket, amelyek középkori települési kontinuitása jelentősebb törést nem szenvedett, vagy ahol a területek lakossága viszonylagosan nyugalomban, folyamatosan tömörült. Nyilván nem volt véletlen az sem, hogy szinte kivétel nélkül mindig a községek központi magjában voltak fellelhetők az ilyen alaprajzú épületeink. E házak közvetlen megfelelői a Kisalföld belső területén fekvő jelentékeny múltú városaink földműves, kispáros negyedeiben is előfordulnak, mint például Győrött vagy Magyaróvárott, vagy a Csallóközben Somorján, Csütörtökön, Dunaszerdahelyen, de a peremvidékek kispárosai is sok variánsát őrizték meg.

Vannak adataink arra, hogy az egykorú uradalmi központokban szintén sok e típushoz tartozó vagy ehhez közelálló épületet emeltek. Magam, kutatásaim egyik előkészítő terepjárásán 1960-ban Eszterháznál-Fertődön még többet láttam 1967-ben sajnos már elpusztultak, mire dokumentálhattam volna. Megjegyzésre érdemes az is, hogy hajdani kispáros, nemesi lakóházak is ilyen jellegűek voltak. Például szolgálhat erre egy Rápcakapiban a legutóbbi években lebontott nemesi lakóház, amely a Markotabödögére vezető út és a főutca sarkán állt az ev. templommal szemben. Beosztása, rendszere, építőanyaga és építőszerkezetei teljesen a helyi hagyományokhoz igazodtak, így formailag sem különbözött a környező gazdaházaktól. Egykori rangjára, szerepére egyedül helyiségeinek, s legfőképp gazdasági rendeltetésű épületrészeinek száma hívta fel a figyelmet. Itt kell utalni arra, hogy ez az alaprajzi típus szélesebb körű elterjedése miatt is, de a jobb beépítés, térkihasználás biztosítása révén is a szerényebb anyagi viszonyok közötti csoportokat sokszor a kisebb épületeknél analógiás módon számos egyszerűbb variáns készítésére ösztönözte, de ezekkel most nem foglalkozunk, csakúgy mint a szomszédos régiókra gyakorolt hatásával sem tudunk most számot vetni.

Sopron szűkebb környezetében nem egy a fenti példáinkra emlékeztető épületet figyelhetünk meg. Különösen Fertőrákosra gondolok, de magából [262](#)Sopron külső övezetéből is van a Rákoson látottakhoz hasonló házra adat (Vö. Miskolczi-Padányi-Gulyás-Tóth i. m. 81., 82. képeivel). Véleményünk szerint azonban éppen az átjáró, konyha hiánya miatt nem beszélhetünk arról, hogy ezek azonosak lennének a Moson, Pozsony, Győr egykori megyék területéről megismert, itt fentebb tárgyalt épületekkel. Ez persze nemcsak formai, hanem funkcionális különbségeket jelent, tehát annál inkább jelentőséget kell tulajdonítanunk az eltéréseknek. A soproni, Sopron környéki épületek e különbségei is felhívják a figyelmünket arra a korábbi megfigyelésünk helyességére, hogy Sopron városa, de közvetlen környéke is a kapitalizmus időszakáig a Kisalföld népi műveltségének alakításában nem játszhatott nagy szerepet. A Fertőtől délre húzódó Nagyerdő rendkívül konzervatív településtömbje szegény irtványfalvaival elszigetelte a Kisalföld belsőbb vidékeitől. A kisalföldi népi műveltség központjának szerepét ezért Győr és Komárom kellett, hogy vállalja. Fel is lehetjük mind a paraszti, mind az iparos negyedeikben a most vizsgált megoldás különféle variánsait (pl. Győr-Újváros: Kossuth-utca).

Végezetül szólnunk kell arról, hogy a fenti alaprajzi megoldású épületeket könnyen nyomon követhetjük Ausztria és Szlovákia azon területein, amelyek az egykori Magyarország kisalföldi szakaszába esnek. Hiszen mind a mosoni német anyanyelvű parasztság Észak-Burgenlandban, mind a Délnyugat-Szlovákia, hajdani Nyitra-Pozsony megyei alföldi fekvésű szlovák (esetleg egykor német vagy horvát) parasztsága azonos gazdasági, társadalmi keretek között élt, életmódjuk, kultúrájuk évszázadokon át a középkori államkeretek kiépülésétől együtt, konvergensen fejlődött. Sajátságos, hogy jóval több és közelebbi analógiát sorolhatunk fel a pozsonyi hegyaljai kis városokból, mint Sopronból, vagy a szomszédos településekből. Kupeczkynek, a nagy barokk festőnek bazini szülőháza is legalábbis jelenlegi formájában közvetlenül az oldalszárnyában konyhás, és az utcáról a konyhába vezető ajtóval rendelkező épület.[12\(169\)](#)

Úgy véljük, hogy Alsó-Ausztria hozzánk közelebb eső, hasonló adottságú, bécsi-medencebeli, Duna-Morva

közötti területein is mind a recens, mind a történeti anyagban típusunk számos analógiáját, párhuzamát lelhetjük fel, bár a korán birodalmi központtá váló császárváros a környezet paraszti fejlődésének léptékét, lehetőségeit nagyon kedvezően befolyásolta, s a korai falusi polgárosulás megerősödéséhez vezetett, ami gyakran a hazai, nemesi kúriák színvonalára fejlődő paraszti otthonok építéséhez vezethetett. Viszont Morvaország déli, délkeleti területén mind a falvak, mind a kisvárosok a XVIII–XIX. századig nagyjából a magyarországi viszonyok léptékében fejlődtek. A cseh-morva iparosodás ugyan differenciálón hatott, de éppen morva Slovacko területén mérsékelt volt ez a hatás. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a cseh néprajzi kutatások XIX. századi kibontakozási szakaszuk óta az itt tárgyalt lakóház típushoz számos részletben hasonló, sokszor apró rész megoldásokban is megegyező alaprajzi variációkat tártak fel. Hangsúlyozni kell, hogy e házak, lakások kivitelezésében, építészeti formálásában is nagyon sok azonosságot figyelhetünk meg. Egyes objektumok összetéveszthetően hasonlóak voltak. Az elemző összehasonlításra kiváló alkalmat nyújtó közlemények száma a legutóbbi időben is jelentősen gyarapodott mind az etnográfusok, mind az építészek [263](#) érdeméből. Hajlamosak vagyunk arra, hogy közvetlen népi érintkezéseket is feltételezzünk. Ennek a középkorig visszanyúlóan adottak voltak a gazdasági, társadalmi, kulturális lehetőségei, keretei. [13\(170\)](#) Közismert az is, hogy a magyarországihoz képest túlnépesedett osztrák, cseh tartományokból számos építőmester specialista keresett munkát hazánkban, viszont jelentősebb szerepük paraszti szinten csak a XIX. században bontakozott ki. Az itt érintett épületeknek pedig java része még a helyi, autochton, paraszti specialisták munkájaként született. Ez is arra ösztönöz bennünket, hogy a bonyolultabb alaprajzi típusú épületeink kialakulását, gyökerét a későközépkorban, az újkor elején keressük, abban a korban, amikor falvaink, mezővárosaink életét a kései feudalizmus kedvezőtlen hatású, magyarországi változata még kevésbé alakította át. Noha az osztrák, cseh-morva fejlődés akadálytalanabban futotta be a maga útját, a későközépkorig visszanyúló sok egyéb azonosság, kapcsolat a most tárgyalt példáival együtt az intenzívebb közös kutatást és a rendszeres egybevetést, együtt tárgyalást tesz egyetemes kötelességünké. Ha sikerült fejlődésünk konvergens vonásaira ezen az egy ponton is felhívni a figyelmet, talán már közelebb is juthatunk közös feladataink megoldásához. [14\(171\)](#) Az etnográfus kutatónak szebb, nemesebb feladata korunkban nem lehet, mint az, hogy felfedje, rendezze, megismertesse „végre közös dolgainkat.” Ezekkel az analógiákkal is kutatásunkat ebben az irányban szerettem volna befolyásolni. [15\(172\)](#)

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Pröhle Jenő: „Miért nem vették fel Petőfit a soproni iskolába?”

Pröhle Jenő: „Miért nem vették fel Petőfit a soproni iskolába?”

Petőfi kapcsán minden fontos, írja Kovács József László, s ez igaz, de ebből nem következik, hogy Bodolay Gézának, aki Petőfi diáktársaságairól írt takaros könyvet, Petőfi öreg barátjáról vagy Petőfi diákpályájáról szóló részletekkel, különösen e diákpálya egy üres foltjának tisztázásával kellett volna lapjai vagy ívei számát szaporítania, mint ezt bírálója számonkéri tőle (SSz. 1975, 381).

Ám ha K. J. L. jónak látta felidézni Dienes András könyvéből Ruhmann Jenő és Csatkai Endre beszélgetését (Dienes András: A legendák Petőfije, Bp., 1957, 83), elhagyván azokat a kérdőjeleket, amelyeket maga Dienes tett mögéje [264](#)(i. m. 84, 86, 89), akkor nincs más mód, az egész (meddő) témát fel kell göngyölni:

1. Kezdjük Petőfi (ezentúl P., akkor még Petrovics) oldaláról. P.-nak a soproni líceumba való felvételéről

két időpontban eshetik szó. Az első próbálkozásról (ha egyáltalában volt ilyen), a katonaság előttről (1839. szeptember elején) csak visszaemlékezésekben történik említés. Nagy Imre, a P. katonakorából fennmaradt egyetlen levél címzettje, mikor e levelet kiadta, úgy tudta, hogy P. „tanulmányait szintén Sopronban lett volna folytatandó”, de társai számára váratlanul állt be katonának (Vasárnapi Újság, 1866, 23. sz. 279). P. másik barátja, Sass István, még később úgy véli, hogy a körülményekre is emlékezik: „Bizonyítvány hiányában itt hiába kopogott” (i. h. 1883, 52. sz. 842). Az emlékezőknek tulajdonított hitelességtől függ, hogy megtörténtnek tekintsük-e ezt a kísérletet, de ha hiteleseknek fogadjuk el őket, akkor ez cáfolata az olyan elméleteknek, mintha P. a katonai dicsőség, netán Kisfaludy példájának vonzásában jött volna Sopronba.

A második kísérletre (1841 szeptemberében) – szerencsére – pontos forrásunk van; maga P. ír erről Szeberényi Lajos nevű, nem éppen hűséges barátjának Pápán, 1842. július 7-én kelt levelében, ilyenképpen: „... Mohácsról... Sopronba értem. Itt tanulni akartam, de nem volt semmim s «ex nihilo nihil» onnan Pozsonba mentem; itt is úgy jártam; végre innen Pápára...”. E levelet Szeberényi füzetében (Néhány év Petőfi életéből. Szeged, 1861) kiadta s mindaz, amit erről azóta írtak és beszéltek, nem megy túl semmivel sem P. fenti precíz helyzetjelentésén: P. egyetlen zokszót sem ejt, az ügyet természetesnek tartotta. Világos: Sopronban, majd Pozsonyban a bizonyítvány (és talán az anyagiak) hiánya volt a döntő, Pápán Tarczy Lajos támogatásával kapott ideiglenes felvételt.

2. Az iskola szempontjából: A Berzsényi gimnázium könyvtárának egyik polcán ma is megvan az a néhány száz bizonyítvány, amelyeket a nem az alsó osztályokba, első ízben felvett tanulók hoztak magukkal mindenünnen az ország, sőt a monarchia iskoláiból. Ezeket Hetyésy László tanévenként kötegekbe rendezte (1786-tól az 1840-es évekig) és listába szedte. E gyűjtemény létezésével is bizonyítja, milyen súllyal esett latba a felvételnél a korábbi iskola igazolása. Hogy voltak, akiket bizonyítvány híján is felvettek, az bizonyos. Hetyésy László naplójában olvashatjuk, hogy mint igazgató 1834-ben Lumniczer Sándort, a budapesti egyetem későbbi neves sebészprofesszorát atyja és instruktora, Kleeblatt Hermann jelenlétében vizsgáztatta és ezen az alapon vette fel a retorikai osztály alsó évfolyamába. Lumniczer Sándor írása nincsen az említett gyűjteményben.

A felvétel a mindenkori igazgató hatáskörébe tartozott. P. esetében az egész felvételi eljárást P. és az igazgató közti beszélgetésként képzelhetjük el és, ha szabad P. majdnem egy évvel későbbi levelének nyugodt tónusából következtetnünk, e beszélgetés nem lehetett hosszú és heves. Az igazgatói tisztet az 1839/40. és 1841/42. tanévekben (tehát a két jelentkezés idején) Halasy Károly, a megelőző és a közbeeső tanévekben Hetyésy László viselte. Az alapos tudásáért és szorgalmáért elismert és szigoráért rettegett Hetyésy naplójának fennmaradt része nem ér el a kérdéses évekig, Halasy pedig valószínűleg sohasem vezetett naplót. Mindenképpen kétséges, belekerült volna-e még ilyen nem hivatalos feljegyzések közé is egy akkor nagyon jelentéktelennek látszó eset megemlézése: egy tanulmányait igazolni nem tudó, anyagi támogatásra szoruló **265**volt-katona, volt-színész jelentkezése, aki mögül a második eset idejéig eltűnt az 1839-ben még bizonyos háttérrel alkotó rokoni-baráti kör.

Még valószínűtlenebb, hogy P. ügye az iskola akkori fenntartó és felügyelő hatóságának, a soproni evang. gyülekezetnek bármelyik szervét is foglalkoztatta volna. Ennek ellenére a gyülekezet levéltári anyagának számbajövő részét átvizsgáltuk, eredmény nélkül.

3. Végül a legkényesebb oldal: Dienes András interjúja Csatkai Endrével, aki Dr. Ruhmann Jenővel, a líceum ny. igazgatójával folytatott beszélgetését idézi. E szerint neki [t. i. Ruhmann Jenőnek] *tudomása van* arról, miért nem vették fel Petőfit a soproni iskolába. A líceum, mondta R. J., *attól tartott*, hogy ez az

obsitos meg fogja bontani az iskolai fegyelmet és ezért elutasította a jelentkező költőt. ...Nem szívesen beszélt erről: engem egyenesen arra kért, hogy Petőfi soproni tartózkodását összefoglaló munkámban ezt a tőle hallott *adatot* ne említsem.” (Dienes, i. m. 83; kiemelések tőlem. P. J.)

Amikor Ruhmann Jenő 1907-ben mint pályáját kezdő tanár Sopronba került, az 1840-es tanári karnak már az utódai sem éltek itt; Hetyésy 1851-ben, Halasy Károly 1853-ban meghalt; P. sárszentlőrinci tanárának, a csak 1853 óta itt működő Lehr Andrásnak a veje, Gombocz Miklós, a gimnázium nyug. igazgatója (Zoltánnak, a nyelvésznek és Endrének, a botanikusnak az atyja) már Budapesten élt. Teljesen légből kapott feltételezés volna azt hinni, hogy Ruhmann Jenő valamilyen szájról-szájra közvetített „titkot” kapott, őrzött és sugott volna tovább. De figyeljünk csak a fenti szöveg stílusára pontosabban és rögtön kiderül: nincs itt semmi titok, nincsen „adat” sem, csak egy egészen iskolás, (ha úgy tetszik, tanáros) lapos közhely: az ördög a tömjénfüsttől, az iskola az obsitostól fél, különösen, ha az utóbbi még költő-gyanús is. Elképzelhető, hogy van igazgató, aki ezt a félelmet hivatalos írásban, adattá rögzíti?

Csatkai Ruhmann Jenővel legkésőbb 1947-ben beszélgethetett, mielőtt Petőfi Sopronban című munkáját (Sopron, 1948) megírta. (Ruhmann Jenő maga állítólagos adataról sem az iskolában, sem irodalmat kedvelő családjában soha senkinek nem szólt.) Dienes Csatkai-interjúja R. J. halála után 1955-ben, tehát legalább 8 évvel később kelt. Ruhmann Jenő beszélgetés közben is pontosan fogalmazott, kérdés, hogy Csatkai pontosan idézte-e szavait. A jelen sorok írója szerint Ruhmann Jenő nem azt mondta, hogy „tudomása van”, hanem, hogy tudja, ezt pedig bizvást mondhatta, ha pusztán következtetéssel jutott megállapításához. (Erre a lehetőségre Dienes is rátapintott kérdés formájában, i. m. 89). Csatkaitól is aligha az „adat” közlésének mellőzését kérte, hanem a téma feszegetéséről igyekezett lebeszélni.

Bizonyos, hogy P. felnemvétele nem szégyene az iskolának. „Nem a nagy magyar költőt utasította el a líceum, hanem egy ismeretlen obsitoskatonát” mondta Németh Sámuel Dienesnek (i. m. 84). Szégyen lett volna, ha a *költőt* nem fogadta volna be, de hogy szívvel és mélyen befogadta, azt adatok tömege bizonyítja (SSz. 1974, 97–126).

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

266 SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet alakulása 1974-ben és 1975-ben

Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet alakulása 1974-ben és 1975-ben

Beszámolóink ezúttal (vö. SSz. 1974, 370–372) a két utolsó esztendő képzőművészeti eseményeit foglalja össze. Ezek a lüktető hétköznapiak sodrában esetleg feledésbe is merülhetnek. Képzőművészeink alkotó munkájának eredményei érdemesek a feljegyzésre. A város festői és szobrászai, többszörös szakmai

elismeréssel kísértén, kiállításaiikkal jelentősen járultak hozzá a megye, de szűkebb hazájuk, a város kulturális programjához. Az országos tárlatokon, sőt a külföldi rendezvényeken való megjelenésükkel és eredményeikkel pedig városunknak tekintélyt szereztek.

Kiemelkedő rendezvényük, a megyei alkotókkal együtt, az évenként bemutatott Kisalföldi Tárlat. A közös megyei kiállítások szemmel láthatóan bizonyítják azt a színvonalemelkedést, amelyet a megnyitóbeszédék és kritikák is jeleznek. A tartalmukban és formájukban változatos alkotások, a valóságból, az emberek mindennapi életéből vagy a természet világából merítik témáikat, ezeket különböző felfogásban alakítják át gondolataik, érzelmeik tolmácsolása céljából.

A III. Kisalföldi Tárlatot 1974 novemberében mutatták be Győrött, a Xantus János Múzeum képtárában. Ez alkalommal Breznay József festőművész utalt a tárlat értékére és hagyományt teremtő feladatára. A soproni alkotók közül Békés Imre, Gáspárdy Sándor, Giczzy János, Kéky Éva, Rázó József, Renner Kálmán, Sulyok Gabriella és Sz. Egyed Emma vettek részt a kiállításon. Valamennyien a Képzőművészeti Alap tagjai, illetve közülük ketten, Békés Imre és Kéky Éva, az Alap tagságára javasoltak.

A következő évben, 1975 novemberében, Sopronban nyílt meg a IV. Kisalföldi Tárlat, amelyen újabb műveikkel ugyancsak a fentiek jelentkeztek. Kéky Éva kivételével, aki időközben Szombathelyre költözött. Mindkét alkalommal Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán kisplasztikai munkáikkal gazdagították a bemutatót. Ők a megyében az éremművészet egyedüli képviselői. Megnyitó beszédében Z. Szabó László író annak a véleményének adott hangot, hogy a tárlat anyaga a mai magyar képzőművészet sajátos vonásait hordozza, a közvetlen környezet motívumaival. A Kisalföldi Tárlat értékelésének jeleként, a II. Kisalföldi Tárlat anyagát 1974. márciusában a szombathelyi Savaria múzeum is bemutatta.

Megyénk második, a tavasz folyamán mindkét városban látható, jelentős kiállítása, a felszabadulásunk évfordulója emlékére rendezett Felszabadulási Tárlat volt. Azok a pályaművek kerültek itt bemutatásra, amelyek a megyei pályázaton díjat nyertek s azok a művek, amelyeket a beérkezett pályamunkák közül a zsűri kiállításra alkalmasnak ítélt. Az 1974. évi pályázaton díjat nyertek Borbély Ferenc és Giczzy János. Kiállításra kerültek Békés Imre, Gáspárdy Sándor alkotásai. Az 1975. évi pályázaton pedig Sulyok Gabriella, Sz. Egyed Emma, Giczzy János és Széll György munkáit díjazták, Borbély Ferenc, Fejér Zoltán, Gáspárdy Sándor, Renner Kálmán és Szüts Szabó Sándor festményét, rajzát illetve érmeit állították ki.

A Hazafias Népfront és a Városi Tanács rendezésében nyílt meg 1975-ben, a város felszabadulásának 30 éves fordulójára emlékére és tiszteletére a soproni [267](#) képzőművészek jubileumi kiállítása. A jubileumi ünnepségek rendezőbizottságának meghívása alapján tíz képzőművész, részben korábbi, részben újabb alkotása volt látható a Festőteremben. A kiállítás rendezése és a 24 oldalas katalógus méltó volt a jubileumi alkalomhoz. Valamennyi kiállító egy-egy alkotását tartalmazta, arcképeivel és munkássága eddigi eredményeinek ismertetésével. A katalógus kiadását a városi tanács vállalta. A kiállítók Békés Imre, Borbély Ferenc, Gáspárdy Sándor, Giczzy János, Rázó József, Renner Kálmán, Sulyok Gabriella, Sz. Egyed Emma, Szakál Ernő és Szarka Árpád voltak.

Városunk 1975-ben vendégül látta a megyei pedagógusok kiállítását, amely eddig mindig Győrben nyílt meg. Ezen a város képzőművészeti tevékenységgel foglalkozó nevelőinek nagyrésze vett részt. A budapesti Országos Pedagógus Képzőművészeti kiállításra Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor és Rázó József festménye, illetve érmei jutottak el.

A Képzőművészeti Szövetség Területi Szervezetéhez tartozó szövetségi és alaptagok alkotásainak seregszemléje, az időszakonként megnyíló Északdunántúli Képzőművészek Kiállítása, amelyen öt megye

kiállítói között rendszeresen látható valamennyi soproni, a szervezethez tartozó, számszerint nyolc művész munkája. Erre került sor 1974 tavaszán Székesfehérvárott, a Csók István képtárban.

Még 1974 nyara előtt rendezte a győri Xantus János Múzeum a megyénkből elszármazottak kiállítását „Tisztelgés a szülőföldnek” címen. A Sopronból eltávozottak közül Hertay Mária, Richly Zsolt, Kunt Ernő és Sulyok Gabriella küldték el műveiket.

Más városokban, az évenként ismétlődő tárlatokon is gyakran szerepelnek soproni képzőművészek. Így 1974-ben a vásárhelyi Őszi Tárlaton Sulyok Gabriella, a Szegedi Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán, a balatoni Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma, Giczzy János, Gáspárdy Sándor és Renner Kálmán, a sárbogárdi Grafikai Kiállításon Gáspárdy Sándor, Giczzy János, a IV. Kisplasztikai Biennálén 1974-ben és 1975-ben Pécsen Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán. A vásárhelyi tárlaton 1975-ben Sz. Egyed Emma és Sulyok Gabriella, a szegedi Sz. Egyed Emma. A keszthelyi VI. Balatoni Nyári Tárlaton Sz. Egyed Emma, Gáspárdy Sándor, Giczzy János jelentek meg alkotásaikkal. A szolnoki festészeti Triennálé egyik tagja 1975-ben Giczzy János volt. A budapesti Műcsarnokban rendezett felszabadulási jubileumi képzőművészeti kiállításon 1974-ben Sz. Egyed Emma és Giczzy János, a Nemzeti Galéria kiállításán a budai várban pedig Renner Kálmán munkáit állították ki 1975-ben. A miskolci Országos Rajzkiállításon, mindkét évben Sulyok Gabriella szerepelt.

A Képzőművészeti Alap megbízása alapján Sz. Egyed Emma Bors Lászlóról készített mellszobrát 1974-ben avatták fel a Bors Lászlóról elnevezett soproni általános iskola előtt.

Néhány alkotóművésziünk gyűjteményes kiállításának is tanúi lehettünk. Időrendben: 1974-ben Renner Kálmán a Budapest I. ker. Művelődési Házban, és a celldömölki Művelődési Központban, 1975-ben Szarka Árpád (és a Sopronból elszármazott Stöckert Károly szobrászművész) a soproni városi TIT rendezésében a Festőteremben, ezt követően a győri városi tanács rendezésében a győri Műcsarnokban. Sulyok Gabriella Budapesten a Körszínház rendezésében, a színház előcsarnokában. Gáspárdy Sándor a megyei TIT rendezésében Sopronhorpácson, a győri városi tanács rendezésében a győri Műcsarnokban, majd a soproni Járási Hivatal rendezésében a fertődi kastélyban és Fertőszentmiklóson.

268Városi képzőművészeink a nemzetközi kiállításokon is számottevő sikereket értek el. Az Új Magyar Éremművészet bemutatóján, amelyet a Nemzeti Galéria rendezett Varsóban és Berlinben, Renner Kálmán vett részt. A II. Nemzetközi Dante Biennálén Ravennában pedig Sz. Egyed Emma. A FIDEM nemzetközi éremkiállításán, Krakóban Renner Kálmán, akinek érmeivel néhány neves múzeum is gyarapodott ezekben az években (Koppenhága, Osló, Moszkva, Drezda, Stockholm). A Pannonia '75 nevű Nemzetközi Képzőművészeti Biennálén meghívott művészként Sz. Egyed Emma és Giczzy János állítottak ki. Giczzy János elnyerte a Biennálé egyik díját. E rendezvény kétévenként Északkelet Szlovénia, Burgenland és Nyugat-Dunántúl művészei közül válogatja a kiállítókat.

Az Észak-dunántúli Területi Szervezet kétévenként jelöl tagjai közül művészeket, akik kölcsönösségi alapon, a krakkói Képzőművészeti Szövetség kiállító termében mutatkoznak be. A négy magyar festő egyike a Galeria Pryzamatában 1975-ben Giczzy János volt, akinek Jegyesek című alkotását megvásárolták. Ugyanő két hétig volt vendége a nemzetközi művésztelepnek Czhou-ban és állított ki a telep művészeivel Czhou, Tarnovo és Krakó városokban.

Más természetű elismerések is kísérték képzőművészeinket. Sz. Egyed Emma 1975-ben éves társadalmi ösztöndíjban részesült. A Soproni Szemlében (1975, 1., 2. szám) Renner Kálmán érmeit és plakettjeit ismertette Tompos Ernő. Szakál Ernő szobrászművész restaurátori munkásságáról az 1974-ben feltárt

középkori szoborlelettel kapcsolatban a szakirodalom és több sajtóorgánium elismerően szólt. Borbély Ferencet és Szarka Árpádot a Területi Szervezet alaptagságra javasolta. Békés Imre kisfilmjeivel díjat nyert. Giczzy Jánost a Képzőművészeti Szövetség tagjai sorába választotta. Gáspárdy Sándor a Munkaéremrend ezüst fokozata kormány kitüntetésben részesült.

A 700 éves Sopron ünneppsorozatának előkészítésében a szervező bizottságok tagjaiként vesznek részt a képzőművészek. Javaslaikkal, elképzeléseikkel, a kiállítások rendezésének előkészítésével segítik a jubileumi év ünnepeinek megszervezését.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Légrádi Imre: A Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakiskola jubileuma

Légrádi Imre: A Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakiskola jubileuma

A soproni Széchenyi István Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskola 1976. március 26-án ünnepelte meg államiosításának 100. évfordulóját.

Mint jubileumi évkönyvében is olvashatjuk, 1875. december 26-án írta alá Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter azt a szerződést, amellyel az iskola elődjét, a községi főreáltanodát állami kezelés alá veszik. A szerződésben foglaltak 1876. január 1-én léptek érvénybe.

Az iskola ötnegyed százados működése alatt tanítványok sokaságát bocsátotta szárnyra, s most emlékezni és ünnepelni hívta azokat, akik még felkereshetik az Alma Matert.

A díszünnepély a Petőfi Színházban zajlott le, délelőtt 10 órai kezdettel. Elnökségében a város és az MSZMP vezetőségének, a Megyei Tanácsnak, illetve más, az iskolával kapcsolatban álló szervnek képviselői foglaltak helyet. Tóth Ferenc iskolaigazgató köszöntő szavai után Jankovits György, a megyei művelődésügyi osztály vezetője mondott ünnepi beszédet, amelyben méltatta az iskola 269 múltját és a tantestület valamint a tanulóifjúság mai eredményeit, továbbá megjelölte az iskola további feladatait. Az Oktatási Minisztérium nevében Órszigety Frigyes igazgatóhelyettesnek és Krasznai Ferenc tanárnak Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója kitüntetését, Uray Aliz tanárnőnek pedig a Miniszteri Dicséret-et adta át.

1. A Széchenyi Gimnázium jubileumi emléktáblája (Szakál Ernő műve)

Megható szavakkal köszöntötte iskoláját Dr. Bertalan Ernő öregdiák. Szeretettel idézte fel a múltat, a volt tanítványok vonzalmát öreg iskolájukhoz, és meleg barátsággal üdvözölte a közönség soraiban helyet foglaló Szakál Edét és Dr. Siklósi Andort, akik ötvenéves érettségi találkozásjukat kötötték össze az iskola jubileumával. A jelenlegi diákok képviselői virágcsokorral és ajándékkal csatlakoztak üdvözlő szavaihoz, amelyekre Dr. Siklósi Andor válaszolt. Meghatottan idézte: „Csak a múltnak megbecsülésén alapulhat a jövő.” Dr. Bertalan Ernő ezután az öregdiákok nevében emlékszalagot kötött a gimnázium 270. és szakközépiskola új zászlójára, amelyet előzőleg a Soproni Postaigazgatóság ajándékként Kirkovits István, az igazgatóság vezetője adott át. A zászlóátadás alkalmából Kirkovits István megemlékezett az iskolában folyó postaforgalmi oktatás 10 évéről, azokról a szakmai sikerekről, amelyeket az iskola postaforgalmi

szaktanárai és tanítványaik értek el.

Ezután az iskola által a centenárium alkalmából meghirdetett pályázatok eredményhirdetése következett. A pályázatok egyik része a Széchenyi István nevét viselő középiskolák tanulóinak szolt, és iskolájuk névadójának munkásságát, illetve az ő irodalombeli szerepét tűzte ki témául. Másik részük a postaforgalmi szakközépiskolák tanulói számára a Magyar Posta száz évének feldolgozását jelölte ki feladatul. Egy magát megnevezni nem óhajtó szülő, akinek két gyermeke is volt az iskola tanulója, szintén pályatételt tűzött ki Széchenyi István soproni vonatkozású munkásságának bemutatására. A pályázatok sikerrel jártak. Dr. Gergely András egyetemi docens értékelte őket, majd kiosztotta a díjakat.

Az ünnepély második részében, „Névadónkra emlékezünk” címmel, az iskola irodalmi színpada adta elő Czobor László tanár irodalmi összeállítását, amely megrendítő erővel mutatta be Széchenyi István gondolatait és sorsát.

Az iskolai énekkar zárta be az ünnepélyt, feloldva a hangulatot a jó érzékkel kiválasztott és üdén előadott kórusművekkel. Sikere Turányi Edit tanárnő munkáját dicsérte.

Az iskola szeretettel várta Takács Jenő zeneszerző zongoraművészt, régi diákját, hogy közreműködésével az ünnepélyt még sikeresebbé tegye, de betegsége miatt fellépése elmaradt.

A közönség végezetül átvonult a Templom utcai iskolahomlokzat elé, amelyen már leple alatt várta felavatását a Szakál Ernő öregdiák, Munkácsy-díjas szobrászművész készítette emléktábla. Dr. Mollay Károly tszv. egyetemi docens, öregdiák lépett a zászlót tartó fiatalok mellé, és rövid beszédben megemlékezve az iskola kulturális múltjáról, a benne folyó reáljellegű és képzőművészeti jellegű nevelés példamutató összhangjáról, leleplezte az emléktáblát.

A jubileumra szép számmal gyűltek össze vendégek, akiknek az iskola egyéb rendezvényekkel is kedveskedett.

Már az ünnepélyt megelőző nap délutánján megnyílt az iskola rajzkiállítása a Festőteremben, amely az intézetben folyó rajzoktatás száz éves múltját és jelenét mutatta be. Dr. Winkler Oszkár egyetemi tanár, Ybl-díjas építész, öregdiák nyitotta meg. Jelen volt Soproni Horváth Józsefnek, az iskola volt tanárának, Munkácsy-díjas festőknek özvegye is, aki az általa kitűzött Horváth József pályázat díjait osztotta ki a tanulók között. A pályázat Horváth József életművének feldolgozását kívánta.

A kiállítást Szarka Árpád festőművész-rajztanár, szintén öregdiák rendezte, gondolatébresztő csoportosításban mutatva be a tanulói rajzokat, illetve egy teljes teremben felvonultatva az iskola volt tanárainak és művésszé lett tanítványainak alkotásait. A kiállítás elkerülhetetlenül felhívta a látogató figyelmét arra, hogy középiskolai rajztanításunk, amely az esztétikai nevelés nem elhanyagolható komponense, napjainkban sem mellőzhető.

Ugyanezen a délutánon volt a Magyar Pedagógiai Társaság ünnepi ülése a jubiláló iskola tiszteletére a MTESZ székházában, ahol Dr. Köte Sándor kandidátus, illetve az iskola részéről Bakó Erzsébet és Bödőcs Pál tanárok tartottak előadást. Bakó Erzsébet a szemléltetés pedagógiai-lélektani problémáit [271](#)világította meg, Bödőcs Pál pedig Berzsenyi Dániel és Széchenyi István etikai, illetve nevelési koncepciójának kölcsönhatását mutatta be.

Március 26-án délután, a színházi ünnepség után, ugyancsak a MTESZ székháza előadótermében, a megyei matematikai szakosított tantervű középiskolai osztályok matematika versenyének

eredményhirdetését tartották meg. A versenyzők a feladatok érdekes megoldásait láthatták, illetve hasznos előadást hallgattak meg. A díjakat Szakál Péter tanár, a Bolyai János Matematikai Társulat soproni titkára osztotta ki. Ugyanitt zajlott le az iskola tanulói körében meghirdetett fizikai eszközkészítő pályázat eredményhirdetése, díjait Kopik István tanár adta át.

2. A jubileumi emlékérem (Renner Kálmán munkája)

A kétnapos rendezvénysorozat színes és izgalmas része volt az iskola jubileumi kosárlabda tornája, amelyen külföldi csapatok is megjelentek. Itt volt a bécsújhelyi Musisch-Pädagogisches Gymnasium és a nyitrai élelmiszeripari középiskola egy-egy leánycsapata. A mérkőzéssorozatot Szittner Lajos, a KISZ V. B. oktatási felelőse nyitotta meg. Miután felhangzott az úttörő zenészcsapat fanfárja, a mérkőző csapatok felvonultak az iskola tornacsarnokában. A továbbiakban Balázs József, Juhász Imréné és Krasznai Ferenc, az iskola testnevelő tanárai gondoskodtak a vendégek sportszerű szórakozásáról.

Az évfordulóra megjelent az iskola jubileumi évkönyve is, Baranyai Lenke, Kopik István és Légrádi Imréné szerkesztésében. A dokumentatív anyagon kívül az igazgató és több tanár, valamint tanuló írását tartalmazza, elsősorban az intézet neves tanáiról és diákjairól.

A centenárium alkalmából Renner Kálmán szobrászművész készített plakettet az iskola számára.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Szabó Jenő: A rajzoktatás száz éve a soproni Széchenyi István Gimnáziumban

272 Szabó Jenő: A rajzoktatás száz éve a soproni Széchenyi István Gimnáziumban

1976. április 4-én érdekes és tanulságos kiállítás zárult a soproni Festőteremben: Szarka Árpád festőművész rajztanár gondossággal, egyszerűséggel és hozzáértéssel állította össze a Széchenyi István

Gimnázium alakulásának századik évfordulójára az iskola tanítványainak rajzaiból. Noha a kiállításon csakis az iskola diákjainak és tanárainak munkái kaptak helyet, a nézőnek mégis az a benyomása, mintha nem csupán egy iskola, hanem egész Sopron képzőművészetéből kapott volna válogatást. A kiállított művek alkotói közül nagyon sokat Sopron közvéleménye művészi igényű alkotóként tart számon, arról nem is szólva, hogy a város művészi életét több mint fél évszázadon át jótékony pezszésben tartó Soproni Képzőművészeti Kört is éppen az iskola egyik rajztanára, Seemann Kálmán alapította 1895-ben Steiner Rezső festőművésszel együtt és a Kör munkájában az iskola rajztanárai mindig tevékeny részt vettek.

Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy az iskolában a rajzoktatás még országos szinten mérve is, élenjárt. Igazolja ezt az is, hogy már első rajztanárának, Hauser Károlynak munkásságáról megállapította annak idején a Magyar Tanügy¹⁽¹⁷³⁾, hogy „rajzai a rajztanítás valódi mintaképeinek tekinthetők”. Az őt követő Seemann Kálmán pedig valósággal úttörő, szakít az akkor még igen elterjedt és divatos gipszminta-rajzolással, emlékezés és elképzelés után rajzoltat, bevezeti a művészettörténet tanítását. A rajzoktatás magas fokát azonban leginkább az iskola Berzsényi Önképzőkörének rajzalbuma bizonyítja, ahová az évente meghirdetett rajzpályázatok nyerteseinek rajzait gyűjtötték össze. „Az azóta mintegy nyolcvan nyertes pályamű olyan magas színvonalat jelent, amilyennel alig dicsekedhet ma magyar iskola”, állapítja meg már 1941-ben az iskola akkori rajztanára, Horváth József,²⁽¹⁷⁴⁾ aki saját személyében kimagaslóan példázza is ezt az állítást, hiszen művészi munkáját Balló-, Munkácsy- és egyéb díjak, művész-pedagógusi működésének eredményét pedig tanítványok serege, – köztük nem egy Munkácsy-díjas is, – jelzi.

A Berzsényi Önképzőkör rajzalbumában szereplő neveket legtöbbször nemcsak az egykori öregdiák, hanem a művészet iránt érdeklődő soproni is ismeri. Ágoston Ernő, Mechle József, Steiner Antal, Richly Emil, Ákos (Jaeger) Ernő, Sebestyén (Sebesta) Ferenc, Szarka Árpád szignója évtizedeken át ott szerepelt a soproni tárlatok képein. Csak példaképpen említjük meg, hogy 1913-ban Steiner Antal „Varróleány” című rajzával nyerte az első díjat, a következő év első díjasa pedig a ma annyira méltatlanul agyonhallgatott Perényi Kálmán. 1918-ban a „Huszártilás csendélet” című akvarell kapja az első díjat, festője Ágoston Ernő, 1927-ben Ákos Ernő „Poncichter udvar” című festménye viszi el a díjat. Bár a rendezés gondosan és mérlegelve válogatott a rajzalbumból (valamennyi lapját nem állíthatta ki), bizonyos, hogy maradt még benne számos olyan munka, amelynek a megírandó soproni művészettörténet illusztrációs anyagában helye van.

Külön kell szólni Horváth József és Janesitz Henrik rajztanári működésének éveiről. Ebben az időszakban olyan neveket találunk a tanítványok sorában, ²⁷³ mint Winkler Oszkár, ma Ybl-díjas építész, Richly Emil, Reinecker János, Ákos Ernő, Szarka Árpád, a külföldre származott és ott jónévű akvarellistaként ismert Kadnár István, a szobrász s országos műemlékrestaurátor Szakál Ernő és a jelenleg Budapesten működő Schey Ferenc. Azon persze – most utólag, – nem is csodálkozhatunk, hogy a Horváth tanítványok sorában egy-egy Ákos Ernő vagy Szarka Árpád-rajz nemcsak a tanítvány, hanem már az érő művész jeleit is mutatja. Kétségtelen, hogy ezeknek az éveknek két festő-tanára, a kivételes egyéniségű Horváth József és a végtelenül igényes Janesitz Henrik olyan művészi légkört tudott teremteni maga körül, amely valósággal kivirágoztatta a tehetségeket.

Különleges érdekessége a kiállításnak az, hogy az eltelt száz év diákjainak munkái között többször is egymás mellé került tanár és tanítvány alkotása és ez érdekes összehasonlításra ad alkalmat. De szembetűnő az egyes korszakok divatos irányzatainak lecsapódása is a tanulók rajzaiban, ami újból bizonyítja az iskola rajztanításának korszerűségét. Még ennél is érdekesebb azonban a kiállításnak az a része, ahol a rendezés ízelítőt ad a már beérkezett „öregdiákok” képeiből és ily módon lehetőséget nyújt a

nézőknek arra is, hogy összevethesse az induló és az érett művész munkáját. A kiállításnak ebben a részében igen szép műveket láthattunk. Reinecker János „Erdő mélyén”, Hauser Károly „Bécsi kapu”, Richly Emil „Csendélet”, Horváth József „Krumplihámozó nő”, Ágoston Ernő „Rózsa utca télen”, Ákos Ernő „Biológiai szakkörön”, Schey Ferenc „Lovak”, Janesitz Henrik „Badacsonyi táj”. Steiner Antal „Észak-sark utazó”, Kaschichnitz József „Őszi hangulat”, Merész Károly „Gazda utca”, Roisz Vilmos „Városház utca”, „Gulyás csárda”, Sebestyén Ferenc „Pannónia”, Kunt Ernő „Sárospatak”, „Tavaszi balatoni táj” című képei mutatják, milyen népes festőnemzedéket nevelt az iskola.

A kiállítás azonban arra a szomorú tényre is rámutat, mennyire csökkentek a rajztanítás eredményei, amikor az iskola nyolcosztályosból négyosztályúvá alakult s valósággal lehangolóan dokumentálja a további romlást, amikor a rajz szinte már alig kap helyet a tantervekben. Ez aggasztó, hiszen a rajz a művészetre való nevelés egyik legfontosabb eszköze. A kiállítás mintha ki nem mondott tiltakozás is lenne a felfogás ellen, amely „kihalásra ítéli a rajzot és mindazt, ami a szépérzékét pallérozza.”³⁽¹⁷⁵⁾

A Festőteremben vidám otthonossággal mozgó diáksereg, a vendégkönyvben oldalakon át sorakozó iskolák dicsérő bejegyzései azonban mutatják, hogy a kiállítást érdemes volt megrendezni. Kár, hogy az iskolai centenárium, amelynek keretében megvalósult, leszűkítette az érdeklődők körét.

A centenáris visszaemlékezéseken túl a kiállítás azonban akarva-akaratlan –, bár bizonyosan nem ez volt a célja, – bizonyítéka annak is, hogy a „reál” tanulói és tanárai az elmúlt száz évben mindig jelentős szereplői voltak a város kulturális életének.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

274 MEGEMLÉKEZÉSEK

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Molnár József a kommunista és az író (1901–1975)

Szabó Jenő: Molnár József a kommunista és az író (1901–1975)

1975. március 31-én meghalt Molnár József író és Sopron vármegye első kommunista képviselője.

Sokszor beszélgettem vele, néha fél éjszakákon át és az egyik ilyen beszélgetésen, már nem emlékszem, melyikünk vetette fel a groteszk ötletet, hogy még életünkben írjuk meg kölcsönösen egymás nekrológiáját. Nem került rá sor, de még ma is emlékezem arra, amit akkor mondott: „A valószínűbb az, hogy te írod majd meg az én nekrológomat, nem én a tiedet. Arra kérlek, hogy ne azt írd meg, amit te igaznak hiszel, hanem azt, amiről bizonyosan tudod, hogy én is elfogadnám annak.”

Ha ebben az írásban elemzés, mérlegelés nélkül igyekezem felvázolni Molnár József életét, akkori kérésének teszek eleget: a tényekre szorítokozom, noha erős a kísértés, hogy mélyebbre ássak le. Molnár József élete tele van ellentmondásokkal, amelyeknek okai önmagukban is érdekesek és vonzó feladat volna

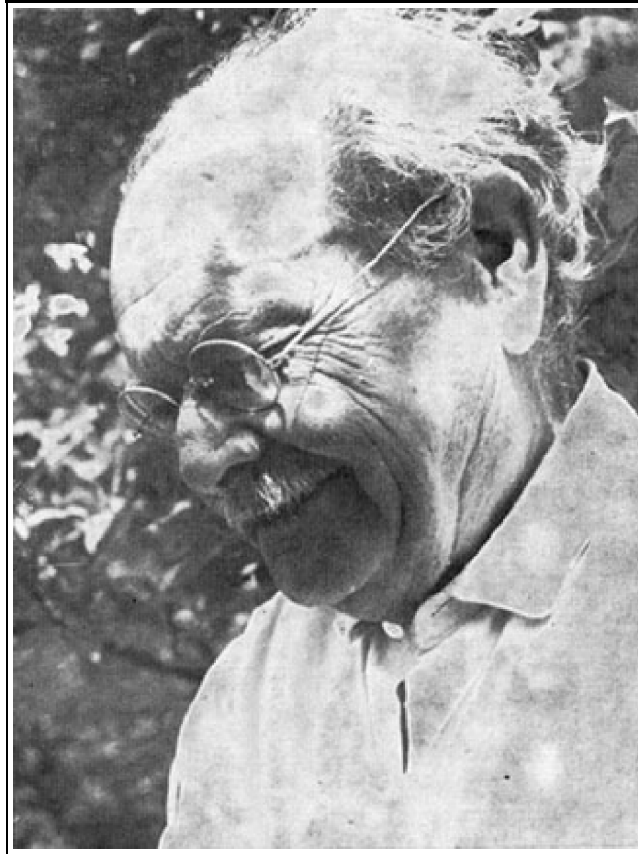
felkutatni eredőiket. Csak példaképpen említem diákkorát (a tizes évek végét), amikor a gazdag nagykereskedő fia egyike a soproni diáktanács kommunista választmányi tagjainak, vagy élete utolsó szakaszát, amikor a vármegye első kommunista képviselője és a város első marxista főtisztviselője – nem tagja a pártnak. Mély becsületességére jellemző, hogy mindeme ellentmondások ellenére soha, még gondolatban sem lett hűtlen az eszméhez, amellyel tizenhat éves diák korában elválaszthatatlanul összekötötte magát.

S ez nem feltételezés! Emlékezem ötvenhat októberének jellempróbáló napjaira, amikor a kérdésemre „Mi lesz most?” válaszul előhúzta íróasztala fiókjából revolverét. Akkor már nem volt aktív párttag, ritkán bízták meg pártmunkával, félreállították, „lefokozták számkukacnak”. Elejtett félszavaiból tudom, mennyire bántotta a lépten-nyomon megnyilvánuló bizalmatlanság. Könnyű lett volna a sértődés, bántottság tanácsára átállni a másik oldalra, az ellentáborba. Egy pillanatig sem jutott eszébe! Még azokban a napokban is, a revolvergolyó végső konzekvenciájáig vállalta meggyőződését és annak következményeit.

Ezért érzem úgy, méltó volna arra, hogy életét ne csak ez a rövid írás, hanem majd okokat, összefüggéseket feltáró és elemző tanulmány is idézze. A soproni ifjúmunkás mozgalom ismeretlen részleteire is fény derülne általa.

1901. aug. 8-án Kecskeméten született, de már néhány évvel később Sopronban került. Polgári, – ahogy ő maga megfogalmazta: „erős szerző ösztönrel megáldott”, – jómódú szülőktől származott, családjáé volt a várostörténetileg nevezetes „Fehér róza” vendégfogadó (I. Ferenc, V. Ferdinánd is megfordultak benne Sopronban jártukkor) és a mögötte lévő, raktárépületekkel körülvett nagy udvarterület, az úgynevezett „Molnár festékudvar” (1944. december 6-án bomba esett rá, ma ABC-áruház áll a helyén.)

275Középiskoláit a soproni reáliskolában (ma Széchenyi Gimnázium) végezte. Mint hetedik osztályos tanuló 1918-ban Berczeller Richárd, Rajkai László, Meller Pál és Heller Leó társaságában részt vesz a soproni diáktanács munkájában, ahol ők képviselik a baloldalt. Amikor látják, hogy a túlnyomóan jobboldali szervezettel céljaikat elérni nem tudják, 1919. január 18-án szétrobbantják. A „Diák” című ifjúsági lap és az egyik résztvevő, Berczeller Richárd visszaemlékezései szerint „a felszólalások során olyan éles ellentétek merültek fel, hogy a választmány kommunista és bolsevik eszméket valló tagjai (szám szerint öten) elhagyták a termet. A visszamaradtak látva, hogy a további együttműködés lehetetlen, kimondták a diáktanács feloszlását. Az öt ifjúkommunista közül háromnak tudjuk a nevét: Berczeller Richárd, Molnár József és Rajkai László voltak.¹⁽¹⁷⁶⁾

Molnár József, ha beszélt is diákéveiről, erről soha sem tett említést, pedig bizonyos, hogy a diáktanács megszűnése után részt vett a Kommunista Ifjómunkások Szövetsége soproni csoportjának megszervezésében és munkájában is, ahol „ledőltek a válaszfalak a tanoncok és diákok között” (Berczeller). Hogy [276](#)Molnár József és az ifjómunkások kapcsolata később, a fehér terror és az azt követő években sem szakadt meg, azt Csatkai Endre bizonyítja: „...továbbra is hű maradt elveihez, sőt apja teherautóján kedvező időben a Fertőhöz vitte ki az ifjómunkásokat és ott tanította őket a kommunista elvekre. Hallgatói között akadt olyan is, aki 1945 után vezető állásba került és van máig”.[2\(177\)](#)

Középiskoláinak elvégzése után Budapestre, a közgazdasági egyetemre megy, ahol kapcsolatba kerül a Galilei Körrel is. Diplomájának megszerzése után Sopronban, atyja üzletében dolgozik, szabad idejében pedig ír. Először: verseket. Mintha szégyelné, soha meg nem mutatta őket és nem is beszélt róluk, noha Mészáros Sándor a szigorú kritikus költő-tanár „szépségekben és diszharmóniákban forrongók”-nak ítéli őket.[3\(178\)](#)

Azután írt egy novellát és beküldte a „Nyugat”-nak. A továbbiakról a Sopronvármegye: „A Nyugat legutóbbi tízmillió koronás pályázata 1926. november 1-én járt le. 374 novellát küldtek be. A bírálóbizottság, amely Gellért Oszkáról, Kosztolányi Dezsőből és Schöpflin Aladáról állott, három hónap alatt végzett a novellák kritikájával. Az eredményt a Nyugat 1927. február 1-i száma közli. Mindenki nagy meglepetésére a bíráló bizottság nem osztotta ki a díjakat, hanem a beérkezett 374 novellából a legjobb nyolcat száz-száz pengővel jutalmazta. A legjobb nyolc novella között is egy soproni

fiatalember, Molnár József egyetemi hallgatónak, Molnár József nagykereskedő fiának novelláját találta legjobbnak a legjobb magyar kritikusok triumvirátusa. Molnár József erős és eredeti tehetségnek mutatkozik be novellájában, amely élesszemű megfigyelőképességében, igaz emberábrázolásában, mélyértelmű mondanivalójának egyszerű eszközökkel való feltárásában nyilatkozik meg”.⁴⁽¹⁷⁹⁾

A díjnyertes novella címe: „A fogadósne, a hét úr és egy ágrólszakadt históriája”. A pályázat érdekessége, hogy egy másik résztvevő, a szintén soproni Pap Károly „Harmónium” című novelláját a bírálók a harmadik helyre sorolták.

A pályadíj Sopronban is feltűnést kelt. Mészáros Sándor cikke méltatja: „A múlt évben a Nyugat pályázatán meglepő babérkoszorús, szinte egyetlen első novellával győzött, anélkül, hogy a novellaírópályán futott volna végig. Különös írás: mélyen soproni alapon soproni figurák oroszosan sötét és erősen hangsúlyozott körvonalakkal”.⁵⁽¹⁸⁰⁾ Egy másik, ugyancsak a Nyugat-ban megjelent színművét, a „Botrány a pokoltornácon” címűt ígéretes írásnak fémjelzi, amely a „léttudat betegeinek belső drámai monológja egy pompás és elsőrendű drámai koncepció keretében.” A cikk befejezése: „Milyen öröm, mikor az ember induló tehetségeken, új gondolatvetések ígéretes reményén szétekinthet!”

Ugyancsak a Sopronvármegye ad hírt újabb írói sikeréről, ezúttal a Frankenburg Irodalmi Kör pályázatán: „Tíz értékelt van a beküldött huszonhárom között. Az egyik 'Bonyodalmak a nagyerejű Mátyás körül'. A pályamunkák közül ez a novella van a legeredetibb és legmélyebb tehetséggel megírva. Realitása az élet ábrázolására törekszik s a kép, amit megrajzol, igaz. Témája új, szinte bizarr, stílusa tömör, a pusztaságig egyszerű.”⁶⁽¹⁸¹⁾

Azt lehetne hinni, hogy ilyen előzmények után gyakran szerepel majd Sopron irodalmi nyilvánossága előtt. Nem így van. „Tanuvallomás” című cikkében ²⁷⁷ő maga állapítja meg, hogy az akkor a város irodalmi életét reprezentáló Frankenburg Irodalmi Kör egyáltalán nem akar „az új gondolatvetések ígéretes reményén szétekinteni”. „A délutáni előadások programjából azonban”, írja, „a mi hangunk ugyanúgy kiszorult, mint ahogy kimaradtunk az alapszabályszerű estek programjából is.”⁷⁽¹⁸²⁾

Meg is okolja, miért s a megokolás, tekintettel arra, hogy az antibolsevista Horthy-éra kellős közepén hangzik el, nem mindennapi erkölcsi bátorságról tesz tanúságot. „A Frankenburg Irodalmi Kör, – mint a vidéki irodalmi körök általában, – konzervatív világnézettel műveli-pártolja az irodalmat. Négy alapszabályszerű estjére a helybeli iskolák serdülő ifjúsága az iskola igazgatóján keresztül ingyen jegyet kap s ez már önmagában is szigorúan körvonalazza az alapszabályszerű estek műsorának irányvonalát. Az eme estéken előadásra kerülő művekben a gonosz elnyeri jutalmát és a jó győz, mert a serdültebb ifjúság lelkiületére ez állítólag jótékonyan hat s az élemedett hallgatóság irodalmi igényét pedig kielégíti. Mi, akik kényszerítve voltunk helyünket újra meghatározni, azt látjuk, tudjuk, írjuk meg, hogy a mi életünkben ilyesmiről szó sincsen: a szegény, de becsületes embert végül is felfalják a tetvek és a gonosz addig ügyeskedik, amíg a közgazdaság valamelyik ágának művelése közben elért sikereiért térdszalagrenddel tüntetik ki. Naivság arról álmodozni, hogy ez a mi új hangunk minden előkészítés nélkül, máról-holnapra szóhoz juthasson a Frankenburg Irodalmi Kör alapszabályszerű estéin. Az iskolák igazgatói visszaküldenek a tanulóknak küldött ingyen belépőjegyeket és a Kör vezetősége számolhatna azzal, hogy a tagok nagyrésze otthagyja az Irodalmi Kört, ha a fiatalok tagadhatatlanul nyugtalanító problémáikkal zavarnák az ünnepi estek hangulatát”.

A sorokban könnyű felismerni a kizsákmányoló és kizsákmányolt ellentétére való célzást. Nyíltabban akkor nem lehetett fogalmaznia annak, aki nem akart beleütközni az osztályellenes izgatás szigorú

rendelkezéseibe. De még ehhez a burkolt kiálláshoz is erkölcsi bátorság kellett, ha meggondoljuk, hogy Molnár Józsefnek alig néhány hónappal a cikk megírása előtt a rendőrségi letartóztatás vidéki kisvárosban feltűnést és bizonyos maradibb gondolkozású rétegeknél még „erkölcsi megütközést” keltő tényét is el kellett szenvednie. Lefogásának híre köztudomású volt a városban, a katolikus Soproni Hírlap cikkben sietett tudósítani róla.⁸⁽¹⁸³⁾ A letartóztatás körülményeiről Csatkai Endre „Értelmiségi fiatalok névtelen irodalmi köre” című írása⁹⁽¹⁸⁴⁾ szól. Csatkai leírja, hogy a „névtelen kör”-t azok a fiatalok alapították, akik elégedetlenek voltak a Frankenburg Irodalmi Körrel és a többi, egyoldalú világnézetű vallási-kulturális egyesülettel. Először Gerezdes Jenő gyógyszerész, majd a festő Mende Gusztáv, és néhányszor Kling Nándor vásárugyári tisztviselő lakásán jöttek össze. Molnár József minden összejövetelen részt vett és „soha, semmiféle írásában vagy szavában nem titkolta kommunista érzelmét”, sőt az összejövetelekre több ízben két másik fiatal kommunistát, a líceumban tanuló két Salzer fiút is magával hozta.

Az összejövetelek akkor szűntek meg, amikor Molnár Józsefet a rendőrség letartóztatta. Noha neki ahhoz a nagyarányú, Ausztriából jövő röpiratcsempészési ügryhöz, amellyel kapcsolatban a rendőrség őrizetbe vette, nem volt köze, ²⁷⁸rendőrségi kihallgatása mégis kellemetlen tapasztalattal járt. Erről Csatkai Endre bizonyosan szintén tudott, bár cikkében kifejezetten nem tesz említést róla s burkoltan is csupán annyit mond, hogy Kling Nándor az utolsó, Molnár József távollétében (ő már akkor le volt fogva) tartott összejövetelen igen különösen és feltűnő idegességgel viselkedett. A magyarázatot Molnár József mondta el. Ő a rendőrségi kihallgatásokon szerzett ugyanis bizonyosságot arról, hogy az összejöveteleket olyan szorgalmasan látogató Kling Nándor – rendőrségi besúgó. Kellett bátorság ahhoz, hogy a történetek után, az újság nyilvánossága előtt merje majdhogyan leplezetlenül hangoztatni kommunista nézeteit és alig palástolt gúnyral célozgatni a kapitalisták „térdszalagrenddel jutalmazott” osztályára.

A következő években, amikor az ország feltartóztathatatlanul sodródik a háború felé és egyre jobban faszálódik, Molnár József visszavonultan dolgozik apja üzletében, amíg mint elmaradt korosztályost be nem sorozzák s hívják. A felszabadulást mint felvidéki partizán éri meg. Leszerelése után itthon, Sopronban komoly feladatok várják. Először az akkoriban még önálló Sopron vármegyének lesz nemzetgyűlési képviselője, majd a megye személyzeti ügyeinek intézője. Utána városi párttitkár. Az, hogy innen a közigazgatásba küldik s alpolgármester, népművelési osztályvezető lesz, már a lefelé vezető út, amelynek utolsó stációja a vállalati főkönyvelői állás.

A személyi kultusz évei ezek s Molnár József úgy érzi, hogy a „pártban azelőtt nyitva álló ajtók bezárultak előtte” és hiába tesz akármit, nem tudja szétosztatni a bizalmatlanságot maga körül.

Kérdeztem tőle az okokat. Ha tudta is, nem beszélt róluk. Egy pártbizottsági funkcionárius akkori elejtett megjegyzésére emlékezem: „A Molnár elvtárs rendes ember, csak az a baja, hogy olyan nagyon lokálpatrióta.” Nem tudom, hogy félreállításának ez volt-e valóban az oka, de az bizonyos, hogy a lokálpatriotizmus akkoriban hibának számított.

Élete ötvenhat után sem változik meg, ugyan hívják az újjáalakult pártba, de ő nem megy. Akkori szavai: „Ugyanazok hívtak, akik éveken át éreztették velem bizalmatlanságukat. Hogyan hihetném, hogy máról holnapra megváltoztak?”

Ha kétségeinek volt is alapja, azzal, hogy nem újította meg párttagságát, hibát követett el. Ezt, ha rögtön nem is, évek múlva maga is belátta, amikor több, régi kommunista barátja biztatására kérte a pártba való felvételét, de kérését elutasították.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy akár a félreállítottság, vagy később, ötvenhat után, a félreállítás

éveiben ne végezte volna el mindazokat a feladatokat, amelyekkel a párt, tanács vagy népfront megbízta. Ellenkezőleg, még a látszatát is kerülni akarta annak, hogy egyéni ellentét vagy sértődés miatt a rábízott közösségi feladatot nem látná el jól. Jól emlékezem például arra, milyen fáradhatatlanul és kitartóan agitált akkor, amikor azt a feladatot kapta, hogy a megszűnt Frankenburg Irodalmi Körhöz hasonló egyesület megszervezését készítse elő. Nem rajta múlt, hogy a kezdeményezésnek nem lett eredménye.

A Frankenburg Irodalmi Kör feltámasztásának gondolatát valószínűleg az adta, hogy létezett egy kis közösség, amely még az ötvenes évek derekán alakult ki és irogató, festegető s művészet iránt érdeklődő soproniakból állt, akik hetenként az egyik kultúrházban találkoztak eszmecserére, vitára. Ő is közénk tartozott és az ő javaslatára hívtunk magunk közé fiatalokat is, akikkel azonban jószerint csak ő foglalkozott. Nem egyszer megcsodáltam végtelen türelmét [279](#)és odaadását, amellyel irányította, tanította őket: az egykori ifjúmunkás szemináriumvezető nem tagadta meg magát.

Az összejöveteleken ő is olvasott fel novellát, tanulmányt. Lelkesen részt vett minden soproni probléma megvitatásában. Annak a néhány helytörténeti cikknek magva, amelyeket a Soproni Szemlének írt, nagyrészt itt érlelődött meg. Itt mesélt a Schmauser vendéglőben (a mai József Attila utca közepe táján volt) tartott „riff-kabil” sorozásról, erről az országos visszhangot, de külpolitikai zavart is keltett tréfáról, amelynek résztvevőit személy szerint ismerte. [10\(185\)](#) Ez a téma különben a Szemlében való megjelenése után is foglalkoztatta, novellának akarta megírni. Helyeseltük a tervét, mert úgy láttuk, lehetőséget nyújt a háború céltalanságának megmutatására.

Itt szólt másik nagy tréfájáról is. A Fórum című eléggé alacsony színvonalú soproni folyóiratnak álnéven beküldte József Attila egy versét, Shakespeare 73-ik szonettjét és Márai Virágénekét. A József Attila költeményt közölte a lap, noha szerzője „kicsit küzd a formával, a ritmusa is zökkenő”, a Shakespeare-szonettet azonban nem, mert „annak alkata nem szonett”! Szomorúan jellemző az akkori irodalmi életre. [11\(186\)](#)

„Városéletünk kulturális jellemzői a felszabadulás előtt” [12\(187\)](#) című tanulmányával nem értettem egyet, de azokkal sem, akik a munka elnagyoltságát kifogásolták. Az érintett korszak nem is érdemelt mélyebb elemzést, szürke, jelentéktelen volt, egyetlen országos jelentőségű írója sem akadt s a felmerült problémák sem irodalmi kérdésekből adódtak, hanem inkább a kisvárosi kasztrendszerben gyökereztek. De ebben a cikkében is pregnánsan megmutatkozott, milyen lelkiismeretes gonddal próbálja megközelíteni a valóságot, mennyire nem enged teret érzelmi tényezőknek, noha azok, jól tudom, működtek benne, hiszen annak a korszaknak még irodalmi téren is szenvedő alanya volt.

A valóság igaz tükrözésének kötelessége meg nem szeghető parancs volt számára, valahányszor tollat vett kezébe. Le nem írt volna egyetlen mondatot sem, amelyet nem érzett igaznak. Ezért ült be hetekre kutatni a levéltárba, amikor a Gázgyár történetét készült megírni. [13\(188\)](#) De ezért is állította dilemma elé a soproni szüreti napok forgatókönyvének elkészítésére vonatkozó megbízás. Hiába kutatott a levéltárban, Sopronról szóló írásokban, hiába lapozgatta Mühl Nándor szőlőskönyvét [14\(189\)](#), nem talált anyagot. Végigkérdezte a régi soproniakat, minden ismerősét, engem is megfaggatott. A régi szüreti szokásokat nyomozta, forgatókönyvét azokra akarta felépíteni. Ma már sajnálom, hogy akkor őszintén megmondtam neki az igazat: a szüretnek Sopronban nincs hagyománya. A közép- és újkor soproni polgára ugyan minden alkalmat megragadott az ünneplésre, mulatságra, vidámságra, lakomázott Szent György napján, határjárások befejeztével, tartott napokig elhúzódó ivászatot Márton napkor, de a szüretet nem ünnepelte meg. Az nehéz, fárasztó és igen komoly munka volt, befejeztét legfeljebb az utolsó lajtra aggatott néhány szál mezei virág, szőlőfürt, meg a gazda házában pár jó falat s korty bor jelezte. Ez azonban felhasználható

hagyománynak kevés. Ma úgy érzem, nem lett volna szabad őszintének lennem, hiszen ismertem, tudnom kellett volna, meggyőződése ellenére egy sort sem ír le. Nem írta meg a forgatókönyvet sem, visszaadta a megbízást. Ha hallgatok, [280](#) talán sikerül neki néhány ötlettel megszínesíteni az évente megismétlődő felvonulások szürkeségét.

A szocializmus építésének bármely jelentéktelen részletmunkáját is fontosnak tartotta s ha módja volt rá, megbízás, kérés nélkül, fáradságot nem kímélve, segítette. Kis művészkörünk minden irogató tagjától következetesen számon kérte, küldött-e írást az évente kiírt „Felszabadulási pályázat”-ra. Korholt, rábeszél, tanácsot adott, agitált és – örült, ha valamelyikünknek sikere volt. Úgy örült neki, mint a saját sikerének, több ízben ugyanis díjazták az ő munkáit is.

Készült rá, hogy nyugdíjazása után az írással foglalkozzék. Írt is néhány novellát, karcolatot, meg is jelentek a Kisalföldben, Életünkben, de már az összegyűjtött novelláit nem tudta kötetben kiadni. „Hiába, bele kell törődnöm: nem vagyok író”, állapította meg lemondóan. „De írást tudó igen”, feleltem neki akkor, „s olyan idők tanúja, amelyekhez hasonló talán a népvándorlás óta nem zajlott le ezen a tájon. Ez kötelez arra, hogy ne tedd le a tollat!” Ez utóbbi arra vonatkozott, hogy kértem, írja meg visszaemlékezéseit. Még számtalanszor sürgettem, s amikor szemműtétje miatt nem tudott olvasni, magnetofont is kínáltam neki. Néhány oldalas kísérletnél azonban nem jutott tovább: elvesztette önbizalmát. Pótolhatatlan veszteség, mert ha elkészül, hallatlanul érdekes írás és főleg kordokumentum lett volna. Tudom ezt abból a néhány elmondott részletből, amelyet hallottam tőle.

Természetesen nem egyedül egy, a vidék iránt talán kissé elfogult budapesti lektor véleménye ébresztette fel benne az írói elhivatottságában való kételkedést. Többször is felmerülhetett benne és bizonyosan szerzői estje után, amelyet olyan kevés hozzáértéssel, dilettáns módon rendeztek meg. Az estet követő lehangoltságában szegezte nekem a kérdést: „Úgye, te sem tartasz írónak?” Akkor mondtam el neki, – addig valami furcsa gátlás tartott vissza tőle, – hogy a „Nyári fehér felhők” [15\(190\)](#) című novellája, amelyet érettségiző koromban olvastam a Nyugatban, máig el nem halványuló hatást keltett bennem, annak pedig idestova fél évszázada. „De akkor mégis mi a hiba?” – ellenkezett, mert azt hitte, csak vigasztalom. „Talán az, hogy írásaidban a művészi gondolati megfogalmazás mögött elmarad a külső forma, a stílus. Pedig az is fontos!” – feleltem. „Igazad lehet”, tért vissza rá hetek múlva. „Mindent meg kell kínálnod, még a stílust is!” Azt hiszem erre gondolt abban a nyilatkozatában is, amelyet hetvenedik születésnapján adott: „Aki író akar lenni, az ne kacsintgasson másfelé is. Az ne óvja magát, ne akarjon kényelmesen és elégedetten élni. Az író csak belső, fájdalmas sebeket ejtő szenvedély árán juthat el az egyéni ábrázolásmódig, a bonyolult világ kifejezésének egyéni műhelytitkáig.” [16\(191\)](#) Mindez már élete nagy ábrándjával való végleges leszámolást jelentette.

Ha emlékezetembe idézem, mindig fiatalkori alakja lép előm, látom felhúzott vállát, széleskarimájú művészkalapját, amely a baráti rosszmájúság szerint „vállban egy kicsit szorította” s amelyet főleg azért hordott, mert a francia abbék pásztorkalapjához hasonlított. Látom bajsza alatt megbúvó mosolyát, sietős lépteit s a szinte görcsös mozdulatait, amellyel magához szorítva viszi [281](#) könyvét, írását. Mindig volt nála írás, de sohasem a hóna alatt, mindig magához ölelve vitte. Talán azért is, mert a könyv állott hozzá legközelebb, szobája négy falából kettőt a könyvek foglaltak el, életéből pedig még annál is többet.

Ha beszélgetve ültünk nála, megszokott mozdulata volt, hogy felnyúlt valamelyik polcára, szekrényébe könyvét, mindig pontosan azért, amelynek köze volt beszélgetésünkhöz. Oda sem nézve, majdhogy

vaktában emelte le, ismerte jól a járást könyvei között. Akár Plátó vagy Arisztotelész, akár Marx vagy Engels műve volt, ismerős tájon járt.

Nagyon tisztelte a könyvet, az emberi gondolat e „földi porhüvelyét”, mert az ateista Molnár József istene a hatalmas, mindenható és mindenképp felett álló emberi gondolat volt. Áhitattal csodálta meg, akár másban csillant meg, akár önmagában. Amikor leült írni, az intuíció, a gondolatszületés csodájának templomi szertartásán vett részt.

Életében éppen az a tragikus, hogy hiába gyűjtögette írásait, nem telt ki belőlük egy könyvre való. Neki, a könyvért annyira rajongónak nem adatott meg a legértékesebb ajándék, a nevét viselő könyv.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Hiller István: Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárának története. Sopron, Az Erdészeti és Faipari Egyetem kiadványa 1975, 291 l.

Hiller István: Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárának története. Sopron, Az Erdészeti és Faipari Egyetem kiadványa 1975, 291 l.

Örömmel s nagy elismeréssel üdvözljük azt a – sajnos könyvárusi forgalomban nem kapható, az Egyetem Jegyzetsokszorosító Részlege által 500 példányban megjelentetett – kiadványt, amely az EFE Központi Könyvtára igazgatójának, Hiller Istvánnak gondos levéltári kutatásai alapján előadja az ország első szakkönyvtárának történetét. A testes kötet igen gondos kivitelben, szép és hasznos faksimile-mellékletekkel, fényképekkel kísérve, olvasmányos formában, 5 fejezetre tagolva mondja el a könyvtár történetét, s közben megelevenedik az egész felsőfokú intézmény sorsa, jeles professzorainak alakja, múltbéli gondolatai és jövő reményesei.

Az *első rész* (3–20 + 106 melléklet) az 1735-től 1808-ig terjedő időszakot foglalja magában s III. Károlynak azzal a rendelkezésével veszi kezdetét, amely Selmechányán (ma Banská Stiavnica) bányaiskolát hívott életre. Ez 1763–1770 között bányászati akadémiává fejlődött. Az itt folyó munka túlnyomórészt gyakorlati irányú volt, de az elméleti képzésre is gondot fordítottak. Ezért már az első években megindult a szakkönyvek, így Hertwig, Ecker, Voigt műveinek a beszerzése. Az ősi könyvtár első darabjai a selmeci bányamérési hivatal könyvtárából kerülhettek át; az első tudatos könyvvásárlásnak Carl Jacob Turman könyvtára megvételét tekinthetjük (A gyűjteményből 10 könyv ma is megvan!). Tovább gyarapodott a gyűjtemény, amikor 1761-ben J. Thaddäus Peithner 4 tanéves bányászati akadémia szervezésére tesz javaslatot és működtetéséhez [282](#)jó szakkönyvtárt elengedhetetlennek tart. A szervezés 1762-től 1770-ig húzódtott s a kinevezett kitűnő professzorok (Jacquin és Scopoli botanikusok, ill.

kémikusok, Ch. Traugott Delius bánati főbányamester) jelentős beszerzésekkel gyarapították a könyvtár állományát. A matematikát és mechanikát előadó Poda Miklós jezsuitának 1770-ben készült könyvleltárát (109 kötetből) is sikerült a szerzőnek előásnia, azzal a németnyelvű kézírásos katalógussal együtt, amelyet ma a Banská Stiavniciai Bányászati Technikum őriz. (42 kötetből). Feltételezhető, hogy ennek nyomait is őrizi a mai könyvtár, mert a „Sopronban őrzött mintegy 13 kötet egyforma pergamen kötésű, 1770 előtti kiadású „fehér könyv” ebből az állományból való”. 1770 után a tudatos könyvbeszerzés és állománygyarapítás rendszeressé vált. Ezek közül legjelentősebb J. T. Peithner magánkönyvtárának megvétele volt. A korszak végére (1808) a könyvek száma 3600 kötetre tehető.

E korszak ritkaságaiból néhányat a kiadvány jóminőségű másolatban is bemutat. Kiemelem közülük Euklidész 1562. évi Geometria-ját, az „Ungrische perg undt waldt ordnung” c. kolligatumot, amely 1571. évi bányarendtartást és 1565. évi erdőrendtartást tartalmaz (utóbbi a híres Constitutio Maximiliana); az első erdésztanár. Wilckens David Henrik előadásainak Nedeczey Ferenc által összegyűjtött 5 kötetes Forstkundeját; Tabaernemontanus „Új füveskönyvé”-t (1588); M. Ozanan matematikai szótárát (1691); H. C. Carlowitz híres, fatermesztésről írt könyvét (1713); Bél Mátyás 1737. évi Notitia Hungariaeját; Ch. Gottlob Reuss ácsmesterségről szóló művét (1764); J. A. Cramer 1766. évi szakmunkáját; a Mária Terézia-féle erdőrendtartás 1770. évi, magyar nyelvű pozsonyi kiadását; a Máramarosi Rendtartást (1778); Trattinick kézzel festett 4 kötetes botanikai munkáját; Reichenbach 2 kötetes rovaratanát, stb. stb.

A *második rész* (127–149) 1808-tól a Tanácsköztársaság megalakulásáig (1919) terjedő időszakot fogja át. A periodizálás jogosultságát indokolja Mária Teréziának 1808. jan. 5-én kelt rendelkezése a Bányászati Akadémia mellett működő Erdészeti Tanintézet megalakításáról. Ettől kezdve a felsőoktatási intézmény könyvtárának gyűjtőterülete az erdészetre és alaptudományaira is kiterjedt első virágkorát J. N. Land, majd Schwarcz Ignác professzorok alatt érte el. 1860-ban már 8000 kötetes könyvtár állott az erdésztnövények rendelkezésére. 1860 után a könyvtár fejlődése lassult, jelentkeztek az azóta krónikussá váló elhelyezési gondok. Csak jelezzük, hogy 1896-ban a könyvtár állománya 19 078 kötetből állt; 1903-tól 2 könyvtári segéderőt alkalmaztak. 1915/16-ig a könyvállomány elérte a 37 759 kötetet. Az egyetemi könyvtár egyenesvonalú fejlődését az első világháború és az azt követő történeti események törték derékba.

A *harmadik rész* (150–195) a könyvtár történetét 1919-től 1933-ig tárgyalja. Ekkor költözik át a Bányászati és Erdészeti Akadémia Selmechányáról Sopronba, a könyvtár igazgatását Tettamanti Jenő, Majd Fehér Dániel professzorok látják el. A könyvtár állománya ebben az időszakban már 40 000 kötet; sor kerül a könyvkiadói alap támogatásával néhány szakmunka kiadására és a kiadványok cseréjével a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítésére, így a Szovjetunióval való, országosan is első kapcsolatfelvételre (levelezés Fehér Dániel és Roth Gyula, valamint Grigorjev Tyurin között).

A *negyedik rész* (195–238) gyakorlatilag a két világháború közti időszakot (1933–1945) tárgyalja, a korszakelhatárolásra az 1934. évi X. tc. szolgál, amely [283](#) az akkor már Bányászati és Erdészeti Főiskolát a József nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetemhez csatolja. Végezetül a Főiskola Soproni-Thurner Mihály polgármester biztatására Sopron törvényhatóságához fordult: a város a könyvtárépület és a menza építésére 400 000 pengőt meg is szavazott, de csak a menza készült el, az is csak félig. A második világháború legizgalmasabb könyvtári fejezetét a Főiskola Sopronban maradása, Sébor János példamutató helytállása és a könyvritkaságok németek előli elrejtése képezi. Ezekről a munka egyik részében bő tájékoztatást kaphatunk.

A felszabadulástól 1972-ig terjedő ötödik s egyben utolsó fejezet nyitánya Turik őrnagynak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Sopronban székelő megbízottjának utasítása arra nézve, hogy a könyvtár

állományában semmiféle kár ne keletkezhessek. Az élet normalizálódásával azután a könyvtár is kezdte ellátni feladatát és az Egyetem számos átszervezésétől függően fejlődött. Legjelentősebb változás volt az Erdőmérnöki Kar könyvtárának és a Nehézipari Műszaki Egyetem Bánya- és Kohómérnöki Kara könyvtárának szétválasztása. Az átszervezés nehéz korszakának legnagyobb eredményét a szerző abban látja, hogy a könyvtár 1949-től kezdte áttörni a régi kereteket és bibliográfiák, témadokumentációk, lapszemlék rendszeresítésével, cserekiadványok megjelentetésével, az Erdészettudományi Közlemények szétküldésével ma a több, mint 120 000 kötetes könyvtár 9 főfoglalkozású és 4 mellékállású, kitűnően képzett könyvtáros dolgozóval kiemelten látja el az erdészeti és faipari szakkönyvtár szerepét. És épülőben van végre az a korszerű központi könyvtárárpület, melyben immár másfélszázados álom fog testet ölteni.

Csapody István

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Gimes Endre–Fábján Lajos–Kosztka Vilmos: 20 éves a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal (1954–1974). Győr, 1975, 82 lap.

Gimes Endre–Fábján Lajos–Kosztka Vilmos: 20 éves a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal (1954–1974). Győr, 1975, 82 lap.

A felszabadulás utáni társadalmi fejlődés feldolgozása nem nélkülözheti az összefoglaló dokumentatív, egy-egy területre vonatkozó pontos adatszolgáltatást. Ezt nem pótolhatják statisztikai felmérések és kimutatások.

Érdekes és hasznos összeállítást jelentetett meg a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal. A 78 oldal terjedelmű sokszorosított kiadvány egyszerűségével, naplószerű történeti hűségével megragadja az olvasót. Minden jelentősebbnek vélt momentum időrendje nagyon hasznos forrást nyújt azok részére, akik ma vagy holnap szakmai vagy kutatómunkájuk során az ország idegenforgalmának történetét, fejlődését, sokféle mozzanatát – figyelemmel az idegenforgalom sokarcúságára, a gazdaságra, az oktatásra, a műemlékvédelemre, a népművészetre, a vendégfogadásra stb. – kívánják feldolgozni.

A kiadvány néhány táblázattal is érzékelteti az elért eredményeket. A fejlődést a fejlesztésre és felújításra fordított összegek is jelzik. Ezek bruttó értéke a tárgyalt időszak alatt meghaladta a 43 millió forintot. Önmagában ez nem nagy összeg, mégis sok mindent jelent, ha figyelembe vesszük, hogy ebből az összegből alig 4 millió az első 10 évre jut és az azt követő 10 évre több mint 39 millió. A fejlődés dinamikáját még inkább kiemeli az utolsó, 5 év alatt fejlesztésre fordított 23 millió forint. Ezeknek az összegeknek százalékos kimutatása tartalmazza, hogy honnan származtak: Sopron Városi Tanács 3%, Győr-Sopron [284](#)Megyei Tanács 13%, az Országos Idegenforgalmi Tanács és a Nyugatdunántúli Intéző Bizottság 63,5%. A több mint 43 millió forint 20,5 százalékát a Hivatal sikeres gazdálkodásának eredményeként saját erőforrásból fedezte.

Vajon lehet-e eléggé értékelni, hogy ezek a számok mennyi munkát, kezdeményezést, szervezést jelentenek. Az idegenforgalmi szakma ismeretében ezek is a dinamikus fejlődés kísérői.

Ez utóbbi megállapítást jól érzékelteti a kiadvány egy másik táblázata, amely a vendégforgalom adatait mutatja. Az 1955. évet egyetlen szerény adattal jelöli, 66 szálláshellyel.

1961-ben:

Szálláshelyek:	Fizetővendéglátó szolgálat + szálláshelyek:
758 férőhelyen 25 619 vendég	1069 férőhelyen 36 887 vendég
45 432 vendégnapot töltött	93 756 vendégéjszakát töltött

1973-ban:

1707 férőhelyen 138 283 vendég	2847 férőhelyen 168 940 vendég
192 991 vendégnapot töltött	420 427 vendégéjszakát töltött.

Ezek az adatok nem szorulnak magyarázatra, önmagukért beszélnek.

A jubileumi kiadvány minden sorából érződik az az ügyszeretet, amellyel a Hivatal vezetői és dolgozói körülvették és veszik napjainkban a megye értékeit, ahogyan ápolják a múlt nemes hagyományait és emlékeit és bemutatják a látnivalókat nemcsak az idegenvezetés, a turistacsoportok kísérése alkalmával, hanem azokkal a színvonalas prospektusokkal, térképekkel, plakátokkal, képeskönyvekkel és nem utolsósorban egy nagy csokorra való útikalauzzal. Ez utóbbiak jelentősége túllép a megye határain. Az ország 22 idegenforgalmi hivatala között egy sem rendelkezik olyan gazdag témakörű útikönyv-sorozattal, amely úgy reprezentálná megyéje tájait, településeit, városait, mint a Győr- Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal. Ezzel a sorozattal a Hivatal a legnemesebb honismereti célkitűzéseket is jól szolgálja. A teljesség igénye nélkül indokolt csak érintőleg megemlíteni a sok-sok kiadást megért útikalauzok címeit: Sopron, Fertőd, Pannonhalma, Győr, Nagycenk, Mosonmagyaróvár, Csorna stb., stb. Nem soroljuk tovább a gazdag sorozat címeit, mert így is érzékelhető, hogy ezen a téren is kiemelkedő eredményt hoztak azok az erőfeszítések, amelyeket 20 esztendő alatt a megye értékeinek bemutatásával, az Idegenforgalmi Hivatal kifejtett.

Sokak számára lehet követendő példa, amit évek óta saját kádereinek nevelése, oktatása terén folytat a Hivatal vezetőgárdája, erre is utalnak az összeállítás adatai.

Az összeállítás két évtized megtett útját foglalja össze, de a távolabbi időkre is utal. 1970-ben ünnepelték a Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal – a Soproni Idegenforgalmi RT. jogutódja – fennállásának ötven esztendő jubileumát. A második világháború tönkretette a megye idegenforgalmi értékeit. A háború után újra megindult az élet és 1947. március 1-én megnyílt Sopronban a Városi Idegenforgalmi Iroda. A helyreállítás, újjáépítés szorgos évei után jöttek létre azok a feltételek, amelyek lehetővé tették, hogy 1954. január 1-én megnyíljon Győr-Sopron Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala.

Uhlik Rudolf

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY / Semmelweis Károly (Kismarton) írja:

Semmelweis Károly (Kismarton) írja:

Fogarassy Lászlónak a Soproni Szemle 1975/2. számában megjelent írásához, mint szem- és kortanú, a következőket kívánom hozzáfűzni: 1921. szeptember 10-én, szombaton délelőtt jelentek meg a felkelők Sopronújlakon (Neutal), ahol édesapám igazgató-tanító volt. Kb. tizenhatan voltak, de mi sokkal többnek tartottuk, mert egyesek minduntalan más és más ruhában jelentek meg. Másnap innét Lándzsérra (Landsee) mentek, ahol egészen november 4-ig maradtak. Az egész vidék lakosságát útépitésre kényszerítették, mert a Lándzsérra vezető út nagyon rossz állapotban volt. Amikor Sopronújlakon megjelentek, édesapámat és a véletlenül nálunk levő Michl József káplánt mindjárt elvitték magukkal és néhány órán át kihallgatták. A Fogarassy-cikkben említett Komáromyt én főhadnagynak tudtam. A „hadapród” cím nem illett hozzá, mert elég drabális, 30–35 év körüli férfi volt. Én a későbbi újsághírek alapján Lederer főhadnagynak tartottam, akit néhány évvel később gyilkosság miatt Budapesten halálra ítélték, mert az tényleg felakasztott egy hadirokkantat Pörgölénynél. (A „Güssinger Zeitung” 1926. nov. 21-i számában „Hinrichtung des Oberleutnants Lederer” cím alatt említik, hogy Pilgersdorfban „hängte er eigenhändig einen armen Invaliden auf.”)

Az első osztrák katona 1921. november 26-án jelent meg a falunkban. Délelőtt 11 óra tájban biciklin érkezett Sopronszentmárton felől az előőr. Borongós ködös nap volt és szállingózott a hó. Én a kapunkban álltam, ők egyenesen oda tartottak. Dél felé érkezett a nagyobb osztag és rögtön lefoglalták a két iskolatermet, ahol a parancsnokságot rendezték be. A katonák „gemütlich” bécsiek voltak, sokan közülük a későbbi években családotul nyaralni jöttek Újlakra.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY / Fogarassy László írja:

Fogarassy László írja:

1975. december 23-án halt meg a Pozsony melletti Szentgyörgyön 75 éves korában dr. Farkas István szlovákiai magyar író és műfordító, akinek a neve megtalálható a Magyar Irodalmi Lexikonban is. Túrócszentmártonban, 1900-ban született, ahonnan harmadfél éves korában Sopron vármegyébe került. Csornán a sűrke apácákhoz járt óvodába, iskolaköteles korában családja Sopronba került, ahol beírták a belvárosi római katolikus elemi fiúiskola első osztályába; a második osztályt már Felsőpulyán (ma Oberpullendorf) végezte. Ezután apját Pécsre helyezték. Apjának korai halála után özvegy édesanyjával együtt Léván telepedett le. Tizenhétéves korában a román frontra kerül, a proletárdiktatúra 286 idején pedig a Pálmay-különítményben harcolt, ahol több soproni főiskolás is szolgált. Leszerelése után szülőföldjére tért vissza. 1927-ben előkészítette a Szlovák Próza Antológiát, majd „Pretúr ház” címmel magyarra

fordította a szintén Sopronban tanult Martin Kukucin „Dom v stráni” c. regényét. Bővebben erről „Találkozásaim az irodalommal” c. visszaemlékezésében (Irodalmi Szemle 1975, 559–561). Nekrológiát 1. Irodalmi Szemle 1976/2. sz. Egy emléktáblát az egykori iskolaépület falán megérdemelve.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY / Metzl János írja:

Metzl János írja:

Az „Orvosi Hetilap 1976. jan. 11-i számában (117,2: 108–109) érdekes orvostörténeti írás jelent meg Kempler Kurt tollából, melyből kitűnik, milyen helyet foglalt el a századfordulón Sopron Magyarország városai között. Az írás címe: „Az orvosi díjszabás rendezése 1900-ban.”

1900. dec. 13-án a belügyminiszter rendeletileg szabályozta a magánorvosi gyakorlatban felszámítható legkisebb orvosi díjakat. Az orvosi díjszabás tételeit I–IV.-ig terjedő területi fokozatok szerint állapította meg. A díjak az I. fokozatban voltak a legmagasabbak, a többi fokozatban csökkentek. A különbség elég tekintélyes volt. Az I. fokozatba Budapest tartozott. A II. fokozatban 5 kiemelt város szerepelt: Debrecen, Fiume, Kolozsvár, Pozsony és Sopron. A III. fokozatba általában a törvényhatósági joggal felruházott városok tartoztak és jó néhány rendezett tanácsú város, sőt néhány nagyközség is, a IV. fokozatba az összes többi település. Sopron tehát az ország 5 kiemelt városa között szerepelt. Ezek közül csak Sopron és Debrecen található a mai Magyarország területén.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY / Szabó Jenő írja:

Szabó Jenő írja:

A Kisalföld 1976. március 12-i száma hírt ad arról, hogy Hegedűs Géza budapesti író Lackner Kristófról írt drámát, amelyet a győri Kisfaludy Színház fog előadni, először Sopronban.

A drámáról Hegedűs Géza ezeket mondja: „Annak idején (nyilván a XVII. század elején, Sz. J.) a város tanácsában hat német és hat magyar tanácsúr ült, a polgármestert évente választották újjá. Lackner köztisztviselőben álló, népszerű ember volt. Húsz évig viselte a polgármesteri tisztet, a németek is, a magyarok is saját képviselőjüként választották meg. Lackner vezetése alatt fejlődött, gazdagodott a város és ő nagyon vigyázott arra, hogy mindkét nemzetbeliek egyenrangúnak érezzék magukat. Ha például hivatalból nem a latin nyelvet használta, akkor német polgárral csak magyarul, magyarral csak németül beszélt.

Lackner először is a sokoldalú egyetememes műveltség példája. Híres jogtudós, kiváló ötvösművész, latin nyelvű iskoladrámák szerzője. Ausztriától Erdélyig mindenütt ismerik. Figyelemre méltó életét átható közéletisége. Azonosul a közösséggel, amely vezetőjének tekinti. Csakhogy a közösség a maga önzésével és kicsinyességével el sem tudja képzelni, hogy a magánéletben a nagy ember is boldogságra vágyik. És ez ma is előfordul: amikor ismert, tiszteletreméltó közéleti ember természetes igényei szerint személyes életet akar élni, akkor gyakran lesz kicsinyes, rosszindulatú pletykák áldozata. A drámához forrásként elsősorban Lackner „Embléma” című művét használtam fel és elolvastam a soproni monográfiát

és számos helytörténeti tanulmányt. De természetesen sok benne az „írói fantázia”.

287Idáig Hegedüs Géza nyilatkozata. Kétségtelen, csak örülni lehet annak, hogy egy budapesti író érdeklődik Sopron iránt, sőt egy jelentős polgáráról drámát ír. Aggasztó viszont az, hogy Hegedüs Géza nyilatkozatában tévedések vannak. Sopronban sohasem választottak felesben magyar és német tanácsosokat, sem a két nemzetiséget „képviselő” polgármestereket, városbírákat. A budapesti író ezt a tudását valószínűleg a Budai Jogkönyvből veszi, amely 1439-ben kimondja, hogy a *budai* tanácsnak hat magyar és hat német tagja legyen s a bírákat felváltva válasszák a magyarok és németek közül.

Sopronban azonban ilyen szabály vagy szokás sohasem létezett, a Budai Jogkönyv Sopron területén sohasem volt hatályban, a város saját szokásjogával élt, abban azonban szó sincs arról, hogy hat magyar és hat német tanácsnokot kell választani. Sőt, az a városra kényszerített szokás, hogy a tanácsurakat egyenlő arányban kell az evangélikusok és katolikusok közül választani, s a polgármesteri és városbírói tisztséget is felváltva viselje evangélikus és katolikus, csak később, Lackner Kristóf 1631-ben bekövetkezett halála után lett gyakorlattá.

Nyilatkozata további részében a budapesti író dicséri Lackner Kristóf nemzetiségi politikáját, amely arra törekedett, hogy „magyar és német egyenrangúnak érezze magát Sopronban”. Lackner Kristófnak sok érdeme van, de éppen ezt nem emelnék ki különösképpen. Ez a nemzetiségi politika ugyanis évszázadokon át kristályosodott ki Sopronban s a város közössége elvárta tisztségviselőitől, hogy annak szellemében működjenek. Ha nem tették, kényszerítette őket rá, mint ahogy éppen dr. Lackner Kristóffal is történt 1595-ben. A tanács előtt folyó ügyben ugyanis Lackner Kristóf vonakodott magyarul beszélni, mert – úgymond – a felperes ügyis tud németül, ő pedig nem bírja a magyar nyelvet, amiért elnézést kér. A tanács azonban nem elnéző, határozata: „Verabschid: Herr Lackhner sey schuldig ungerisch zu antworten.”

A budapesti író nyilatkozatában foglaltakból csak két részletre tértem ki, bár még több is van, amellyel vitatkozni lehetne. Őszintén remélem, hogy a dráma a fentiek ellenére sem vet majd hamis fényt Lackner Kristóf országos vonatkozásban is jelentős alakjára.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Fábján Lajos, a Győr-Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetője, Győr;

Dr. Tóth Melinda művészettörténész, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1014. Bp., Úri u. 62;

Dr. Vanyó Tihamér főiskolai tanár, Pannonhalma;

Tiefenbach Antal főmérnök, 1067 Bp., Szondy u. 40;

Gömöri János régész, Liszt Ferenc Múzeum, Sopron. .

Dr. Filep Antal tud. kutató, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1014 Bp., Országház u. 30;

Prőhle Jenő ny. gimnáziumi tanár-könyvtáros, Sopron, Mező u. 20;
Dr. Gáspárdy Sándor festőművész-tanár, Sopron, Lenin krt. 110;
Légrádi Imre gimn. tanár, Sopron, Széchenyi István Gimnázium;
Dr. Szabó Jenő író, Sopron, Madách u. 11;
Dr. Csapody István tud. kutató, Sopron, Tulipán köz 10;
Uhlik Rudolf főszerkesztő, Panoráma Szerkesztőség, 1361 Bp., Beloianisz u. 8;
Semmelweis Károly ny. burgenlandi tartományi könyvtáros, Kismarton;
Dr. Fogarassy László könyvtáros, 811 00 Bratislava-Petrzalka, Iskerniková 17;
Dr. Metzl János kórházi főorvos, Sopron.

1976. XXX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

288 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Fábján, Ludwig: Karl Friedrich 70 jährig
Tóth, Melinda: Csák de genere Buzád, Gespan von Ödenburg (1246–1254)
Vanyó, Tihamér: Die militärischen, die öffentlichen und die Wirtschaftsverhältnisse des Ödenburger Komitates (1640–1690). Schluss (mit deutschem Auszug)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Tiefenbach, Anton: Geschichte der Ödenburger Molkerei (1910–1975)

Kleine Mitteilungen

Gömöri, Johann: Alte Verhüttungstätten in Ödenburg und Umgebung (9–10. Jahrhundert) Mit deutschem Auszug
Filep, Anton: Verschiedenheiten im Grundriss von Bauernhäusern der Ungarischen Kleinen Tiefenbene
Prőhle, Jenő: „Warum wurde Petőfi in das Ödenburger Lyzeum nicht aufgenommen?“

Kulturelles Leben in Ödenburg

Gáspárdy, Alexander: Das Ödenburger Kunstleben in den Jahren 1974 und 1975

Légrády, Emmerich: Das Jubiläum des Stefan–Széchenyi–Gymnasiums
Szabó, Jenő: 100 Jahre Zeichenunterricht am Ödenburger Széchenyi-Gymnasium

Nekrologe

Szabó, Jenő: Der Kommunist und Schriftsteller Josef Molnár (1901–1975)

Bücherschau

Csapody, István: Hiller Stefan: Entstehung der ersten Fachbücherei Ungarns, Geschichte der Bibliothek der Universität für Forstwesen und Holzindustrie. Ödenburg, 1975 (ung).

Uhlik, Rudolf: Gimes, Endre–Fábján, Ludwig–Kosztka, Wilhelm: 20 Jahre Fremdenverkehrsamt des Raab-Ödenburger Komitates (1945–1974). Raab, 1975, (ung)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Buzád-nembeli, ill. Csák-nembeli Csák soproni ispánt azonos személynek tartja Fejér György (Archontologia Regni Hungariae. In: Codex Diplomaticus Hungariae... Buda, 1829 skk., VII/2, 312; a továbbiakban: CD). Wertner Mór (Az Árpádkori megyei tisztviselők. Történelmi Tár, 1897, 439–486; 1897, 653–679; 1898, 105–133; vö. különösen 1897, 677–678), Belitzky János (Sopron vármegye története. Bp. 1938), utóbbi két szerző egyértelműen Csák-nembelinek mondja. Csák nembeli Gug fia Csákra ld. Karácsonyi János (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. Bp., 1901, 305–306); 1235 és 1240 közt kimutatható soproni ispánkodásának adatai: Wertner i. h. 1897, 677. – A továbbiakban *F* a „Függelék”-re utal.

2 (Megjegyzés - Popup)

Csák-nembeli Csák bánra ld. Karácsonyi i. m. II, 333; órá vonatkozik továbbá egy 1279 előtti oklevél Lékával kapcsolatos adata (ld. a 15. jegyzetet). Karácsonyi rá vonatkoztatja azt az adatot, amely szerint 1264-ben Csák bán István ifjabb királyhoz pártolt; Pauler Gyula (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. köt. Bp., 1899², 255) ugyanezt Buzádnembeli Csákkal hozza kapcsolatba, bár az összefüggés magyarázata számára kétségtelen nehézséget okoz. Mivel a kérdés nem dönthető el teljes egyértelműséggel, némi fenntartásokkal a forrást Buzád-nembeli Csák adatai közé soroltuk (F45.). Fenntartásaink abból adódnak, hogy, mint alább látni fogjuk, Buzád-nembeli Csáknak az oklevélben jelzett magatartásával a róla való többi kortársi adat kevésbé egyeztethető össze; másrészt, V. István egy 1270-es oklevele (Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. Bp., 1943, 2026. sz.) arra mutat, hogy 1264-ben az ifjabb király oldalán levő Csák bánban ezt az 1270-ben megjutalmazott Csák-nembeli főurat kell látnunk.

3 (Megjegyzés - Popup)

Csák fia Csákra: Karácsonyi i. m. II, 125. Mint apját, őt is szívesen említik „magister”-ként, mely nála éppúgy a stájer hercegi pohárnokmesteri cím (Wenzel Gusztáv: Árpádkori új Okmánytár. Pest-Bp., 1860–1874, XI, 462–463; a továbbiakban: ÁUO) rekvizituma, mint idősebb Csák tárnokmesteri címéé. Személye az F63. sz. oklevélben keveredik össze apjáéval, mely adat valószínűleg órá és nem apjára vonatkozik. Eszerint idősebb Csákra utolsó biztos adatunk (F62.) 1269-ből, tehát még István trónra kerülése előtti időből való (ld. még a 22. jegyzetet.)

4 (Megjegyzés - Popup)

A Hahót-Buzád nemzetségre Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Temesvár, 1891, 147. skk.; uő.: A Buzád-Hahót nemzetség. Turul, XVI, 1898 (a továbbiakban Wertner: Buzád), 19–33; Karácsonyi i. m. II, 115. skk. (122. skk., 126. skk.). Dolgozatunkban Csákkal kapcsolatban a Buzád-nemzetség megjelölést alkalmazzuk, mint a kortárs forrásokban is szereplő, közelebbi meghatározót.

5 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi i. m. II, 122. sk.

6 (Megjegyzés - Popup)

Csákra vö. Wertner: Buzád, 29–30; Karácsonyi i. m. II, 124; Zolnay L.: István ifjabb király számadása 1264-ből. Budapest Régiségei, XXI, 1964, 93–94; Tóth M.: A hidegségi templom románkori falképei. Kéziratok doktori értekezés. Bp., 1969 (a továbbiakban Tóth: Hidegség) 89. skk.; uő.: Árpád-kori falfestészet. Bp., 1974 (a továbbiakban Tóth: Árpád-kor), 72.

7 (Megjegyzés - Popup)

Ld. F1. és F2. szám.

8 (Megjegyzés - Popup)

Első említése mint lovászmesternek: F3. (1245. XII. 12.). Terminus post quem: 1245. IV. 26. (ekkor utoljára lovászmester Gutkeled István; vö. Szentpétery i. m. I, 805. sz.). Csák nem volt még lovászmester 1243-ban (Fejér Archontológiája – CD VII/2, 292 tévesen az F5. 1243-ra datált záradékából következett erre). E funkcióban talán egészen 1248-as tárnokmesteri kinevezéséig megmarad (eszerint elvben 1248. X. 6. előttig; vö. F7.), Utóda Ákos-nb. Erne.

9 (Megjegyzés - Popup)

F3. Bizonytalanságot okoz, hogy egy másik, ugyane napról keltezett oklevél (CD IV/1, 388.) Pok Móricot mondja baranyai ispánnak.

10 (Megjegyzés - Popup)

Csák háromízben volt zalai ispán, ezeken belül kisebb megszakításokkal. Első alkalommal 1246-ban viselte e tiszteket (F4). Terminus post quem: 1245. XII. 12. (ekkor még ti. Bogomér az ispán: F3.). Talán csak nagyon rövid ideig van Zalában, ha esetleg már 1246 közepe tájától soproni comes (vö. a 11. jegyzetet). Első ismert utóda 1247-ben Miklós (Wertner i. h. 1898, 126.)

11 (Megjegyzés - Popup)

Csák mint soproni ispán 1247. VI. 2. (F5.) és 1254. VI. 28. (F20.) között mutatható ki. Legkorábban 1246 közepetáján válhat soproni ispánná: ez évben egyrészt még zalai comesként említik, másrészt előde: Rátót Loránt a Babenberg Frigyessel való júniusi leszámolás idején még Sopronban tevékenykedik (Szentpétery i. m. I, 1928. sz.; Pauler i. m. II, 213.). Az ÁUO. II, 185, 1245-ös évszámmal közölt oklevél helyes dátuma 1238 a benne szereplő méltóságviselők alapján, s így még Csák-nb. Csák soproni ispánságára vonatkozik (vö. Wertner i. h. 1897, 677; Belitzky i. m. 333; az oklevélre: Karácsonyi i. m. II, 128. sk.). 1255-ben Csák valószínűleg már nem volt soproni ispán (az F9. sz. 1255-ös datálása téves). Ez évben ismét Rátót Lorándot, Csák soproni elődjét említik e tisztségben (F24.; vö. uo. Szentpétery i. m. kommentárját). Soproni ispánsága idején eleinte a főlovászmesteri tisztség viselője egyúttal, majd 1248-tól ez utóbbit a tárnokmesteri funkcióval váltja fel. Egy oklevél tanúsága szerint úgy látszik, hogy Csák apja, Buzád bán is viselte rövidebb ideig a soproni ispáni tiszteket (ÁUO I, 292–293; vö. Wertner i. h. 1897, 677; Belitzky i. m. 331.)

12 (Megjegyzés - Popup)

Csák mint tárnokmester 1248. X. 6. és 1260 között mutatható ki (F7–20). Elődje Türje-nb. Dénes, kinek 1248-as nádorrá emelkedését követően lép Csák az említett rangba; utódja 1260-tól Pok-nb. Móric. Csák IV. Béla tárnokmestere, 1260-ban, István stájer hercegsége lezárulta táján azonban az ifjabb király

tárnokmestereként működik. A forrásban háromszor szerepel „magister” megjelöléssel és comesi tisztére sem történik utalás. Mindhárom alkalommal bizonyosan őrá és nem a fiára kell érteni az adatot: ez utóbbi az első esetben még túl fiatal (F18: 1254), a másik két esetben a bulgár hadjáratban való szereplést Pauler is Csák tárnokmesterhez kapcsolja (i. m. II, 230.) A Csák tárnokmesteri szolgálatról való adataink az F. 39. sz. adatát Zolnay 1264-es datálásával szemben legkésőbb az 1260-as évre kelteznek.

13 (Megjegyzés - Popup)

Csák második zalai ispánkodása 1256 és 1260 között két (?), igen rövid intervallummal mutatható ki. Ispánságának kezdete bizonytalan. Annyi bizonyos, hogy 1256. III. 24-én mint gorai ispánról hallunk róla (F25.); ezt a posztot valószínűleg 1254-ben végződő soproni és talán már 1256 végén kezdődő zalai ispánkodása közötti időszakban tölthette be. Mint zalai ispán először 1256. XII.-ben szerepel, ugyanekkor viszont Lőrinc zalai ispán is kimutatható (XII. 30.: Wertner i. h. 1898, 126.). Pécz Dénes szereplése zalai comesként 1259 májusában Wertner i. h. 1898, 127) esetleg Csák bulgár hadjáratával állhat összefüggésben (vö. F35., ahol nem mondják zalai ispánnak), de lehet, hogy István stájer hercegi címével kapcsolatos funkciócserékben leli magyarázatát. (István már 1259 május előtt stájer herceg: vö. Hazai Okmánytár. Győr–Bp., 1865, 5– a továbbiakban: HO. A zalai comesi cím szempontjából fontos, hogy a hercegséghez többek közt Zalát is hozzácsatolták: Pauler i. m. II, 235). 1260-ban Csák mindenestre ismétlen zalai comes. Lehetséges, bár kevésbé valószínű, hogy zalai ispáni tisztét erdélyi vajdasága mellett is megtartotta. Csák „magister” comesi rangjelölés nélkül 1257-ben mint ensifer (fegyvernököt) említik (F27–31) , a vonatkozó oklevelek azonban korábbi s bizonytalan időtartamú királyi küldetésre vonatkoznak. E tisztán birtokügyekkel kapcsolatos küldetés bizonytalanságban hagy bennünket Csák „ensifer” funkciójának valódi tartalmáról, valamint afelől is, hogy megszakítást jelentett-e a gerzenchei tartózkodás zalai ispánkodásában, vagy a rövidebb, alkalmi utazás zalai tevékenységét nem zavarta.

14 (Megjegyzés - Popup)

Pauler i. m. II, 232.

15 (Megjegyzés - Popup)

F37. Az oklevélben említett Torda zalai nemes, kinek érdemei közt urának, Csáknak bulgár hadjáratában való részvételét is felsorolják, a lékai várat V. István számára nyilvánvalóan Csák szolgálatában „örizte meg dicséretes módon”. Ha az oklevélben szereplő két esemény sorrendje helyes, akkor Léka megvédése az 1259-es bulgár hadjárat előtti időre, tehát valószínűleg még IV. Béla és István herceg közös 1258-as stájer hadjárata idejére esett. A Lékával kapcsolatban később említett Csák bán (1279: CD VIII/3,321) nem a Buzád-nembeli bánnal azonos, hanem a Csák-nemzetség tagja, aki évekkel később kaphatja a várat István (Ifjabb vagy tényleges) királytól. (Léka Csák nembeli-Csáktól juthat ugyanis unokaöccse, majd ennek kezéről a Németújváriak tulajdonába: CD V/2, 593. sk.)

16 (Megjegyzés - Popup)

Csák mint erdélyi vajda és szolnoki ispán: Az egyetlen forrás, amely Csákot ezekben a funkciókban említi, a „banus Transilvanus” kitétel miatt félreértésekre adott okot (F40.: 1261). A vajdai rang és az „Erdély bánja” elnevezés kétségtelenül egy és ugyanaz, mint ahogy azt Erne bán példája is mutatja (CD VIII/7, 96.: é. n.; ÁUO. III, 5; VIII, 8: 1261); a szörényi, ill. más bánok főtitkárviselőit nem mondják egyszerűen „Transilvanus” vagy „de Transilvania”-nak. A szolnoki ispáni funkció úgy látszik szintén gyakran társul a vajdal szerepkörrel. Csák nevében az a „bán” kitétel, melyet még évekkel később is említenek (ld. F43., 45.,

49–54., 56–61., 64–66.; vö. Karácsonyi i. m. II, 124), eszerint erre az erdélyi bánságra, azaz vajdaságra utal, s nem a horvát–szlavón bánságra, mint azt Karácsonyi és nyomán mások is gondolták (Karácsonyi i. h.; Hóman B.: Magyar történet. Bp., 1935, I, 520: a IV. Béla-kori tisztségviselőkről készített táblázaton az 1260–61. évnél; Zolnay 93). Csák bizonyára attól az időtől fogva viselője e méltóságnak, hogy a stájerországi magyar uralom végével, az 1260. vége felé István ifjabb király ismét dux Transsilvanus (Századok, 1921, 81). Más erdélyi vajdáról csak 1263-ban hallunk (Szentpétery i. m. II, 1801. sz.), így az is lehetséges, hogy Csák mindaddig Erdélyben van. A F40. sz. mindenesetre csak a rangját mondja meg Csáknak, az oklevél tartalma ezzel szemben bizonyára a korábbi zalai ispánságával kapcsolatos tevékenységére utal.

17 (Megjegyzés - Popup)

Zolnay i. m. 93. sk. A szerző fő érve a F45. sz. oklevél utalása, mely azonban sok valószínűséggel Csák-nembeli Csákra vonatkozik (vö. a 2. jegyzetet). Csáknak rokonaihoz: Hahót mesterhez és Ponith-hoz fűződő kapcsolatait is árnyaltabban lehet értékelni a F46., F50., ill. a F48., F49. oklevelek alapján, mint ahogy azt Zolnay teszi. Csáknak ez években a zalai ispánságtól való távolléte nem bizonyíték rangfosztottságára. Hogy épp a kritikus időben IV. Béla kegyeiben állt, az egy 1264. III. 25-én kelt oklevélből kiolvasható (F44.), ahol a király mint „dilectus et fidelis noster”-ről tesz róla említést. A Zolnay által elemzett forrásban, Syr Wilam nevű kereskedőnek a magyar király számára készített computusában a Csák név négy ízben szerepel (Zolnay i. m. 81. sk., 79., 84., 104., 105. tétel). Ezek közül Buzád-nembeli Csákkal csak a 79. sz. azonosítható kétséget kizárólag (F39.); a 89. sz. vonatkozhat őrá vagy Csák-nembeli névrokonára, a másik két említés viszont bizonytalan (F42.). Egyedül a Csákra vonatkozó adatok ismeretében azonban az alábbiakat olvashatjuk ki a computusra vonatkozóan: 1.) a 79. sz. tételben Csákot mint tárnokmestert említik; a forrásnak legalábbis ez a része tehát nem lehet későbbi 1260-nál; 2.) abban az esetben, ha a 84. sz. tétel Csák bánja a fenti tárnokmesterrel és nem Csák-nembeli Csákkal azonos, akkor a forrásnak ez a része viszont legkorábban 1230-ban keletkezhetett, tehát semmiképpen sem lehet egykorú a 79. sz. tétellel. Zolnay tanulmánya nagyon szellemesen és sok érdekes részletmegfigyeléssel rekonstruál egy történelmi helyzetet a computus szolgáltatta személyekből és adatokból. A királyi adománylistának egyetlen drámai pillanatra: IV. Béla és István ifjabb király 1264-es nagy összecsapására való vonatkoztatása azonban, mint azt a Csák pártállására és kronológiájára vonatkozó adatok mutatják, nem történhetett minden szándékoltság nélkül. Kívánatos ezért a computus kérdésének újraértékelése most már az 1264-es esemény figyelmen kívül hagyásával. Számításba kell venni továbbá azt a lehetőséget – mely egyébként a computus jellegéből is következhet – hogy a lista esetleg egy több éven keresztül vezetett elszámolás összesítése, s így egyes méltóságok rangváltozásait is rögzíthette.

18 (Megjegyzés - Popup)

Ld. a 2. jegyzetben a F45. sz. oklevél értékelését.

19 (Megjegyzés - Popup)

Ilyen minőségében egyetlen említése 1264. III. 25. (F44.). Különös, hogy másrészt 1263 és 1264 IV. 13-a között Keményfia Lőrincről hallunk ugyane tisztségben (Wertner i. h. 1897, 484–485). Az oklevél magister-nek említi; azonossága az általunk tárgyalt személlyel bizonyos, mivel sem ennek fiára, sem pedig a Csák-nemzetség tagjai közül egyedül szóba jöhető Csák bánra nem vonatkozhat (ifjabb Csák kizárólagosan délvidéki érdekeltségű, és nem volt annyira előtérben álló személy, hogy a „dilectus et fidelis noster” reá vonatkozhatnék; Csák-nb. Csák bánt mindig bánnak említik, magister voltáról nem tudunk).

Buzád-nb. Csák élete alkonyán egy hasonlóan északnyugati fekvésű területen: Nyitrán vállalt ispáni tiszteletet (ld. a 21. jegyzetet).

20 (Megjegyzés - Popup)

Kimutatható 1265. XI. 30-a és 1268. III. 14-e között (F40–49.), ill. egy ízben 1269-ben (F50.). Az utóbbi oklevél datálása talán pontatlan: vö. 1268 novembere és 1269 között Pécs-nb. Dénest e posztion (Wertner i. h. 1898, 128.); mivel Csákot 1269-ben már mint nyirtai ispánt említik, lehetséges, hogy zalai comesi tevékenysége 1268-ban lezárult. F49. sz. (1268) vonatkozhat fiára, ifjabb Csák orbászi ispánra, kinek éppúgy mint apjának lehetett birtoka a vasmegyei Peresztég.

21 (Megjegyzés - Popup)

Csák mint nyirtai ispán kimutatható 1269-ben (F51–55.). Csák utolsó ismert – valószínűleg ténylegesen is utolsó – tisztsége.

22 (Megjegyzés - Popup)

Csák halála éve tekintetében bizonytalanságban vagyunk. Az F. 62. sz. utolsó adat hivatali tevékenységéről (1269), s egyúttal ez az utolsó forrás, amely szerint bizonyosan életben van. Az F63. sz. (1275) az oklevélben szereplő személyek között felsorolt *magister Chak* nagy valószínűséggel a fia (ugyanígy: F64.); ez esetben, ismelve az oklevél tartalmi előzményeit és id. Csák korábbi szerepét a kérdéses Ponith ügyben, azt gondolhatjuk, hogy Csák talán ekkor már nincs életben. Másrészt a Csákfiak osztozkodásáról szóló 1274-es oklevél (F64.) arra mutathat, hogy az apa halála az osztozás idejét nem sokkal előzhette meg. Csák halála idejét e megfontolások alapján 1272/74 tájban tartjuk valószínűnek. Mivel ez az időpont nem sokkal követi V. István 1270-es trónraléptét, nyitva kell hagynunk azt a kérdést, hogy Csák hivatali pályája megszakadásában politikai okok vagy idős kora játszottak-e közre.

23 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi i. m. II, 121. sk., 126. sk.,

24 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fl. sz. Hahótra ld.: Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp., 1897, III, 58.; Sörös P.: Az elenyészett bencés apátságok. Bp., 1912, 252. skk. Az elpusztult monostor részletei ismeretlenek; Zalaapátitól délnyugati irányban, Rajk közelében állott.

25 (Megjegyzés - Popup)

Az 1248-as oklevél: CD IV/2, 23. Vö. Karácsonyi i. m. II, 131; uő.: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp., I, 1922, 20. Vö. továbbá F2. sz. A ferences templom, melynek 1335-ös építkezéséről adatunk van, korabarokk formájában maradt ránk.

26 (Megjegyzés - Popup)

1270-ben V. István „duo castra Plyske et Parbah vocata” elvesz Arnoldfia Miklóstól, majd két év múlva a két vár hozzá ismét visszakerül; 1292-ben eladják (Csáki i. m. III, 13, 696; Karácsonyi i. m. II, 121, 122; Feketeváros-Purbachra vö. Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. II. Eisenstadt, 1963, 861.

skk.). Peleske Hahót közelében állhatott. Purbach, magyar nevén Feketeváros a Fertő-tó nyugati partján fekszik. A Hahótok várát az osztrák kutatás a környékbeli Burgstall-on sejtí (i. h. 861), lehetséges azonban, hogy ez a „castrum” a városka (mai formájában XVII. századi) erődítésrendszerének eredeti magja volt.

27 (Megjegyzés - Popup)

1278: CD V/2, 430. Ld. még Csánki i. m. III, 22. Az 1278-as oklevélben a lendvai várral együtt tartozékát: Nemti várát is említik (ma: Lenti). Az utóbbihoz tartozott Toronyhely, azaz Bántornya (Turnisce; Csánki i. m. III, 117), templomában Johannes Aquila neves festményeivel. A szentély román kori apszisában, a saját nevét megörökítő felirattal azonos mezőben a festő igen konzervatív Majestas Domini-t ábrázolt négy angyallal körülveve (képe: Ernst M.: A dunántúli falfestés középkori emlékei. Bp., 1935, 8. kép; Rómer F.: Régi falképek Magyarországon. Bp., 1874, 31. ábra). Fennáll az esélye annak, hogy Aquila festménye egy korábbi, későromán kori Majestas képet használt kiindulópontul, amely a történelmi és építéstörténelmi adottságokat figyelembevéve, talán a Hahót-ág tagjainak megbízásából, a XIII. század második negyede táján keletkezhetett.

28 (Megjegyzés - Popup)

Csánki i. m. III, 111. sk. Hahót határában állt.

29 (Megjegyzés - Popup)

Csánki i. m. III, 115. A Csáktornya vára tartozékai között felsorolt Terestyéntornyt feltételesen az ugyanoda tartozott Terscsan-nal azonosítja.

30 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi i. m. II, 127; Csánki i. m. III, 9. sk.; a várhoz tartozó Sztrigó váráról Csánki i. m. III, 16. sk. A XVI. században megerősített és a XVIII. században jelentékenyen átépített csáktornyai vár ma is őriz gótikus részleteket; ez a középkori mag bizonyára a Csák-féle eredeti épületet is magában rejti, egyelőre feltáratlanul. (A XVII. századi állapotot tükröző alaprajz: Műemlékvédelem, VII, 1963, 64 után.)

31 (Megjegyzés - Popup)

Fuxhoffer, D. – Czinár, M.: Monasterologia regni Hungariae. Veszprimii, 1803, 62. „Familia Bánffy, de Alsó-Lindva, ...communi consilio Raikensem Praeposituram honoribus Marianis anno 1239 erexit, et Praemonstratensibus transcripsit.” (Az alsólendvai Bánffyak a Hahótnemzetség leszármazottai, innen adódik anakronisztikus említésük.) Rajkra ld. Oszvald F.: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténelmi Értesítő, VI, 1957, 248.

32 (Megjegyzés - Popup)

F65. sz. Az oklevél szerint Csák fiai: ifjabb Csák, Dénes, Miklós, Buzád és Feldrik, kik kegyúri jogukat nem megfelelő módon gyakorolták, a kegyuraságot unokatestvérüknek: Terestyénfia Mihálynak engedik át. (A Csákfiak közös kegyurasága alapján mondja Karácsonyi i. m. II, 126. hogy Rajk a Buzád-ág alapítója.)

33 (Megjegyzés - Popup)

...filii Chak, prepositus Petrus et conventus memorati quondam partem terre monasterii predicti, Royk

vocate, quam Chak banus *ecclesie sue* predicte ab eodem Michaele pretio comparaverat, reddidissent eidem Michaeli” (F65.). Csák személyes alapítására utal az is, hogy két olyan Sopron vármegyei faluban, melyet kétségtelenül Csák szerzett soproni ispánkodása idején a családnak (ld. alább), Rajk is rendelkezett birtokkal (F64.: A Csákfiak birtokosztályakor Őrs nevű falu „excepta parte ecclesie eorum” osztozkodnak, Nádasd esetében pedig a testvérek eljárásával szemben a rajki prépost bejelenti tiltakozását.)

34 (Megjegyzés - Popup)

Tóth: Hidegség, 91. skk.; uő.: Árpád-kor, 72.

35 (Megjegyzés - Popup)

F64. sz. Az érintett falvak: Vrs = Őrs; Hydegysd = Hidegség; Humuky = Fertőhomok; Nádasd = Nádasd; Inka = Ikka. Hidegség és Homok topográfiai azonosításához nem fér kétség. Csánki egy Őrs nevű Sopron vármegyei községet Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) közelében határoz meg, a két Ikkát pedig Zillingsdorffal azonosítja (Csánki i. m. III, 622, 611–612.) Őrs és Nádasd Sopron vármegyei lokalizálásával kapcsolatban fenntartásai vannak az Urkundenbuch des Burgenlandes c. kiadványnak, mely Buzád-nembeli Csák balatonmenti Őrs nevű birtokára, ill. a távoli Zala megyei rajki prépostság nádasdi részbirtoklására mutat rá (Urkundenbuch des Burgenlandes. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck–Pozza. II. Graz–Köln, 1965. 100. sz.; a továbbiakban: UB), Mint fentebb láttuk azonban (33. jegyzet) Rajk maga is Buzádnembeli alapítás és így dotációs között természetesen létezhetnek olyan birtokok is, melyet az alapító család aránylag távolabbi fekvései voltak. Ikkáról egy 1303-as oklevél (39. jegyzet) mondja, hogy Sopron vármegyében, a Lajta folyó partján fekszik; Csánki fent említett azonosítását magam is kétségesnek tartom, s vele szemben az UB által valószínűsített eggendorfi lokalizáláshoz csatlakozom (ez a helység Bécsújhelytől északkeletre, a Lajta mentén található). Mivel az oklevélben együtt szereplő Hidegség, Homok, Ikka és Nádasd meglehetősen kis körzeten belül fekszik, aligha lehet kétséges, hogy Őrs is ugyane területen keresendő. A fentiek alapján tehát bizonyosnak tekinthető, hogy kizárólag Sopront körülvevő községek voltak azok, amelyeken a Csákfiak 1274-ben osztozkodtak.

36 (Megjegyzés - Popup)

Csák halála idejére ld. a 22. jegyzetet.

37 (Megjegyzés - Popup)

F66. sz.

38 (Megjegyzés - Popup)

Az 1281-es eladás: UB II, 212. sz. Hidegség birtoktörténetére vö. Tóth: Hidegség, 1. skk.; Csatkai E.–Dercsényi D.: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956, 532.

39 (Megjegyzés - Popup)

Ikkát 1303-ban cserélik el Csák fiai a varasd megyei Loborra (CD VIII/1, 145. sk.) Nádasd 1362 előtt már idegen kézen van (Sopron vármegye története. Oklevéltár. Kiad. Nagy I. Sopron, 1889. 337). Hasonló módon adnak túl a család tagjai vas megyei birtokaikon is (Karácsonyi i. m. II, 128.)

40 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanez a szempont vezethette a Hahótok egy más ágának tagját, Arnoldot a fertőparti Purbach (Feketeváros) megszerzésében: Arnold 1243-ban soproni comes (Szentpétery i. m. I, 78(?)4. sz.: vö. a 26. jegyzetet).

41 (Megjegyzés - Popup)

Az utakat említi a Hidegség és Homok határjárását tartalmazó 1281-es oklevél (ld. a 38. jegyzetet). A környékbeli útrendszerre ld. Glaser L.: A Dunántúl középkori úthálózata. Századok. 1929, 146. sk., 160.

42 (Megjegyzés - Popup)

Tóth: Hidegség, 198. jegyzet.

43 (Megjegyzés - Popup)

Bodor I.: Hidegség (Győr-Sopron m., soproni járás) r. k. templomának építéstörténete. Archaeologiai Értesítő, 101 (1974) 263. skk.; Horler M.: Árpádkori körtemplom helyreállítása, Hidegség. Magyar Építőművészet, 1975, 5. sz. 22. sk. Régészek: Tóth Sándor és Bodor Imre; építészek: Sedlmayr János és Pusztai Ilona.

44 (Megjegyzés - Popup)

Falképrestaurátorok: Lente István és Bozó Pál.

45 (Megjegyzés - Popup)

Tóth: Árpád-kor, 67. skk.

46 (Megjegyzés - Popup)

A falkép alatti rétegen felszentelési keresztet figyelt meg Tóth Sándor. Ugyancsak az ő építéstörténeti megfigyeléseire támaszkodom a körtemplom datálásánál: a külső és belső falrakás eltérése hasonlóan jellegzetes a Hidegségtől nem messze álló sopronbánfalvi templom esetében is.

47 (Megjegyzés - Popup)

A képünkön látható, dél felőli karzatpillérnek a lábazata és törzstörödéke az ásítás során felszínre került, az északi pillérből csak alapozásának lenyomatát ismerjük. A karzat elhelyezését mutató alaprajzot és annak leírását ld. Bodor i. h. 268 és 3. kép. A karzat másodlagos jellegére az eredeti padlószint és a déli karzatoszlop között feltárt talajréteg mutat.

48 (Megjegyzés - Popup)

A második, most már az egész körtemplomot érintő kifestésre, a csekély freskómaradványok stílusa alapján, a XIII. század vége felé kerülhetett sor, minden bizonnyal avval kapcsolatban, hogy az Osl-család tagjai 1281-ben megszerezték maguknak Hidegséget (Tóth: Árpádkor, 91).

49 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 521–522. A keresztúri vár ekkor Nádasdy Ferenc országbíróé volt.

50 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 663–664.

51 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 988–989.

52 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1424–1427.

53 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 126–127.

54 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1462–1463.

55 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 130.

56 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1465.

57 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1478–1479.

58 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1481–1482.

59 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1496–1499.

60 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1505–1506, 1523–1527.

61 (Megjegyzés - Popup)

Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. Hadtört. Közl. 1888. 259.

62 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 729–730.

63 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1120, 1150.

64 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1176–1177, 1204–1205, 1214.

65 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1261–1262.

66 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1319–1320.

67 (Megjegyzés - Popup)

Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalása korában 266.

68 (Megjegyzés - Popup)

Takáts: Rajzok II. 423, 445.

69 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 161, 260–263.

70 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 369–370.

71 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 382, 406.

72 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 582, 667, 1375.

73 (Megjegyzés - Popup)

A javaslat Prot. 198–205, a felelet 205–209. A malmokat is magában foglaló kimutatás a Prot. 587–591. lapjain.

74 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 100.

75 (Megjegyzés - Popup)

Acsády i. m. 290.

76 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 1115, 1137–1138.

77 (Megjegyzés - Popup)

Acsády: A magyar jobbágyság története. Bp., 1906, 243.

78 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 713–714.

79 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1417, 1423.

80 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1476.

81 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1363.

82 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 116.

83 (Megjegyzés - Popup)

A Prot. 587–591. lapjain levő kimutatásból.

84 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 896, 1365–1366; 876–877.

85 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 610.

86 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1135–1136.

87 (Megjegyzés - Popup)

Csányi i. m. 107, 116–118.

88 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 505–519, 595.

89 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Acsády: Budavár i. m. 279. Eszerint a magyar bor Lengyelországon át jutott a világkereskedelembé. Ausztriába való bevitelét, sőt még átszállítását is egészen eltiltotta a császár. Csak Sopronnak, Rusztnak és Kismartonnak engedte meg, hogy Ausztrián át évenként kb. 30 ezer akót Cseh- és Morvaországba szállítsanak.

90 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 928.

91 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1108–1109.

92 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 266–268.

93 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 303-306; 310–313; 313–321, fölhasználva az eredeti jegyzőkönyvet is.

94 (Megjegyzés - Popup)

A legkisebb értékű osztrák pénz = Bécs, Wiennensis, 1/3 magyar dénár (Horváth Tibor Antal: Régi magyar pénznevek. Numizmatikai Közl. 1953–1954, 16).

95 (Megjegyzés - Popup)

fertály – 1 quartale = 1/4 mérő = 1/2 köböl (Szamota–Zolnai: Magyar oklevél-szótár. Bp., 1906. 241–242).

96 (Megjegyzés - Popup)

krajcár = kb. 1,66 dénár (Huszár i. h. 1180).

97 (Megjegyzés - Popup)

Donga, duga, dunga = hordó (Szamota–Zolnai i. m. 158).

98 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 382, 471, 1081, 1102–1104, 1215.

99 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 397, 479–481.

100 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 960, 1230.

101 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 666–667, 714.

102 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 793–794, 897, 928.

103 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1163–1164; 1206–1207, 1224.

104 (Megjegyzés - Popup)

Illésy János: Vásárszabadalmak jegyzéke. Magyar Gazdaságtört. Szemle 1899, 424, 426, 427. 429, 431:
úó: Községi kiváltságlevelek jegyzéke. I. h. 1898, 223, 275, 276, 277, 279, 353, 354, 410. 416.

105 (Megjegyzés - Popup)

Acsády: Budavár i. m. 294.

106 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 593, 1121.

107 (Megjegyzés - Popup)

A kimutatás a Prot. 281–293. lapjain található. Az egyes helyeken levő két földbirtokost általában nem közöltük. Inkább a nagy birtoktestek föltüntetésére törekedtünk. Némely község két helyen is szerepel. (Részbirtokosok.)

108 (Megjegyzés - Popup)

Földesura 1651-ben: Kéry János br. Vö. Josef Buzás: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jh, I. Teil. Eisenstadt, 1966, 238.

109 (Megjegyzés - Popup)

A fenti adatokat a Prot. 181–293 oldalain levő kimutatásból merítettük.

110 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 497–500.

111 (Megjegyzés - Popup)

Balics Lajos jegyzeteiből, jelzése szerint: a Prot. I. különféle helyeiről.

112 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 925–926. A kicsiny szám némileg valószínűtlen a következő évek kimutatásaival összevetve; továbbá bizonyára nincs benne a megyétől ezidőben elszakadásra törekvő Rábaköz.

113 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1261.

114 (Megjegyzés - Popup)

E tárgyról a legújabb, sok levéltári adat és a vonatkozó irodalom kiaknázásával készült földolgozás Szakály Ferentől: Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században. Bp., 1969. Elsősorban a hódoltsági területet veszi figyelembe. A királyi Magyarországon a nemesi vezetés alatt álló önkéntes szervezet, az ún. zápisz működött.

115 (Megjegyzés - Popup)

Prot. 198, 205.

116 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 256–258.

117 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 416–418. 420.

118 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 551–553, 675.

119 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1065–1066, 1069–1070.

120 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1179, 1188–1189.

121 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1227. – Csányi i. m. 40.

122 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1379, 1466, 1483.

123 (Megjegyzés - Popup)

A következő részeket az 1658–1668 évekről készült Szemerei régi jegyzőkönyvből merítjük. Az idézeteket betűhűen közöljük, csak a határozott névelő mellett alkalmazott vesszőt mellőzzük, és kevés helyen

értelemszerű pontozást adunk.

124 (Megjegyzés - Popup)

Szemerei jegyzőkönyv 13–14.

125 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 14.

126 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 28–29.

127 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 47. 55. – Prot. 731.

128 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Csányi i. m. 44. Csupán szeptember és október hónapban, egyedül Sopron városában 1500 ember halt meg pestisben! A pestis soproni pusztításairól 1644–1679 közt vö. Mollay megállapításait a Csatkai–Dercsényi i. m. 77. lapján.

129 (Megjegyzés - Popup)

Az 1684. év nagyon terméketlen volt: semmi gyümölcs sem termett, a gabona is igen hitvány, néhol alig hozta meg a vetőmag-szükségletet. 1685-ben a cserebogarak a szőlőskertekben szokatlanul nagy károkat okoztak, a sáskák pedig a Fertő körül Rusztig garázdálkodtak. Ugyanebben az évben még a fagy is hozzájárult a szőlő pusztulásához, ennek következtében szeptemberben a Lajta-hegység és Kismarton környékén megsemmisültek a szőlők. 1686 április végén rengeteg cserebogár volt, úgyhogy 5 tallérnyi büntetés terhe alatt megparancsolták a kártevők irtását. Szeptemberben sok sáska jelent meg a Fertőnél, s a szőlőkben nagy kárt okoztak. A nép dobolással, mozsárlövéllel védekezett, de nem nagy sikerrel (Csányi i. m. 108, 116, 119, 125, 128–129).

130 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron-, Győr- és Vas megyei Tejgazdasági R. T. terjeszkedése. Vö. A Soproni Hírlap kiállítási albuma. Sopron, 1925, 89–90, 235,

131 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Szabó Jenő: SSz. 1971, 384.

132 (Megjegyzés - Popup)

Köszönetet mondok Horváth Hódosi Jánosnak cikkem írása közben nyújtott segítségéért.

133 (Megjegyzés - Popup)

Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp.,

1968, 62.

134 (Megjegyzés - Popup)

Sopronkőhida–Tómalom dűlőben Tomka Péter szíves szóbeli közlése szerint kelta gödörben kerültek elő vassalakok, a sopronkőhidai temetőhöz tartozó IX. századi telep területén. Sopron mellett az Ibolya réten Jerem Erzsébet leletmentése hozott felszínre vassalakokat egy kelta gödörből, amely Hallstatt kori és IX. századi telepjelenségek között került elő. Az ásatók szíves szóbeli közléseit itt is köszönöm.

135 (Megjegyzés - Popup)

Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay i. m. 67.

136 (Megjegyzés - Popup)

Romwalter Alfréd: Sopronban lelt ókori salakok és téglák. SSz. 1937, 224–228; Romwalter A.: Betrachtung über die Eisengewinnung der Hallstatt- und La Tène-Zeit in der Gemarkung von Sopron (Ödenburg). A m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem bánya- és kohómérnöki osztályának Közleményeiből X, 1938.

137 (Megjegyzés - Popup)

Sodró László: A Sopron-környéki őskori vaskohászatra vonatkozó eddigi kutatásokról. SSz. 1956, 335–344.

138 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula: Későkeltakori lakóházak Ivánban. SSz. 1961, 247–251, 1. jegyzet.

139 (Megjegyzés - Popup)

E salakok inkább szivacsos szerkezetűek és a kemence salakhoz, zsugorodott salakhoz hasonlítanak. vö. Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay i. m. 97, 107. abban az értelemben a kemencesalakról, mint az tökéletlen redukció sikertelen olvasztás eredményéről. Így említett leleteinkkel kapcsolatban nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem, vagyis hogy ezek is kezdetleges vasolvasztás maradványai lehetnek.

140 (Megjegyzés - Popup)

Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp., 1970, 111; Nagy Iván: Sopron város délnyugati környéke a XIII. században. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3, 1835, 312, 316.

141 (Megjegyzés - Popup)

Közli Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. SSz. 1968, 200.

142 (Megjegyzés - Popup)

Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay i. m. 144. Ez az ötlet még közelebbről megvizsgálandó.

143 (Megjegyzés - Popup)

A műhely leírását ld. továbbá Gömöri János: Korai császárkori és Árpád-kori település, X. századi vasolvasztó műhely Sopronban. *Arrabona* 15, (1973) 69–123.

144 (Megjegyzés - Popup)

Á. Sós: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Bp., 1963. LXIV–LXXII táblák; L. Kraskovská: Nové slovanské Nálezy na Záhorni Zbornik Slovenského Národného Muzea LXV– 1971 *Historia* 11, 74, 3. kép.

145 (Megjegyzés - Popup)

Méri István: Beszámoló a Tiszalök Rázom pusztai és a Turkeve-mórici ásatások eredményeiről. I. *Arch. Ért.* 79, 1952, 59, 3. kép B.

146 (Megjegyzés - Popup)

Kovalovszki Júlia: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. *Arch. Ért.* 87, 1960. 38, 4. kép.

147 (Megjegyzés - Popup)

Mentsük meg pusztuló régészeti emlékeinket. h. n., é. m. 8; K. Csilléri Klára: Az Árpádkori veremház ülőgödre és a házbeli szövőszék kérdése. *Népr. Ért.* LII, 1970, 59–84.

148 (Megjegyzés - Popup)

Bóna István: Ásatás Várpalotán (1963). *Régészeti Dolgozatok, Dissertationes Arch.* 5, 1963, 122–124, 1–2.

149 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula: Árpád-kori lakóház Répcevisen. *Arch. Ért.* 83, 1956, 51–52.

150 (Megjegyzés - Popup)

D. Bialeková: Nové včasnoslovanské nálezy z Juhozáp. *Slovenska. Slov. Arch.* X–1, 1962, 112, 28. kép, 33. kép.; V. Budisky–Kricka: Slovanské osídlenie na Severovýchodnom Slovensku. *Slov. Arch.* IX, 1961, 352–353, 7. kép, V. t.; V. Budinsky–Kricka, Príspevok k poznaniu vcasnostredovekej dediny na Vychodnom Slovensku. *Slov. Arch.* XVIII, 1970, 167–188; J. Kudrnác: Slovanká obydlí na hradisti v Klucove. (Csehország) *Arch. rozhl.* VII, 1955, 61–75, 44. kép.

151 (Megjegyzés - Popup)

D. Bialeková: Nové včasnoslovanské nálezy z Juhozáp. *Slovenska. Slov. Arch.* X–1,

152 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei. *SSz.* 1963, 263–264.

153 (Megjegyzés - Popup)

R. Alföldi Mária ásatása 1955-ben a Május 1. téri római temetőben.

154 (Megjegyzés - Popup)

Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay i. m. 39, 44.

155 (Megjegyzés - Popup)

A Nemeskér-Posványos dűlői vassalakokra dr. Rábay András hívta fel figyelmünket.

156 (Megjegyzés - Popup)

Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. *Fontes Archaeologici Hungariae Bp.*, 1973, 30–35. táblák.

157 (Megjegyzés - Popup)

Lényegében változatlan szövegű előadásom a Fiatal régészek és Történészek soproni konferenciáján (1973. szept. 6-án).

158 (Megjegyzés - Popup)

Bünker munkásságát méltattam a készülő Magyar Néprajzi Lexikonban.

159 (Megjegyzés - Popup)

Pálos Ede: A Rábaköz és Győr vidékének népművészete. *Néprajzi Értesítő*, 1911. Hivatkozhatunk még Miskolczy László–Padányi Gulyás Jenő–Tóth Kálmán képes könyvére, ennek azonban dokumentatív értéke mellett nem volt megalapozott tudományos célkitűzése: *A Fertővidék népének építésze*. Budapest, 1937.

160 (Megjegyzés - Popup)

Tálas István irányításával, támogatásával készítettem Kisalföldi népi építkezési tanulmányok (Bp., 1959.) c. államvizsgai dolgozatomat, illetve egyetemi doktori disszertációm: *A kisalföldi lakóház morfológiai vizsgálata* (Bp., 1969); ennek egy fejezetét az *ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékének Dissertationes Ethnographicae, Tanulmányok az Anyagi Kultúra Köréből I.* című kötetében *A kisalföldi lakóház történeti fejlődése, kapcsolatai a környező és a szomszédnépi háztípusokkal* címmel tettem közzé (Bp., 1973). Kutatásaim anyagából eddig *A kisalföldi lakóház helye népi építkezésünk rendszerében* (Tüzelőberendezések, konyhák) tanulmányt közöltem még az *Ethnographia*, Tálas István 60. születésnapja tiszteletére kiadott *Progressio Insita* számában 1970-ben.

161 (Megjegyzés - Popup)

Erre vonatkozóan figyelmeztető nyomokat nyújtott Pálos Ede fent idézett műve is, valamint a Rábcakapiban (Győr m., Tóköz) rendezett táj és népkutató táborozás (1939) megfigyeléseiről Molnár József tanár által összeállított tudományos feljegyzés-anyag, amelyet 1957-ben leltározatlan állapotban tanulmányozhattam a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. E táborozás, amely a kiváló Major Sámuel, akkori rábcakapi iskolaigazgató és a helyi evangélikus parochus támogatásával jöhetett létre, megérdemelné, hogy külön tanulmány foglalkozzék vele, hiszen a világháború felé sodródó Magyarország egyik leghatározottabban antifasiszta, ifjúsági-értelmiségi, tudományos kutatóvállalkozása volt. Gyűjtéseim

során meghatottan tapasztaltam, a helyi paraszti lakosság milyen mély rokonszenvvel őrzi mind a tábor, mind egyes résztvevői emlékét.

162 (Megjegyzés - Popup)

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 1970; uő.: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973. A hazai kutatás rendkívül gazdag adalékanyagot tett közzé e kérdés történeti vizsgálatához a Művészettörténeti Dokumentációs Központ, illetve a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai IV. sorozatában, amelyben az Országos Levéltár *Urbaria et Conscriptioes* állagának építészettörténeti vonatkozású adatait szemelvényesen tették hozzáférhetővé. A kérdés más vonatkozású megközelítését, de hasonlóan a variációkat hangsúlyozva adja Barabás Jenő: A székely ház alaprajzi fejlődéséről *Népi Kultúra – Népi Társadalom VII* (Bp., 1973). Az alábbiak kifejtésére az is ösztönöz, hogy 1967 tavaszán a Soproni Liszt Ferenc Múzeum centenáriumi tudományos ülészakájában kutatásairól adott összefoglaló előadásomban már kifejezetten éppen e bonyolultabb változatokkal foglalkoztam.

163 (Megjegyzés - Popup)

Tálas István: Hozzászólás. MTA II. Oszt. Közl. 4. (1954); Hozzászólás MTA II. Oszt. Közl. 5 (1954). Itt kell megjegyezni, hogy a Kisalföld alatt Moson, Győr, Komárom megyék egykori területét értem, továbbá a vele szomszédos Pozsony, Nyitra, Esztergom egykori megyék alföldi jellegű vidékeit, valamint Sopron, Veszprém, Bars egykori megyék csatlakozó sávjait, alföldies vagy enyhén dombos részeit számítjuk ide, tekintet nélkül arra, hogy a magyar, osztrák vagy csehszlovák államhoz tartoznak az utóbbi 50 évben. Bizonyos megfontolások miatt e táji határ megvonásában elsősorban néprajzi szempontok vezettek s nem természeti földrajziak.

164 (Megjegyzés - Popup)

Nováki Gyula: Árpád-kori lakóház Répcevisen. *Archaeologiai Értesítő* 1956.

165 (Megjegyzés - Popup)

A szórványleletek 1958-ig általam megismert anyagát közli idézett művem (*Dissertationes Ethnographicae I.*). Az egykori Bács megyére vonatkozóan érdemes utalni Bátky Zsigmond Különös formájú kályhaszemek (*Néprajzi Értesítő* 1904) című közlésére. Eligazít uő.: „Építkezés”, illetve „Fűtés” tanulmánya *A magyarság néprajza* című gyűjteményes összefoglalóban (BP. é. n.). Alapvető volt Papp László: Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét-vidéki falvak helyén. *Néprajzi Értesítő* 1931. Noha Papp László anyagát igazgatója határozott tilalma ellenére tárta fel, eredményeinek részletesebb publikálását éppen az értetlen igazgató akadályozta meg, sőt saját neve alatt tette közzé magyar és német nyelven. Szabó Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei* (Kecskemét th. város múzeumának ásatásai), illetve *Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene. Bibliotheca Humanitatis Historica III.* kötet, (Bp., 1938) munkáját azért idézzük, mert immár 35 éve nem vett tudomást e kötet és kutatás eredményeiről a német, sőt az osztrák építkezés-vizsgálat. Noha a munka teljes terjedelmében német nyelven is megjelent, a történeti Magyarországot érintő német építkezéskutatók eddig még nem idézték, pedig a témával kapcsolatosan magyar részről Bátky imént idézett közlései óta állandóan a német–osztrák kutatók eredményeire kívántak reagálni.

166 (Megjegyzés - Popup)

Méri István módszertani szempontból is úttörő jelentőségű közleményére utalunk csak: Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről, *Archaeologiai Értesítő* 1954.

167 (Megjegyzés - Popup)

Fél Edit kisalföldi tanulmányait kell említünk. Építkezéstechnikai vonatkozásai miatt „A társaságban végzett munkák Martoson” (*Néprajzi Értesítő* 1940) c. dolgozatára hivatkozunk, másfelől a családszervezetet elénk állító Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata (A marcelházi Rancsó-Czibor család élete), *Kisalföldi Közlemények* I. sorozat, 3. füzet (*Érsekújvár* 1944). c. értekezését emeljük ki. Fél Edit a kutatásaiban a Szőke Béla vezette, sajnálatosan rövid ideig működött Kisalföld Kutató Intézetre támaszkodott. Kötelességünk megemlékezni arról, hogy ugyane bázisra támaszkodva sokan mások is dolgoztak a Kisalföld pontosabb megismerésén. Különösen hatalmas anyagot gyűjtött éppen a népi építkezés megismeréséhez Vargha László, de munkáját a háború megakasztotta, s csekély töredéket adhatott közre. Helyszíni vázlateit, fényképeit rendelkezésemre bocsájtotta, melyért ehelyt kell köszönetemet kifejeznem.

168 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Beöthy Zsolt–Badics Ferenc: *A magyar irodalom története*. Bp., 1906. Kis János szülőházának képét a 805. oldalon közli. Jellemző, hogy e házat a későbbi tulajdonosok lebontották, amikor a kiscsaládi gazdálkodásra rendezkedtek be, se nagy lakótér számukra kihasználhatatlanná, terhessé vált. Kis János Emlékezései életéből című Sopronban 1845–46-ban (illetve Bp., 1890. 2. kiadás) megjelent munkája támpontot nyújt családi viszonyai ismeretéhez. Szülei nagybátyjával laktak együtt. Jómódú, jobbágyi szolgálatai alól felszabadított parasztember volt az apja.

169 (Megjegyzés - Popup)

Saját megfigyeléseimen kívül Sana Svecova kutatásaira hivatkozom: *Malomestské a mestské formy l’udového stavitel’stva na západnom Slovensku*; valamint Stefan Mruskovic *K niektorým problémom vyvoja l’udového domu a byvania v oblasti Záhorskej nízny* tanulmányára. Mindkettő Ján Mjartan szerkesztésében jelent meg a *L’udové Stavitel’stvo a byvanie na Slovensku* című kötetben (Bratislava. 1963).

170 (Megjegyzés - Popup)

Az osztrák, cseh-morva kapcsolatokat tárgyaltam a fent idézett tanulmányomban (*Dissertationes Ethnographicae* I.). Egyben igyekeztem e kapcsolatok gazdaságtörténeti vonatkozásairól, háttéréről is szólni.

171 (Megjegyzés - Popup)

Kiegészítésként hangsúlyozzuk, hogy több szempontot figyelembevéve most csak az egyes épületeket vetettük egybe, így nem szólhattunk a településbe illeszkedésükről. Ez alkalommal nem is lehetett ez a célunk, bár tisztában vagyunk azzal, hogy e téren különösen morva Slovacko vonatkozásában sok eltérést tapasztalhattunk volna, mivel nálunk a teljesen zártosított beépítés eltérő településföldrajzi, szerkezeti, morfológiai okok miatt csak kisvárosokban, vagy a szabad királyi városok paraszti negyedeiben

fordulhatott elő. Itt említtem, hogy e tanulmányommal nagyjában egyező német nyelvű szöveg az Ethnographica Pannonica tanácskozás kiadványában Zalaegerszegen jelenik meg.

172 (Megjegyzés - Popup)

Jelen dolgozatom módosított változata az 1973. évi soproni Fialat Történészek Találkozásán felolvasott előadásomnak (vö. SSz. 1973, 351). Ehelyt köszönöm meg Mendele Ferenc építésmérnök önzetlen támogatását. Domonkos Ottó 1967-ben segítségemre volt, hogy e témámhoz Sopron környékét és a Fertő mellékét bejárhassam, megismerhessem. A rajz-dokumentáció felvételében annak idején segítségemre voltak még Csapó György, Simányi Frigyes, Márkus Dóra, Győr külvárosainak hasonló vizsgálatát néhai Czigány Jenő hathatósan támogatta.

173 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1959. 352.

174 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1941. 218.

175 (Megjegyzés - Popup)

Horváth József írta 1962-ben Janesitz Henrikről szóló cikkében. SSz. 1962, 376.

176 (Megjegyzés - Popup)

Koch Ödön: Ifjúkommunista mozgalom Sopronban 1918–1919-ben. SSz. 1969, 42.

177 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1967, 64.

178 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye. 1927. dec. 25.

179 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 1927. febr. 1.

180 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 1927. dec. 25.

181 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 1929. márc. 4.

182 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 1934. nov. 23.

183 (Megjegyzés - Popup)

1933. ápr. 30.

184 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1967, 61.

185 (Megjegyzés - Popup)

Ssz. 1963, 116.

186 (Megjegyzés - Popup)

Egy irodalmi tréfa. József Attila a soproni sajtóban. Kisalföld. 1959. nov. 8.

187 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1967, 30.

188 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1966, 157.

189 (Megjegyzés - Popup)

A soproni szőlészet története, Sopron, 1964.

190 (Megjegyzés - Popup)

Másodközlése: Életünk. 1972, 3.

191 (Megjegyzés - Popup)

Farkas Imre: Beszélgetés a hegymászásról. Életünk. 1971, 4.